

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Організація системи соціального захисту в Україні

Колективна монографія

За редакцією О. О. Кравченко

Київ
Компринт
2024

УДК 364(477)(02)

О-64

Колектив авторів:

Карпич Ірина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Матрос Ольга Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Моргай Лілія Анатоліївна, доктор філософії, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Підвальна Юлія Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рецензенти:

Федорченко Тетяна Євгенівна, доктор педагогічних наук, професор Інституту проблем виховання НАПН України;

Расказова Ольга Ігорівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Коляда Наталія Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Кучер Галина Михайлівна, кандидат педагогічних наук, начальник Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради.

Рекомендовано до друку вченою радою

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(протокол № 5 від 29 жовтня 2024 р.)

Організація системи соціального захисту в Україні : кол. моногр. /

О-64 [І. О. Карпич, О. О. Матрос, Л. А. Моргай, Ю. В. Підвальна] ; за ред.

О. О. Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2024. – 196 с.

ISBN 978-617-8456-11-5

Колективна монографія «Організація системи соціального захисту в Україні» висвітлює широкий спектр питань, пов'язаних із соціальним захистом громадян в Україні, зокрема аналізі різних соціальних програм, пільг та інших заходів соціального захисту, а також розглядається законодавча база системи соціального захисту, включаючи права та обов'язки громадян, участь держави та інших сторін у забезпеченні соціального захисту. Колективна монографія об'єднує внесок кількох авторів, кожен з яких спеціалізується на певних аспектах соціального захисту, для створення комплексного та глибокого розуміння системи соціального захисту в Україні.

Колективна монографія буде корисною для здобувачів вищої освіти спеціальності 231 соціальна робота та 232 соціальне забезпечення, викладачів, педагогічних працівників, соціальних педагогів, соціальних працівників та всім зацікавленим.

УДК 364(477)(02)

ISBN 978-617-8456-11-5

© Авторський колектив, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ГРОМАДІ.....	7
1.1. Історичні передумови децентралізації в Україні.....	7
1.2. Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в територіальній громаді.....	11
1.3. Зміст та завдання соціального захисту населення у територіальних громадах.....	18
1.4. Децентралізація влади та надання соціальних послуг в територіальній громаді в Україні.....	29
1.5. Професійна діяльність фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді.....	40
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	48
2.1. Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану.....	48
2.2. Соціальна підтримка малозабезпечених сімей та осіб, які потрапили у складні життєві обставини.....	66
2.3. Особливості допомоги внутрішньопереміщеним особам в умовах війни.....	74
2.4. Пенсійне забезпечення та соціальне страхування під час воєнного стану	81
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ТА ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.....	90
3.1. Соціальні допомоги, які надаються внутрішньо переміщеним особам.....	90
3.2. Законодавче забезпечення соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами.....	100
3.3. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб.....	116
3.4. Види, напрямки та форми соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами.....	131
РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ СІМ'ЯМ ЯК СКЛADOVA СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.....	149
4.1. Загальна характеристика малозабезпечених сімей як об'єкта соціальної політики.....	149
4.2. Соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям як складова системи соціального захисту.....	156
4.3. Законодавче забезпечення надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.....	162
4.4. Соціальна політики держави щодо організації надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	188

ПЕРЕДМОВА

Забезпечення соціального захисту населення – це важлива складова сучасного суспільства, яке базується на принципах справедливості, рівності та гідності. Україна, як незалежна країна, активно працює над удосконаленням системи соціального захисту, враховуючи виклики сучасності та свої міжнародні зобов'язання. А в умовах війни – стає надзвичайно важливим поглиблене розуміння та аналіз питань, пов'язаних із соціальним захистом населення. Сучасна реальність ставить перед нашим суспільством не лише завдання зміцнення обороноздатності та збереження територіальної цілісності, але й вимагає системного підходу до соціального захисту тих, хто постраждав від військових подій. Забезпечення гідного існування, медична допомога, психологічна підтримка та інші аспекти соціального захисту стають особливо важливими для тих, хто опинився в епіцентрі воєнних подій.

Важливо враховувати, що війна залишає за собою слід не лише на політичній та економічній арені, але й в сфері соціальної політики. Зміцнення соціального захисту стає складовою невід'ємною частиною відновлення та підтримки життєвого існування громадян у важкі періоди.

Тому колективна монографія «Організація системи соціального захисту в Україні», присвячена комплексному вивченню та аналізу системи соціального захисту в нашій країні. Ця робота визначається важливістю теми та потребою висвітлення актуальних питань, пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки громадян та є результатом спільних зусиль вчених, які вирішили об'єднати свої знання та дослідницький потенціал для глибокого аналізу та обговорення питань, пов'язаних із системою соціального захисту в Україні. Вона присвячена не лише ретроспективі та сучасному стану, але й перспективам розвитку цієї важливої сфери життя країни.

У кожному суспільстві система соціального захисту відіграє ключову роль у забезпеченні гідного життя та соціальної справедливості. Україна, розвиваючись та стикаючись з різноманітними викликами, постійно переосмислює та модернізує свій підхід до забезпечення соціальних гарантій для своїх громадян.

Ця монографія є спробою висвітлити складні аспекти організації системи соціального захисту в Україні з точки зору різноманітних

наукових, соціальних та економічних дисциплін. Автори працювали над різними аспектами цієї проблеми, розглядаючи її з різних точок зору, щоб надати читачам об'єктивний та комплексний огляд стану справ у галузі соціального захисту.

Важливою метою монографії є сприяння розумінню не лише проблем, а й можливих шляхів вирішення. Інтеграція здобутих знань може служити важливим інструментом для прийняття обґрунтованих рішень, які покликані підняти якість життя українського суспільства. Є важливим внеском в розуміння викликів і можливостей, що стоять перед українським суспільством у сфері соціального захисту. Автори детально розглядали історію, сучасний стан та перспективи розвитку, намагаючись визначити ключові аспекти, які визначають ефективність та соціальну справедливість в цій області.

У межах монографії висвітлено історичний розвиток системи соціального захисту в Україні, а також сучасні тенденції, виклики та перспективи розвитку. Дослідження охоплює різноманітні питання, такі як правове забезпечення соціальних прав громадян, ефективність соціальних програм, фінансова стійкість системи та вплив сучасних соціально-економічних трансформацій.

У перший розділ монографії входить аналіз історії становлення та розвитку системи соціального захисту в Україні, враховуючи зміни та реформи, що відбувалися протягом останніх десятиліть. Зокрема, звертається увага на ключові етапи розвитку соціальних програм та законодавчого забезпечення в громаді. Громада, як основна одиниця соціального життя, відіграє важливу роль у захисті свого населення. У роботі висвітлені основні аспекти соціального захисту в громаді, звертаючи увагу на важливість системи соціальних послуг та механізмів захисту вразливих верств населення. Висвітлена робота соціальних працівників у громаді.

Другий розділ фокусується на сучасних тенденціях та викликах, з якими стикається система соціального захисту в Україні в умовах війни. Досліджуються питання ефективності соціальних програм для внутрішньо переміщених осіб, осіб, які потрапили в складні життєві обставини під час війни, їх вплив на соціальну нерівність та важливість адаптації до змін у соціумі та економіці.

У третьому розділі монографії розглядаються різні аспекти надання соціальної допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам у рамках системи соціального захисту. Зокрема, розглядається законодавче забезпечення соціальної роботи з внутрішньо

переміщеними особами, визначаються норми та положення, які регулюють цей процес, вивчаються соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Четвертий розділ зорієнтований на висвітлені питань надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям; проблем бідності та соціальної нерівності, що є актуальними в багатьох країнах світу, включаючи Україну. Зокрема, розділ розкриває теоретичні основи надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. Автори здійснюють аналіз законодавчого забезпечення надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям в Україні; характеризують соціальну політику держави щодо організації надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Тому систематичний погляд на організацію системи соціального захисту в Україні, наданий у цій колективній монографії, відкриє нові горизонти для подальших досліджень та практичних застосувань.

Сучасна реальність вимагає постійного оновлення та вдосконалення підходів до соціального захисту населення. Важливо враховувати глибинні зміни у соціумі, економіці та технологіях, адаптуючи систему соціального захисту до потреб і викликів сьогодення.

Наша монографія – це лише початок дискусій та дебатів, призначених стимулювати подальше обговорення та дослідження у сфері соціальної політики. Відкриття нових напрямків досліджень може виявити ще більше можливостей для покращення системи соціального захисту та сприяння сталому розвитку українського суспільства.

Ми впевнені, що ця монографія буде корисною як для науковців, що досліджують соціальні науки, так і для практиків, що займаються розробкою та реалізацією соціальних програм. Її результати мають потенціал сприяти подальшому вдосконаленню системи соціального захисту в Україні та сприяти розумінню важливості цього аспекту громадського життя.

Вважаємо, що ця монографія стане цінним дописом до вивчення та розуміння проблем соціального захисту в Україні.

Оксана Кравченко,
*доктор педагогічних наук, професор,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

Лілія Моргай,
*доктор філософії, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ГРОМАДІ

1.1. Історичні передумови децентралізації в Україні

Процес становлення української державності базується на європейських і світових цінностях, що визначають її місце на геополітичній карті світу. Важливим завданням є дотримання сучасних правових тенденцій та міжнародних стандартів у сфері децентралізації, що розглядається як ключовий напрям подальшого реформування державного управління. Це сприяє ефективнішому функціонуванню країни у відповідності до демократичних принципів у політичних та економічних сферах [7].

Першим етапом у процесі становлення України стало ратифікування Європейської хартії місцевого самоврядування, ухваленої Радою Європи у 1985 році. Одним із визначних символів української державності, що мав ознаки децентралізації, була Українська Центральна Рада, очолювана видатним політичним діячем Михайлом Грушевським [7].

Перший універсал Української Центральної Ради, прийнятий 10 червня 1917 року, мав на меті створення конституційно-політичного акта, що проголошував самостійне управління Україною та її розвитком. Другий універсал, ухвалений 3 липня 1917 року, продовжив процес українського самовизначення, окресливши як внутрішню, так і зовнішню політику країни [7].

Третій Універсал Української Центральної Ради, ухвалений 7 листопада 1917 року, став першим документом конституційного характеру в історії української державності. Він передбачав спробу вирішення питань організації республіканського управління, з акцентом на законодавчу та виконавчу гілки влади. Четвертий Універсал, проголошений 22 січня 1918 року, запроваджував трирівневу систему адміністративно-територіального поділу, що включала землі, волості та громади. Проте, дії Української Центральної Ради не знайшли широкої підтримки серед населення, через що в історичних документах можна

знайти різні, іноді суперечливі, ідеї щодо подальшого розвитку України.

Існувала думка, що режим гетьманату, встановлений Петром Скоропадським 29 квітня 1918 року, поставив під загрозу як зовнішню, так і внутрішню політику України. Ця форма державного правління мала риси квазімонархії, оскільки всі владні інституції були зосереджені в руках однієї особи – гетьмана [7].

Наступним важливим етапом стало розроблення нової концепції Конституції у 1919 році. Період становлення радянської влади можна охарактеризувати як час повного знищення демократичних засад і перехід до суворого централізму, коли ключові владні повноваження були зосереджені в руках центральних органів, а місцеві установи діяли виключно в межах їхніх рішень [11].

У процесі історичного розвитку децентралізації в Україні важливо чітко визначити терміни, такі як:

місцеве самоврядування – це право та здатність органів місцевого самоврядування, відповідно до закону, самостійно регулювати й управляти значною частиною публічних справ під власну відповідальність і в інтересах місцевих жителів;

громада – базова адміністративно-територіальна одиниця, що включає один або кілька населених пунктів. Зазвичай громади формуються шляхом добровільного об'єднання територіальних громад;

територіальна громада – сукупність жителів, які постійно проживають у межах села, селища чи міста, що є окремими адміністративно-територіальними одиницями, або об'єднання кількох сіл з одним спільним адміністративним центром;

адміністративно-територіальна одиниця – це область, район, місто, район у місті, селище або село [7].

На думку науковців, юристів та громадських діячів, децентралізація в Україні є процесом узгодження політичних станів і важливим елементом державного управління, хоча не обов'язково пов'язана з формуванням окремого рівня влади.

Децентралізація державної влади в Україні переважно стосується горизонтального перерозподілу повноважень між різними гілками влади. Водночас у європейській та світовій практиці цей процес часто передбачає вертикальний перерозподіл, коли повноваження передаються від вищих інституцій до нижчих [7].

Децентралізація спрямовує державу до двох форм управління: адміністративної та публічно-громадської. На практичному рівні

громадяни не можуть знайти компромісне рішення в управлінні, а, навпаки, чітко розмежовують повноваження, що призводить до розвитку децентралізації через дві моделі [7].

Публічно-громадська модель нагадує структуру «верств» населення часів Київської Русі, тоді як адміністративна модель поєднує державне та громадське управління в процесі децентралізації.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування», адміністративна модель децентралізації є перетворенням, що відображає зміни в різних інституціях влади. Однак у реалізації цього процесу існують певні суперечності, що створюють ризики для управління державою. Тому важливо, щоб державні та місцеві органи влади розробляли політику децентралізації, яка б відповідала інтересам як держави, так і громадян [3].

Варто звернути увагу на ключові напрями регіональної політики, визначені в Законі України «Про засади державної регіональної політики». У ньому акцентується увага на впровадженні Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року та плану дій для її виконання на 2015–2017 роки. У рамках цієї стратегії на 2015 рік було затверджено бюджет Державного фонду регіонального розвитку в розмірі 3,0 млрд грн, що передбачало фінансування 929 проєктів. На 2016 рік фонд становив 4,7 млрд грн, з яких станом на 20 липня 2015 року було профінансовано 156 проєктів [19].

На жаль, впровадження суттєвих змін у децентралізації влади зустрічало труднощі через ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів, зокрема:

- відсутність довгострокової та короткострокової стратегії для реалізації нових моделей управління в системі місцевого самоврядування;

- небажання державних органів передавати свої повноваження місцевим громадам у сфері управління суспільно-політичними та соціально-економічними процесами;

- обмежений вплив інституту самоврядування на процеси державотворення, його неефективність та низька здатність виконувати функції на рівні громади, району чи регіону;

- слабка спроможність служб місцевого самоврядування та невисокі зарплати посадових осіб;

- низький загальний рівень кваліфікації працівників місцевого самоврядування (так, частка працівників з вищою освітою становить близько двох третин, а в аграрних областях – менше половини);

- диспропорції в економічному та інших аспектах розвитку між промисловими регіонами Півдня і Сходу та аграрним Заходом;
- обмежене бюджетне фінансування, недосконалість механізму міжбюджетних трансфертів та відставання економічної бази децентралізації від правових аспектів [18].

Ясно прослідковується історичний аспект розвитку децентралізації в Україні. У таблиці представлений огляд ключових нормативно-правових актів, ухвалених Верховною Радою України в процесі децентралізації.

Оскільки більшість громад є надмірно дробленими та мають обмежену ресурсну спроможність, 5 лютого 2015 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Цей закон дозволяє сільським радам, селищам або сусіднім містам об'єднуватися в одну громаду, що надає їм більше адміністративних повноважень та ресурсів.

Відповідно до закону, населені пункти, які не визначилися з адміністративними центрами, зобов'язані обрати старосту на строк повноважень місцевої ради. Староста є посадовою особою місцевого самоврядування і має діяти відповідно до положень, що регулюють його діяльність [7].

Важливе історичне значення має також стрімке зростання інформаційних технологій, які впливають на розвиток інфраструктури місцевих громад і активно впроваджуються європейськими країнами під концепцією «Smart City», досвід якої також перейняла Україна.

У європейських державах для оптимізації державного контролю за місцевими органами влади впроваджується концепція «розумного міста», що сприяє активній участі громадян у управлінні державними та місцевими справами. Представники громади повинні активно залучатися до процесу державотворення, включаючи делегування частини своїх повноважень місцевим органам влади. Громадяни мають усвідомлювати, що відповідальність за прийняті рішення лягає не тільки на державу, а й на їхню громаду. Чим активніше громадяни відстоюватимуть свої інтереси, тим більш відповідальним стане місцевий політичний клас [7].

Серед інструментів, які можна використовувати для розвитку інфраструктури громади, є електронні опитування громадської думки. Вони дозволяють враховувати погляди мешканців під час створення планів місцевого розвитку. Яскравим прикладом є місто

Вінниця, яке реалізувало ряд ІТ-проектів, таких як Центр адміністративних послуг «Прозорий офіс», відділ оперативного реагування «Цілодобова варта», сервіс «Мапа звернень громадян» і автоматизована система нарахування субсидій.

Таким чином, децентралізація полягає в передачі повноважень і відповідальності за виконання державних обов'язків від центрального уряду до місцевих органів.

Процес децентралізації може відбуватися в кількох сферах: політичній, адміністративній, фінансово-бюджетній тощо. Політична децентралізація передбачає зміни у владі та відповідальності перед місцевими виборними органами. Адміністративна децентралізація включає перерозподіл відповідальності за місцеве планування та оперативне управління. Фінансово-бюджетна децентралізація забезпечує новий розподіл коштів та фінансової відповідальності.

Слід зазначити, що державні установи, які активно беруть участь у процесі децентралізації управління, виконують більше завдань, спрямованих на розвиток і функціонування держави на благо суспільства, ніж безпосередньо пов'язаних із процесом децентралізації.

1.2. Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в територіальній громаді

Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в територіальних громадах формується на основі законодавства конкретної країни або регіону. Це забезпечення охоплює сукупність законів, підзаконних актів та інших нормативних документів, які регулюють діяльність соціальних служб і сприяють соціальному захисту та наданню допомоги громадянам, що цього потребують.

Основні аспекти нормативно-правового забезпечення соціальної роботи в територіальних громадах включають:

1. Конституція України: цей основний закон гарантує права та свободи громадян, включаючи соціальні права, і встановлює принципи державної політики в сфері соціального захисту.

2. Законодавство про соціальний захист: в Україні існує ряд законів, що регулюють соціальний захист населення, зокрема Закон про соціальні послуги та Закон про соціальний захист осіб з інвалідністю.

3. Постанови Кабінету Міністрів України: уряд видає постанови та розпорядження, які визначають процедури надання

соціальних послуг та організації соціальної роботи на місцевому рівні.

4. Міжнародні угоди: Україна є учасником багатьох міжнародних конвенцій, які встановлюють стандарти в області соціальної роботи та соціального захисту.

5. Рішення органів місцевого самоврядування: місцеві ради приймають рішення, які регулюють діяльність соціальних служб у своїх громадах, забезпечуючи підтримку для мешканців.

6. Соціальні програми та проекти: для реалізації соціальних послуг часто розробляються спеціальні програми та проекти на різних рівнях влади.

7. Правила і стандарти професійної соціальної роботи: професійні організації створюють стандарти та етичні кодекси для соціальних працівників, які окреслюють їхні обов'язки та відповідальність.

Ця система нормативно-правового забезпечення регулює діяльність соціальних служб і гарантує права громадян на отримання необхідної соціальної підтримки в межах територіальної громади. Важливо, щоб соціальні працівники були ознайомлені з цими нормами і відповідально виконували свої обов'язки для забезпечення добробуту населення.

Проте загальні принципи та структура нормативно-правового забезпечення соціальної роботи зазвичай мають схожі складові і націлені на забезпечення соціального захисту та підтримки громадян.

Основні елементи нормативно-правового забезпечення соціальної роботи в територіальній громаді включають:

Законодавство: існують закони та нормативні акти, які регулюють соціальну роботу та соціальний захист населення. Це може охоплювати закони про соціальний захист, соціальні послуги, а також права і обов'язки соціальних працівників.

Стандарти і нормативи: уряди встановлюють стандарти та вимоги для соціальних служб, яких мають дотримуватися всі соціальні працівники. Ці стандарти визначають якість та рівень надання соціальних послуг.

Фінансування: нормативно-правове забезпечення включає механізми фінансування соціальних служб та програм. Це можуть бути кошти державного бюджету, гранти, благодійні внески та інші джерела.

Система ліцензування та регулювання: для забезпечення якості і безпеки соціальних послуг часто існують процедури ліцензування та регулювання діяльності соціальних працівників і організацій.

Захист прав споживачів: нормативи зазвичай охоплюють права та обов'язки громадян, які отримують соціальну допомогу або послуги. Це може включати захист від дискримінації, право на конфіденційність і доступ до інформації.

Механізми контролю та відповідальності: нормативно-правове забезпечення передбачає механізми контролю за діяльністю соціальних працівників і організацій, а також встановлює відповідальність за порушення законодавства.

Кожна країна має власну систему нормативно-правового регулювання соціальної роботи, і важливо ознайомитися з конкретними законами та правилами, які діють у вашій територіальній громаді для відповідної інформації. Також слід звертатися до місцевих органів соціального захисту та професійних асоціацій соціальних працівників для отримання додаткової допомоги та консультацій з цього питання.

Щодо України, то впровадженні реформи системи надання соціальних послуг в країні велике значення приділяється правовому регулюванню самого процесу. З метою забезпечення надання ефективних, якісних та доступних послуг тим, хто потребує їх в умовах децентралізації на рівні об'єднаних територіальних громад, були внесені зміни та прийнято ряд нормативно-правових актів:

1. спрямовано на відповідність європейським стандартам у наданні соціальних послуг;
2. визначено критерії та розроблено механізми діяльності провайдерів соціальних послуг;
3. проведено розширення переліку соціальних послуг та вдосконалено процес їх замовлення;
4. здійснено оцінку потреб населення об'єднаних територіальних громад у соціальних послугах;
5. введено стандартизацію соціальних послуг.
6. проведено перевірку якості надання соціальних послуг [16].

Ці заходи націлені на вдосконалення системи надання соціальних послуг і відповідають сучасним європейським стандартам у цій сфері.

З моменту 2000 року в Україні були прийняті численні нормативно-правові акти, які зобов'язують регіональні органи

управління соціального захисту та окремі соціальні агентства дотримуватися нових вимог. Це свідчить про суттєві зміни в реформуванні системи соціального обслуговування населення. У загальному контексті, цей період можна поділити на два етапи: перший тривав з 2001 до 2012 року, а другий – з 2013 року до сьогоднішнього дня [16].

Перший етап, що тривав з 2001 до 2012 року, не відзначався суттєвими досягненнями у розробці та впровадженні нормативно-правових актів у сфері соціального захисту населення України. У цей час були ухвалені кілька ключових документів:

«Стратегія подолання бідності» (2001 р.), яка окреслила основні напрямки розвитку системи соціальних послуг. Цей документ підкреслив важливість адресного надання державної соціальної допомоги, заміни окремих пільг соціальними послугами, переходу від бюджетного до програмного фінансування громадських організацій, які виконуватимуть ці функції, а також передачу відповідальності за планування та фінансування соціальних послуг на місцевий рівень.

Закон «Про соціальні послуги» (2003 р.) став основою для подальшого розвитку системи надання соціальних послуг.

«Концепція реформування системи соціальних послуг» (2007-2012 рр.) визначила стратегію розвитку системи соціального захисту населення.

«Стратегія реформування системи надання соціальних послуг» (2012 р.) скасувала попередню концепцію, але не була повністю реалізована через відсутність відповідного законодавчого регулювання у питаннях формування соціального замовлення, визначення потреб громад у соціальних послугах та інших важливих аспектах.

Проте слід зазначити, що результати виконання цих нормативно-правових актів свідчать про те, що система якісного та доступного надання соціальних послуг населенню не була реалізована у повному обсязі протягом першого етапу (2001-2012 роки) [16].

Другий етап (з 2013 року до сьогодні) характеризується періодом трансформації системи надання соціальних послуг, що відповідає міжнародним стандартам. Цей етап відзначається більш продуманим і системним підходом до реформування системи соціального захисту населення в Україні.

З 2013 року до сьогодні було ухвалено ряд нормативно-правових актів, які регламентують державну політику у сфері формування ефективної системи соціального захисту населення. Одним із найважливіших документів є «План заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг», затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України 13 березня 2013 року. Цей документ окреслює основні заходи, реалізовані протягом визначеного періоду (2013-2016 роки).

Серед основних заходів, які були вжиті у рамках цього плану, особливо важливо відзначити затвердження 17 державних стандартів соціальних послуг у різних сферах, таких як: догляд на дому, денний догляд, надання притулку бездомним особам, соціальна інтеграція та реінтеграція бездомних, соціальна адаптація, консультування, профілактика, представництво інтересів, паліативний догляд, стаціонарний догляд для осіб, які втратили здатність до самообслуговування або не здобули такої здатності, підтримка сімей у складних життєвих обставинах, медіація, соціальний супровід під час працевлаштування та на робочому місці, кризове та екстрене втручання, соціальна інтеграція випускників інтернатів, підтримане проживання осіб похилого віку та людей з інвалідністю, супровід сімей, які виховують дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ці стандарти визначають зміст, обсяг, норми, умови та процедуру надання соціальних послуг.

Затвердження «Порядку виявлення осіб / сімей, які перебувають в соціальних закладах опіки, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких осіб / сімей», а також «Порядку взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування установ, закладів, організацій, що залучаються до виявлення та здійснення соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у соціальних закладах опіки (2013 р.).

Затвердження «Порядку та методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг» для підвищення контролю та покращення якості надання соціальних послуг.

Затвердження «Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах» для

забезпечення їх подальшого надання (2013 р.). Встановлення форм обліку соціальних послуг для сімей у соціальних закладах опіки.

Всі ці заходи спрямовані на створенні стандарту та регулюванні процесу надання соціальних послуг.

Щодо переліку соціальних послуг в Україні (станом на листопад 2017 року).

«Список соціальних послуг, які надаються особам або сім'ям, що перебувають в складних життєвих обставинах і не здатні самотійно подолати їх, згідно з наказом Міністерства соціальної політики України від 3 вересня 2012 року, розглядаються з точки зору адміністративно-територіальних одиниць 324 (наказ Міністерства соціальної політики України від 3 вересня 2012 року).

«Методи розповсюдження інформації серед населення про соціальні послуги» описані в документі Міністерства соціальної політики України від 28 жовтня 2014 року №828325 (наказ Міністерства соціальної політики України від 28 жовтня 2014 року).

«Розрахунок вартості соціальних послуг» детально пояснено у документі, затвердженому Міністерством соціальної політики України від 7 грудня 2015 року №1186326 (Методичні рекомендації з розрахунку вартості соціальних послуг, 2014) [16].

«Методичні рекомендації з виконання повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення» регламентовані наказом Міністерства соціальної політики України від 19 січня 2016 року №26327 (Методичні рекомендації щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення, 2016).

Документ під назвою «Методичні рекомендації щодо організації соціального замовлення соціальних послуг» (2016) був створений з метою надання практичної допомоги у впровадженні соціального замовлення соціальних послуг органами державної влади, місцевим самоврядуванням та виконавчими органами об'єднаних територіальних громад [16].

Також, існує документ під назвою «Методичні рекомендації щодо діяльності об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення та захисту прав дітей» (2017), який також виданий Міністерством соціальної політики.

У рамках реалізації Плану заходів на 2013-2016 роки були внесені зміни до деяких законів України, таких як «Про соціальні послуги», «Про здійснення державних закупівель», «Про громадські

об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», та «Про гуманітарну допомогу», з метою запровадження механізму соціального замовлення послуг та забезпечення рівноправної участі різних суб'єктів у наданні соціальних послуг. Також були внесені зміни до деяких законодавчих актів з метою розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг [16].

На практиці, ці заходи передбачають визначення потреб населення у соціальних послугах, розробку і впровадження індивідуальних планів роботи, моніторинг надання послуг та оцінювання їх результатів, а також ведення необхідної документації. Проте, слід зауважити, що деякі заходи зазначені в плані ще потребують подальших обговорень та внесення пропозицій.

У плані розвитку передбачено створення та затвердження програми підвищення кваліфікації соціальних працівників та інших фахівців, які надають соціальні послуги. Проте це питання наразі перебуває на етапі обговорення та консультування. Міністерство соціальної політики спільно з зацікавленими організаціями та установами працює над підготовкою пропозицій щодо внесення змін до програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації соціальних працівників та соціальних педагогів. Ці пропозиції узгоджуються з чинним законодавством, зокрема з Законом України «Про вищу освіту» та Стандартом вищої освіти для бакалаврів за спеціальністю «Соціальна робота» (2016 р.) [16].

У процесі цього розвитку також вивчається досвід європейських країн у сфері організації та надання соціальних послуг, а також розглядається можливість залучення міжнародної фінансової та технічної підтримки для реформування системи соціальних послуг в Україні. Важливо також враховувати освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників вищих навчальних закладів.

У рамках цього плану важливим є також внесення нової редакції Закону України «Про соціальні послуги», що передбачає можливість надання соціальних послуг на рівні громади на єдиних умовах для всіх отримувачів.

Також, цей закон передбачає залучення недержавних громадських організацій до надання соціальних послуг, що відкриває нові можливості для розвитку системи соціальних послуг в Україні. Варто зауважити, що цей процес децентралізації соціальних послуг

ще тільки почався і потребує подальших зусиль та співпраці з боку влади та громадськості для досягнення результатів».

Отже, нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в територіальній громаді є важливою складовою системи соціального захисту громадян і забезпечує регуляцію та контроль за наданням соціальних послуг та допомогою населенню. Цей комплекс нормативів, законів і правил визначає права та обов'язки як соціальних працівників, так і громадян, що потребують соціальної підтримки.

Завдяки нормативно-правовому забезпеченню, здійснення соціальної роботи стає систематизованою та професійною діяльністю, спрямованою на поліпшення якості життя громадян, особливо тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах. Це також сприяє підвищенню рівня соціальної відповідальності влади та розвитку системи підтримки на місцевому рівні.

Також, слід відзначити, що ефективне функціонування системи соціальної роботи в територіальній громаді вимагає від усіх зацікавлених сторін дотримання законів і стандартів, а також постійного оновлення та вдосконалення нормативного базису, щоб забезпечити адекватну відповідь на сучасні виклики та потреби громадян у сфері соціального захисту.

1.3. Зміст та завдання соціального захисту населення у територіальних громадах

Соціальний захист населення є однією з необхідних складових розвитку соціальної держави, яка створює основи для соціального прогресу країни, адаптації суспільної життєдіяльності до вимог соціальної орієнтації, забезпечення процесів соціальних змін реальним, а не формальним змістом відповідно до потреб і викликів суспільного розвитку України.

В Україні, як соціальній державі, завдання формування дієвої системи соціального захисту детермінуються процесами досягнення нашою державою орієнтирів, проголошених в Основному Законі України – Конституції України. Так, в статті 1 Конституції України «проголошена демократичною, правовою і соціальною державою, а це означає, що гарантування та реалізація цих положень є одними з найбільш актуальних стратегічних завдань нашої держави на сучасному етапі» [8].

Термін «соціальний захист» в Україні має конституційне закріплення і включає «право на підтримку громадян у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, губителів годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у разі старості та в інших ситуаціях, передбачених законодавством. Ця можливість гарантується через обов'язкову державну соціальну страховку, що реалізується за рахунок внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також державного та інших джерел фінансування соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних та приватних закладів для догляду за нездатними до праці особами» [8].

Основними складовими соціального захисту є:

- соціальне страхування економічно активного населення;
- пенсійне забезпечення; соціальна допомога найбільш вразливі категорії;
- надання матеріальної допомоги сім'ям з дітьми;
- компенсації, індексації та пільги населенню;
- соціальне обслуговування тощо [8].

Трансформаційні процеси у всіх сферах суспільної життєдіяльності, розвиток ринкових відносин з особливою гостротою актуалізують необхідність підвищення гарантій соціального захисту для значної частини населення України, особливо пільгових категорій громадян. Поглиблення кризових явищ у соціальній й економічній сфері, агресивність прояву ринкових відносин зумовили зниження рівня і якості життя значної кількості людей, що обумовлює необхідність підвищення ефективності соціального захисту населення з орієнтацією його інструментарію на зниження соціальної напруги, зменшення соціальної та майнової стратифікації [5].

В цьому зв'язку особливого значення набуває забезпечення системного характеру соціального захисту через чітке законодавчо-нормативне встановлення постійних грошових виплат, компенсацій з бюджетів різних рівнів та надання періодичної підтримки через виплату одноразових грошової та матеріальної допомоги з різних фондів.

Багатоаспектність поняття «соціальний захист» формує передумови розгляду його у широкому та вузькому розумінні.

Так, «поняття соціальний захист» у широкому розумінні визначають як: діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й

нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті [5].

У вузькому розумінні соціальний захист визначають як: «сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя» [12].

За функціональною ознакою та механізмами формування джерел здійснення соціальних виплат, соціальний захист є складною системою, яка передбачає реалізацію функцій соціального сприяння і захисту на різних рівнях та за участю різних суспільних інституцій [13].

«Суб'єктами соціального захисту є всі громадяни, а не лише ті, які, зважаючи на об'єктивні обставини, втратили роботу (безробітні, пенсіонери, хворі, інваліди тощо)» [14].

Для розуміння сутності соціального захисту як складного механізму, доцільним є розгляд серед його складових аспектів, поряд з соціальним забезпеченням, гарантування вимог з охорони праці, забезпечення доступу до послуг сфери здоров'я, реалізацію заходів з охорони навколишнього природного середовища, інші заходи, що формують сприятливі умови для життєдіяльності людей.

Заслуговує на увагу розгляд науковцями соціального захисту як «діяльності соціально орієнтованої держави, яка здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів, метою яких є: по-перше, створення для непрацездатних належних умов для забезпечення своїх соціально-економічних та духовних потреб; по-друге, гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму» [17].

Науковці досить багато видали праць, які характеризують соціальний захист. До прикладу педагог В. Скуратівський розглядає соціальний захист як «комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах» [18].

У вузькому та широкому значеннях трактує соціальний захист педагог Н. Болотіна: «У вузькому значенні, розуміння соціального захисту становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків [1].

У широкому значенні, соціальний захист становить зміст соціальних функцій держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі» [3].

Отже, підводячи підсумки терміну соціальний захист, можна стверджувати, що соціальний захист – це система правової, матеріальної, фінансової підтримки вразливих верств населення та забезпечення соціальних гарантій для економічно активних членів суспільства.

Основними завданнями системи соціального захисту є «зменшення негативних наслідків бідності шляхом надання короткотермінової адресної допомоги бідним верствам населення; по-друге, запобігання бідності шляхом створення умов для участі громадян у належно оплачуваній продуктивній праці та соціальному страхуванні в працездатний період» [5].

Вироблення і реалізація дієвих механізмів соціального захисту в контексті досягнення стратегічних цілей соціального розвитку є викликом для органів влади всіх рівнів і потребує інтеграції зусиль владних інституцій всіх рівнів в рамках багаторівневої моделі управління, яка була б зорієнтована на забезпечення потреб людини, підвищення її добробуту [5].

У сучасних умовах, коли кризові явища заглиблюються у всіх аспектах суспільного життя, стає критично важливим підняти рівень соціального захисту мешканців кожної територіальної громади. Це повинно враховувати їх потреби, специфіку умов проживання та використовувати адаптивні методи та підходи. Особливу увагу слід приділити тому, щоб державна політика соціального захисту впроваджувалася через локальні соціальні програми. Це сприятиме інтеграції зусиль органів влади на всіх рівнях для вирішення важливих соціальних завдань, таких як:

- забезпечення жителям територіальних громад різних типів можливості доступу до соціальних благ і послуг у відповідності до специфіки їх вимог;

- формування сприятливого стабільного сприятливого, комфортного середовища життя і діяльності жителів територіальних громад та подолання соціальної напруги

- підсилення прояву чинників, які сприяють формуванню комфортного життєвого середовища жителів територіальної громади, та усунення й запобігання прояву тих видів чинників, що здійснюють

негативний вплив на якість та безпеку їх життя;

- сприяння жителям територіальної громади у працевлаштуванні, організації власної справи, перепідготовці та отримання нової спеціальності, організація громадських робіт;

- створення умов для доступу соціально вразливих жителів територіальної громади до якісного обслуговування в житлово-комунальній та соціально-культурній сферах;

- забезпечення матеріальної, фінансової, психологічної підтримки жителям територіальних громад, які її потребують перебуваючи в складних життєвих обставинах [5].

Для забезпечення ефективного соціального захисту жителів територіальної громади важливим є створення ефективної співпраці між органами влади на всіх рівнях для розробки та реалізації механізмів цього захисту. Дослідники вказують на важливість дотримання основних принципів впровадження системи соціального захисту, таких як "універсальність, поєднана з індивідуальним підходом до різних груп населення". Це означає, що всім громадянам, незалежно від їх зайнятості, статі, національності та доходу, надаються соціальні гарантії. Система поширюється на всі етапи життя людини і захищає права та інтереси різних груп, включаючи дітей, молодь, працездатних громадян і літніх людей. Однак форми соціального захисту можуть відрізнятися для окремих верств населення, і це є основним принципом диференційованого підходу.

Інтеграція в цілісну систему соціальних гарантій на всіх рівнях (державному, регіональному, місцевому) включає чітке визначення прав, обов'язків і функцій кожного з цих рівнів, а також джерела фінансування. Важливо збільшити роль особистих доходів у забезпеченні високого рівня життя та підтримувати соціально вразливі групи за рахунок бюджетних коштів. Використання науково обґрунтованих соціальних стандартів має бути основою при розробці програм соціального розвитку на рівнях держави, регіону і місцевої громади. Також важливо забезпечити гнучкість системи соціальних гарантій [2].

Забезпечення соціального захисту жителів територіальної громади на засадах соціальної справедливості, адресності соціальної допомоги, підвищення соціальних гарантій й добробуту, субсидіарності вироблення механізмів надання якісних соціальних послуг, в сучасних умовах є одним з інтегрованих показників реформування соціальної сфери, публічних фінансів, реформи

системи оплати праці, пенсійного забезпечення, децентралізаційної реформи та реформи місцевого самоврядування, який досягається через реалізацію узгодженої соціальної політики на всіх рівнях публічного управління [5].

Забезпечення соціального захисту жителів територіальної громади включає в себе використання різноманітних інструментів і засобів на різних рівнях управління та різними відповідальними органами. Наприклад, законодавчо-нормативна база для політики зайнятості населення та регулювання ринку праці, а також політика секторальної децентралізації у сфері соціальної сфери та політика доходів і податкова політика сприяють вирішенню загальних завдань соціального захисту.

Місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування виконують політику соціального захисту, при цьому вони адаптують методи управління до конкретних умов і потреб територій і місцевих громад. Вони використовують різні підходи і методи, спрямовані на максимальне врахування вимог і запитів місцевого населення [5].

За цих умов зростає роль вироблення й застосування дієвих форм координації зусиль органів влади всіх рівнів по вертикалі й горизонталі щодо налагодження ефективної взаємодії при запобіганні поглибленню соціальних криз, системному діагностуванні рівня соціального розвитку територій і громад, усуненні соціальних дисбалансів та протиріч, подоланні соціальних суперечностей, реалізації національних, регіональних, локальних соціальних програм і проєктів тощо [5].

Заслуговують на увагу рекомендації вчених щодо того, що в умовах посилення суспільної нестабільності та постійного появлення нових викликів у сфері соціальної політики, «механізми соціального захисту, що включають різні поєднання економічних, соціальних, правових і організаційних підсистем, спрямованих на виконання конкретних завдань і видів (сегментів) захисту (захист доходів працівників, охорону і медицину праці тощо), а також інструменти досягнення згоди між соціальними суб'єктами – тарифні угоди, колективні договори і трудові контракти», повинні адаптуватися до особливостей завдань, які виникають та умов їх вирішення [5].

В умовах поглиблення кризових явищ у всіх сферах суспільного життя, посилення економічної й соціальної нестабільності, підвищення вразливості людей через прояв негативних чинників,

соціальний захист населення охоплює практично всіх жителів територіальних громад, але для того щоб заходи соціального захисту були ефективними й досягали своєї кінцевої мети – підвищували рівень добробуту людей, сприяли вирішенню їх нагальних проблем, механізми соціальних перетворень повинні реалізовуватись системно, послідовно й адаптивно по відношенню до різних категорій населення [5].

Отже, зміст та завдання соціального захисту населення у територіальних громадах відображають важливі аспекти сучасного суспільства. Соціальний захист має на меті забезпечити гідність та благополуччя громадян, особливо тих, хто опинився в вразливому становищі. Завдання цієї сфери діяльності включають:

Забезпечення доступу населення до основних соціальних послуг, таких як медична допомога, освіта, житло та соціальна підтримка.

Врахування індивідуальних потреб та особливостей різних груп населення, зокрема дітей, молоді, працездатних громадян, літніх людей та осіб з інвалідністю [5].

Розробка та впровадження ефективної політики соціального захисту, яка б відповідала сучасним викликам та потребам громадян. Підтримка і розвиток соціальних ініціатив та партнерств між громадянами, громадськими організаціями та державними структурами для спільного вирішення соціальних проблем та покращення якості життя населення.

Забезпечення соціального захисту є важливою складовою соціальної політики та сприяє створенню справедливого та інклюзивного суспільства, де кожен громадянин має можливість реалізувати свій потенціал та жити в гідності. У територіальних громадах відкривається потенціал для реалізації інноваційних підходів та спільних зусиль на шляху до досягнення цих цілей [5].

Загалом, надання соціальних послуг населенню на рівні ОТГ дозволить передати органам місцевого самоврядування повноваження з планування, фінансування і організації надання соціальних послуг; наблизити весь спектр соціальних послуг до жителів територіальних громад; підвищити якість надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів; забезпечити доступність, своєчасність, комплексність, адресність, гнучкість та превентивність соціальних послуг; враховувати індивідуальні потреби отримувачів при наданні соціальних послуг; сприяти ранньому виявленню осіб, які

потребують допомоги; охопити соціальними послугами всіх, хто цього потребує; забезпечити моніторинг та оцінку надання соціальних послуг населенню на місцевому рівні [5].

Досить добре та структуровано у своїй науковій праці «Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад» описує Аліна Сергієнко. Де вказує, що зміст сучасних уявлень про місцеве самоврядування в демократичному суспільстві сформульований у Європейській хартії місцевого самоврядування. Відповідно до статті 3 цього документа, місцеве самоврядування є правом і фактичною спроможністю органів місцевого самоврядування здійснювати управління та вирішення в межах закону під власну відповідальність суттєвої частки публічних справ в інтересах населення, що проживає на відповідній території [14].

Формування цієї ланки публічної влади протягом останніх 20 років в Україні не привело до становлення самодостатніх територіальних громад, які самостійно й під власну відповідальність можуть вирішувати питання місцевого значення.

Авторка зазначає, що як результат, більшість органів місцевого самоврядування позбавлені власних гарантованих матеріально-фінансових ресурсів, що унеможлиблює автономію здійснення влади. Відповідно, державні установи залишаються центром розроблення та реалізації муніципальної політики, відводячи територіальним громадам і їхнім організаційним структурам номінальну роль у здійсненні останньої.

Для зміни цієї ситуації прийняті програмні та базові документи, які сформували правову базу децентралізації, включаючи об'єднання територіальних громад. Закони України «Про засади державної регіональної політики», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад», зміни до Податкового та Бюджетного кодексів України заклали важливі норми щодо процесу зміни системи територіальної організації влади, акцентуючи увагу на ролі державних інституцій у цьому процесі [14].

Принцип державної підтримки добровільного об'єднання територіальних громад охоплює інформаційно-просвітницьку, організаційну, методичну та фінансову допомогу територіальним громадам, що виявили бажання об'єднатися (приєднатися до об'єднаних

громад) України визначила для себе пріоритетним напрямом об'єднання територіальних громад як один із ключових у реформі децентралізації. Тому спостерігається постійний рух у цьому напрямі, який засвідчується першими виборами до новоутворених громад. Безумовно, чинний механізм породжує значну кількість питань про добровільність як таку, адже держава визначила плановість у цьому процесі, виконання якого гарантується державною підтримкою. Фінансування та інша підтримка з боку держави забезпечується лише в тому разі, якщо територіальні громади об'єднуються відповідно до перспективних планів, які затверджуються Кабінетом Міністрів України. Убачається, що така «добровільність» державою встановлена з метою протидії зловживання правом на об'єднання територіальних громад, формування за єдиною методикою самодостатності й спроможності [14].

Головним у підтримці в об'єднанні та діяльності територіальної громади є фінансова допомога через фінансування виборів, реєстрацію нових утворень, проведення роз'яснювальної роботи тощо. Можливість же виступати після створення ОТГ самостійним учасником бюджетних відносин, на нашу думку, є основним стимулюючим фактором об'єднання територіальних громад [14].

Механізм отримання й використання державних коштів через основні фінансові інструменти, який регламентується бюджетним законодавством, є ефективним засобом регулювання економічної діяльності ОТГ та чи не єдиним джерелом зовнішнього фінансування їхнього розвитку на початкових етапах після об'єднання.

Дієвість державної підтримки як засобу регулювання діяльності ОТГ полягає в тому, що він забезпечує ефективне й цілеспрямоване сприяння держави в розвитку основних векторів діяльності ОТГ з метою надання такій громаді статусу спроможної та фінансово незалежної [14].

Відповідно до статті 10 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст шляхом надання ОТГ коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади, якщо її межі повністю відповідають межах, визначеним перспективним планом формування територій громад області.

На практиці ж новоутворені ОТГ отримують бюджетні кошти не

одразу після об'єднання, адже зволікають із розробленням, узгодженням і затвердженням програм соціально-економічного розвитку ОТГ. Наприклад, створення Лозівської міської ОТГ Харківської області відбулося в три етапи шляхом добровільного приєднання до міста Лозова спочатку 10 громад (серпень 2018 року), потім 8 громад (грудень 2018 року) та 1 громади (березень 2019 року), а план соціально-економічного розвитку Лозівської міської ОТГ на 2019–2021 роки затверджений рішенням Лозівської міської ради лише в червні 2019 року. План соціально-економічного розвитку Мереф'янської міської ОТГ Харківської області на 2017–2020 роки затверджено лише через рік після її утворення (серпень 2018 року) [14].

Інформаційна підтримка добровільного об'єднання зосереджена на проведенні науково-практичних заходів за різною тематикою організації та діяльності органів місцевого самоврядування, розробленні та реалізації рішень, формуванні бюджетів місцевого самоврядування та їх співвідношенні з бюджетами різних рівнів, розвитку інфраструктури тощо. Держава сприяє доступності грантових програм щодо запровадження інноваційних практик, обміну досвідом із зарубіжними країнами, виготовлення методичної літератури.

Держава надає підтримку щодо підготовки й підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування шляхом проведення короткотермінових курсів у центрах перепідготовки та підвищення кваліфікації, забезпечення навчальною й методичною літературою. Поширення набули освітньо-практичні програми, як-то «SPASES: просторове планування для доступності, співробітництва та економічної сталості», який створений з метою координації спільних дій сусідніх ОТГ для доступності соціальних послуг та економічного зростання територій [14].

Також, за ініціативи Асоціації малих міст України й Міністерства розвитку громад і територій у рамках проєкту «Smart-рішення як сучасний інструмент розвитку громад» створюються майданчики між органами місцевого самоврядування ОТГ, органами влади та представниками бізнесу для втілення інноваційних рішень у малих містах задля забезпечення підвищення комфорту проживання в громадах, прозорості в прийнятті рішень, швидкості та якості надання послуг, а також зменшення вартості й споживання ресурсів, адже в більшості ОТГ потенційні інвестори не мають доступу до інформації

про діяльність місцевих підприємців, не можуть оцінити привабливість для інвестування тих чи інших регіонів або галузей [14].

Визначальною умовою досягнення успіху в реалізації задекларованих завдань є чітке окреслення пріоритетів і формування методологічної бази розвитку ОТГ в Україні, що сприятиме розумінню власних перспектив і створить умови для поетапного розвитку власних територій. Так, місцеві державні адміністрації розробляють для виконавчих органів місцевих рад зразки рішень виконавчих комітетів місцевих рад з питань їх відання, рекомендацій з реалізації делегованих державою повноважень, технологічного процесу здійснення контролю за виконанням рішень ради/виконавчого комітету ради, методичні рекомендації щодо складання планів соціально-економічного та стратегічного розвитку громад, розробок положення про старосту, рекомендації щодо створення освітніх округів тощо [14].

Отже, ми розглянули важливий аспект сучасної публічної політики, а саме соціальний захист населення на рівні територіальних громад.

Захист і підтримка громадян є ключовим завданням сучасного суспільства, і територіальні громади грають значущу роль у забезпеченні цього захисту. На основі аналізу змісту та завдань соціального захисту в цих громадах ми бачимо, що вони включають в себе широкий спектр заходів, спрямованих на підвищення якості життя мешканців, забезпечення їхніх основних потреб та підтримку у важких життєвих ситуаціях.

Завдання соціального захисту населення у територіальних громадах – це сукупність дій та програм, спрямованих на забезпечення соціального добробуту, безпеки та якості життя мешканців в межах конкретних місцевих громад.

Це включає в себе: 1) забезпечення соціальних послуг, надання доступу до основних соціальних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальні послуги, допомога в безробітті, а також підтримка у важких життєвих обставинах соціальна підтримка; 2) надання фінансової або матеріальної допомоги громадянам, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, таких як інваліди, малозабезпечені сім'ї, люди похилого віку тощо;

3) розвиток інфраструктури – забезпечення належної інфраструктури, яка сприяє підвищенню якості життя, включаючи будівництво та

ремонт доріг; 4) підтримка громадських ініціатив – це сприяння розвитку громадських організацій та ініціатив; 6) соціальна інтеграція – створення умов для повноцінної участі всіх громадян у суспільстві.

1.4. Децентралізація влади та реформування системи надання соціальних послуг в територіальній громаді в Україні

Україна перебуває на етапі кардинального реформування системи влади шляхом її децентралізації, що передбачає внесення змін в адміністративно-територіальний устрій країни (визначення нової територіальної основи організації влади) та передачу повноважень і ресурсів з державного рівня на місцевий.

При цьому розширюються повноваження органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення через їх передачу від районних державних адміністрацій.

Реформа децентралізації влади передбачає добровільне об'єднання декількох суміжних громад міст, селищ і сіл із єдиним адміністративним центром та створення на їх базі міських (коли адміністративним центром є місто), селищних (коли адміністративним центром є селище) та сільських (коли адміністративним центром є село) об'єднаних територіальних громад (ОТГ) [16, с. 43].

Передача повноважень і бюджетів з центру «на місця», розвиток соціальних ініціатив ОТГ є складовими реформи децентралізації влади. Вирішення значної частки соціальних питань, зокрема тих, що стосуються освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення тощо, відповідно до чинного законодавства, покладено на ОТГ. Це в свою чергу вимагає реформування, реструктуризації системи органів виконавчої влади обласного, районного та місцевого рівнів, у повноваження яких, станом на кінець 2016 року входить надання публічних послуг населенню та створення у структурі апарату ОТГ відповідних відділів, які надаватимуть такі послуги «на місцях» [16, с. 43].

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено такі повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері соціального захисту населення:

власні повноваження – забезпечення надання соціальних послуг відповідно до закону, встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень

– додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення; організації для малозабезпечених громадян похилого віку, осіб з інвалідністю будинків-інтернатів, побутового обслуговування, продажу товарів у спеціальних магазинах і відділах за соціально доступними цінами, а також безоплатного харчування;

– делеговані повноваження – забезпечення відповідно до законодавства соціальними послугами осіб та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, забезпечення утримання та виховання дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; проведення згідно із законодавством заходів соціального патронажу щодо осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також осіб, до яких застосовано пробацію; організації надання соціальних послуг бездомним особам; проведення відповідно до закону заходів, спрямованих на запобігання бездомності осіб» [5].

Територіальні громади, які є ключовими елементами місцевого самоврядування, прагнуть формувати стійкі соціально-економічні системи, розвиваючи власні структури у сфері соціальної діяльності. Вони інтегрують системи соціального захисту населення у ці структури та шукають оптимальні способи організації надання соціальних послуг, які будуть соціально та економічно прийнятними.

Організаційне забезпечення реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення здійснюється через такі заходи:

– створення структурного підрозділу з питань соціального захисту в рамках виконавчого органу територіальної громади;

– призначення відповідальної особи для виконання функцій соціального захисту в органі місцевого самоврядування;

– надання соціальних послуг через територіальні центри;

– прийом всіх звернень з питань соціального захисту адміністраторами центрів надання адміністративних послуг територіальних громад;

– залучення старост і створення віддалених робочих місць у старостинських округах;

– делегування місцевим органам виконавчої влади обов'язків із надання соціальних послуг, зокрема у питаннях призначення та виплати пенсій, субсидій, компенсацій [5].

У рамках створення нових організаційно-функціональних структур місцевого самоврядування та розвитку розширених територіальних громад вибір методу реалізації системи соціального захисту мешканців залежить від кількох ключових факторів. По-перше, це здатність органів місцевого самоврядування ефективно виконувати завдання соціального захисту відповідно до вимог законодавства. По-друге, важливими є специфічні запити та потреби у соціальних послугах, які виникають внаслідок економічних і соціальних особливостей конкретної території.

Дослідники підкреслюють, що в залежності від виявлених потреб громади та можливостей органу місцевого самоврядування, соціальні послуги можуть надаватися як окремою територіальною громадою, так і через об'єднання зусиль декількох громад на основі угод про міжмуніципальне співробітництво. У рамках першого підходу може бути створено структурний підрозділ в органі місцевого самоврядування, а також уповноважено фахівця з соціальної роботи для виконання цих функцій [5].

Важливі можливості для ефективної реалізації механізмів соціального захисту жителів територіальних громад відкриваються завдяки впровадженню дієвих форм співпраці у наданні соціальних послуг у відповідності до положень Закону України «Про співробітництво територіальних громад».

Для забезпечення сприятливих умов для реалізації прав мешканців територіальної громади на соціальний захист, органи місцевого самоврядування повинні створювати ефективні організаційно-функціональні структури. Ці структури повинні бути спроможні надавати високоякісні соціальні послуги, застосовуючи сучасні методи управління та інноваційні технології для організації прийому громадян і видачі необхідних документів для отримання допомоги. Важливим аспектом є також виявлення потреб мешканців громади у різних соціальних послугах, а також проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо процедур і можливостей реалізації їхніх інтересів у сфері соціального захисту. Створення реєстру вразливих груп населення, а також обґрунтування цілей і завдань розвитку системи соціального захисту, включаючи їх до місцевих соціальних програм, також є важливими складовими [5].

Органи місцевого самоврядування реалізують соціальний захист мешканців громади через створення інституційного середовища для

реалізації державної соціальної політики, а також забезпечення державних гарантій соціального захисту на своїй території. Це включає розробку локальної соціальної політики відповідно до положень законодавчої та нормативної бази. Діяльність місцевих органів влади в реалізації механізму соціального захисту базується на правовій впорядкованості та законності і регламентується значною кількістю законодавчих і нормативних актів.

В Україні існує розвинена система законодавчих та нормативних актів, які регулюють питання соціального захисту населення та надання соціальних послуг. Аналіз цієї нормативно-правової бази, що стосується забезпечення соціального захисту населення на рівні місцевих органів влади, дає змогу стверджувати, що вона створює інституційну основу для вирішення актуальних соціальних проблем. Ця база також враховує виклики та вимоги, пов'язані з соціально-економічним розвитком, а також зміни в суспільних відносинах і управлінні якістю життя населення.

Адаптивність законодавства до актуальних проблем підтверджується створенням в Україні двох нових напрямів соціального захисту: підтримкою учасників «антитерористичної операції» та сімей загиблих під час цієї операції, а також забезпеченням прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, які постраждали внаслідок війни на Сході України, у місцях їхнього проживання.

Для подальшого вдосконалення законодавчого і нормативного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в сфері соціального захисту мешканців територіальних громад доцільно зосередитися на таких питаннях:

- чітке розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями в сфері соціального захисту населення;
- впровадження соціальних стандартів;
- гарантування високої якості соціального обслуговування;
- формування прозорої, доступної та ефективної системи соціальних послуг;
- забезпечення гнучкості у виборі видів та форм надання соціальних послуг;
- надання соціальних пільг і допомог з адресною соціальною підтримкою [5].

У сучасних умовах актуалізується проблема соціального захисту населення, оскільки кількість людей, які опинилися в складних життєвих обставинах і потребують підтримки, постійно зростає. У зв'язку з процесом децентралізації, відповідальність за виконання завдань у сфері соціального захисту населення покладається на органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, зокрема, враховуючи рівень територіального управління і особливу роль об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, органи місцевого самоврядування отримали спеціальні повноваження для організації та надання соціальних послуг у межах своїх територій.

Забезпечення соціальних послуг на місцевому рівні має на меті покращити якість та доступність цих послуг, розширити їх обсяг для осіб, що потребують допомоги, а також зміцнити можливості місцевого самоврядування у сфері соціального захисту. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню якості життя населення [16, с. 44].

Передача повноважень щодо надання соціальних послуг до органів місцевого самоврядування на рівні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) вимагає реформування державних інститутів, що відповідають за соціальну сферу. Слід зазначити, що станом на листопад 2017 року, надання соціальних послуг населенню в Україні здійснюється через дві основні соціальні інституції: Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ), які функціонують на обласному, районному та локальному рівнях, а також Департаменти соціального захисту населення і їх структурні підрозділи, які працюють в рамках обласних та районних державних адміністрацій [16, с. 44].

Реформа децентралізації влади в Україні передбачає значні зміни у діяльності Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Замість функції «посередників у наданні соціальних послуг» ці центри тепер виступають безпосередніми постачальниками соціальних послуг для осіб і сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, на різних адміністративно-територіальних одиницях. В Україні адміністративно-територіальна одиниця визначається як «область, що слугує просторовою основою для організації та функціонування державних і місцевих органів влади» [16, с. 44].

На основі аналізу ключових нормативно-правових актів було визначено основні завдання структурного підрозділу об'єднаних територіальних громад (ОТГ):

- реалізація державної політики у сфері зайнятості населення, що включає участь у виконанні державних і місцевих програм зайнятості, залучення громадян ОТГ до різноманітних видів громадських робіт, визначених для задоволення суспільних потреб, а також організацію робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю;

- встановлення додаткових соціальних гарантій для громадян ОТГ відповідно до чинного законодавства в сфері соціального захисту, фінансування яких здійснюється за рахунок власних ресурсів ОТГ та благодійних надходжень;

- організація і надання соціальної допомоги для будівництва індивідуального житла, капітального ремонту, а також виділення земельних ділянок для будівництва житла для осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, сімей загиблих, а також для багатодітних сімей;

- забезпечення поховання самотніх громадян, ветеранів війни і праці за рахунок бюджетних коштів ОТГ, а також надання допомоги на поховання громадян відповідно до чинного законодавства [16];

- організація надання соціальних і реабілітаційних послуг для осіб і сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО). Це включає визначення потреб населення ОТГ у соціальних послугах відповідно до чинного законодавства, виявлення осіб і сімей, які потребують допомоги, а також оцінку індивідуальних потреб цих груп. Додатково передбачено соціальний супровід таких осіб і сімей, допомога у оформленні документів для отримання соціальної підтримки, розгляд заяв на соціальну допомогу, що стосується влаштування дітей з інвалідністю та направлення їх до реабілітаційних установ. Також важливо реалізувати соціальну політику, спрямовану на усунення дискримінації за статевою ознакою, профілактику бездомності та соціальний патронаж осіб, які вийшли з місць позбавлення волі або перебували під обліком за обмеження волі.

Розробка, організація та реалізація комплексних програм і заходів, спрямованих на поліпшення становища соціально вразливих верств населення, включаючи надання соціальних виплат та послуг особам і сім'ям, які опинилися в СЖО, за місцем їх проживання.

Втілення державної політики у сфері соціальної підтримки сімей, організація та надання благодійної допомоги особам і сім'ям, які переживають складні життєві обставини [16, с. 50];

- гарантування рівності прав і можливостей для жінок і чоловіків;

- впровадження державної політики, спрямованої на запобігання торгівлі людьми;

- облік, соціальний захист, інтеграція та адаптація внутрішньо переміщених осіб;

- поширення волонтерства та організація волонтерської діяльності в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) ;

- соціальний захист дітей включає низку важливих аспектів, зокрема: профілактику бездоглядності, безпритульності, жебрацтва, а також запобігання правопорушенням, які можуть скоїти діти. Це також включає захист від насильства, жорстокого поводження та експлуатації; запобігання залученню дітей до деструктивних груп, дитячої проституції та азартних ігор; забезпечення захисту прав дітей та повідомлення відповідних органів про їхні порушення; представництво інтересів дітей в різних сферах; екстрене втручання і вилучення дітей з небезпечних сімей; визначення статусу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також ведення їх обліку; створення фостерних та прийомних сімей, підтримка усиновлення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківської опіки;

- організація оздоровлення та відпочинку дітей, розробка і реалізація відповідних місцевих і регіональних програм;

- надання рекомендацій щодо видатків на соціальний захист і соціальну допомогу під час формування бюджету ОТГ;

- виконання ролі посередника в реалізації державної політики у сфері соціального захисту;

- моніторинг, контроль і оцінка якості надання соціальних послуг [16].

На рівні відповідних структурних підрозділів районної державної адміністрації залишаються певні соціальні послуги, визначені законодавством України, які включають:

- включення до Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, що мають право на пільги;

- оформлення субсидій і призначення допомоги для малозабезпечених сімей, а також у випадках вагітності, пологів,

народження чи усиновлення дитини. Допомога також надається для дітей, які знаходяться під опікою або піклуванням, самотніми матерями, дітям, чий батько ухиляється від сплати аліментів, особам, що доглядають за інвалідами I або II групи, а також для непрацюючих осіб, які доглядають за інвалідами старше 80 років, дітьми-інвалідами та їх опікунами, особами, які не мають права на пенсію, інвалідам та постраждалим від торгівлі людьми;

- призначення адресної грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на оренду житла та комунальні послуги, одноразова грошова допомога волонтерам у разі поранення або інвалідності, а також для сімей волонтерів, які загинули під час антитерористичної операції (АТО) ;

- винагороди для жінок, які отримали звання «Мати-героїня».

- надання компенсацій та підтримки для осіб, які стали учасниками ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи в категоріях 1, 2 і 3, а також для батьків дітей-інвалідів, які постраждали від наслідків цієї катастрофи, сімей, що втратили годувальника, та батьків померлих ліквідаторів. До цих заходів належать виплати компенсацій за санаторно-курортне лікування, надання додаткової відпустки для осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, та виплата підвищених стипендій;

- оплата та надання путівок на санаторно-курортне лікування або виплата грошової компенсації замість санаторно-курортного лікування для інвалідів війни, учасників бойових дій, ветеранів, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також дітей, які потребують особливої уваги. Також передбачена компенсація за проїзд для осіб, що супроводжують інвалідів I і II груп до санаторіїв спінального профілю та інвалідів війни [16];

- організація розміщення в геріатричних будинках, інтернатах для людей похилого віку, ветеранів, у дитячих будинках-інтернатах, загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт, а також у центрах соціально-психологічної реабілітації. Забезпечення дітей, які залишилися без батьківського піклування, тимчасовим проживанням у сім'ях родичів, а інвалідів і дітей-інвалідів – необхідними реабілітаційними засобами. Видача направлень на проходження медико-соціальної експертної комісії (МСЕК) та посвідчень для інвалідів, дітей-інвалідів, членів багатодітних сімей, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС;

– установа статусів «учасник війни», «інвалід війни» для осіб, що постраждали від торгівлі людьми, членів сімей загиблих ветеранів;

– видача дозволів на усиновлення дітей, призначення опікунів або піклувальників, представництво інтересів інвалідів, управління та передачу нерухомого майна недієздатної особи, а також розгляд повідомлень про насильство в сім'ї;

– взяття на облік дітей з числа внутрішньо переміщених осіб, які прибули без супроводу дорослих, а також придбання твердого палива;

– видача довідок про отримання пільг для інвалідів, які не мають права на пенсію;

– прийняття рішень щодо соціального обслуговування громадян, встановлення опіки чи піклування, створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [16].

Держава визначила стратегічні напрямки розвитку у сфері соціального захисту населення та активно втілює їх у життя, що підтверджується конкретними досягненнями. Ці напрямки охоплюють розширення спектру соціальних послуг, які надаються особам та сім'ям, що потребують підтримки. Зокрема, в період з 2001 по 2012 роки Міністерство соціальної політики збільшило перелік державних соціальних послуг. До цього переліку входять такі послуги, як догляд (на дому, стаціонарний, денний), підтримане проживання, паліативно-хоспісний догляд, соціальна адаптація, реінтеграція, реабілітація, надання притулку, кризове та екстрене втручання, консультування, соціальний супровід, представництво інтересів, профілактика соціальних проблем та медіація.

Розширення спектру соціальних послуг для осіб та сімей, які перебувають у соціально-захисних об'єднаннях, збільшення кількості тих, хто потребує допомоги, а також впровадження децентралізації у цій сфері призвели до необхідності розробки нової Стратегії розвитку системи соціальних послуг в Україні, що діятиме до 2022 року. Ця стратегія є логічним продовженням попередньої та має на меті забезпечення прав і свобод осіб та сімей, зокрема сімей з дітьми, незалежно від їхнього місця проживання, на отримання гарантованих соціальних стандартів. Це досягається через покрокове забезпечення доступності та якості соціальних послуг, впровадження механізму соціального замовлення для підвищення конкуренції серед постачальників послуг, а також фінансування соціальних послуг за

принципом «гроші йдуть за отримувачем». У Стратегії окреслено три основні напрямки реформування системи надання соціальних послуг: розвиток ринку соціальних послуг, розробка відповідного інструментарію та модернізація існуючої інфраструктури [16].

Відповідно до Стратегії розвитку системи соціальних послуг в Україні до 2022 року, процес розвитку ринку соціальних послуг передбачає реалізацію кількох ключових заходів:

- формування єдиного (базового або мінімального) переліку соціальних послуг, які мають бути затверджені;
- вивчення потреб населення в адміністративно-територіальних одиницях щодо соціальних послуг;
- затвердження списку пріоритетних соціальних послуг;
- розробка регіональних програм, спрямованих на вдосконалення системи надання соціальних послуг;
- раннє виявлення соціально-захисних об'єднань;
- створення інформаційно-аналітичної системи для ефективного надання соціальних послуг [16].

Серед ключових напрямків розвитку можна виділити:

1. ознайомлення населення з доступними соціальними послугами.
2. впровадження державних стандартів у сфері соціальних послуг.
3. встановлення критеріїв для діяльності суб'єктів, які надають соціальні послуги.
4. використання технологій для управління випадками та оцінки потреб.
5. запровадження механізмів моніторингу і контролю якості соціальних послуг.

Окрім цього, розвиток недержавного сектору передбачає:

- введення механізму соціального замовлення;
- розробку методології визначення вартості соціальних послуг;
- фінансування соціальних послуг за принципом «гроші слідують за отримувачем послуг»;
- впровадження механізмів приватного партнерства;

Розробка інструментів для реформування включає вдосконалення нормативно-правових актів, положень, моделей організації роботи та створення державних стандартів для надання соціальних послуг [16].

Необхідно виділити сильні та слабкі сторони процесу децентралізації системи соціальних послуг в Україні. Серед сильних сторін можна зазначити:

- впровадження превентивних механізмів для раннього виявлення вразливих осіб і сімей, що дозволяє уникнути соціального ризику;
- процес деінституалізації системи соціальних послуг;
- створення ефективних моделей адміністрування і надання послуг тим, хто їх потребує;
- введення стандартів для соціальних послуг;
- формування ринку соціальних послуг через збільшення кількості провайдерів та впровадження механізму замовлення послуг;
- щорічне визначення потреб населення в соціальних послугах, затвердження пріоритетних напрямків і планування фінансування;
- реалізація системи контролю, моніторингу та оцінки якості наданих соціальних послуг.

Серед основних недоліків процесу децентралізації соціальних послуг можна виокремити:

- недостатнє або неправильне розуміння сутності окремих соціальних послуг на рівні об'єднаних територіальних громад (ОТГ);
- невизначеність відповідальності ОТГ у разі недостатнього фінансування соціальних послуг;
- труднощі в оцінці вартості конкретних соціальних послуг через відсутність відповідних механізмів; – брак методик для оцінки потреб громади у соціальних послугах;
- нерозвиненість системи фінансування соціальних послуг, відсутність недержавних фінансових механізмів, а також навичок залучення додаткових коштів для забезпечення потреб громади (фандрейзинг);
- різні підходи до розуміння терміна «соціальна послуга», що стосується принципів фінансування, технологій соціальної роботи або заходів, спрямованих на боротьбу з бідністю [16].

Отже, децентралізація влади та реформування системи соціальних послуг в територіальних громадах України є важливими кроками у розвитку держави. Ці процеси мають на меті покращення якості та доступності соціальних послуг для населення, а також підвищення ефективності місцевого самоврядування.

Завдяки децентралізації та наданню більшої автономії територіальним громадам, місцеві органи влади отримують

можливість краще реагувати на потреби своїх жителів у сфері соціального захисту. Реформа системи надання соціальних послуг включає розширення їх асортименту, поліпшення якості та впровадження сучасних управлінських і технологічних інструментів. Серед важливих кроків можна виділити створення інформаційних систем для визначення потреб населення у соціальних послугах, а також механізми моніторингу та контролю їх якості.

Реформи в соціальному захисті та наданні послуг позитивно впливають на якість життя громадян, забезпечуючи їхні права на соціальний захист і допомогу. Вони також сприяють більшій відповідальності та прозорості дій місцевих органів влади перед населенням.

Ці процеси надають Україні можливість удосконалити систему соціального захисту та послуг відповідно до сучасних вимог і потреб суспільства. Важливо продовжувати роботу над удосконаленням цих реформ та забезпеченням їх стійкого розвитку для підвищення соціального благополуччя та якості життя всіх громадян України.

1.5. Професійна діяльність фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді

Соціальний працівник – це професійно підготовлений спеціаліст, який має необхідну кваліфікацію в сфері соціальної роботи та виконує різноманітні види діяльності в цій галузі. Його роль полягає у допомозі людям у вирішенні життєвих труднощів шляхом створення потрібних ресурсів, сприяння взаємодії між особами або між особою та соціальним середовищем, а також у стимулюванні організацій до більшої відповідальності за добробут громадян і впливу на соціальну політику [4].

Основна діяльність соціального працівника полягає в наданні підтримки, допомоги та консультацій людям, які потребують соціального захисту. Соціальні працівники працюють з різними категоріями клієнтів, серед яких діти, молодь, дорослі та люди похилого віку, а також сім'ї та групи [15].

Основні завдання соціальних працівників включають:

- виявлення соціальних проблем і потреб клієнтів.
- розробка та реалізація індивідуальних планів підтримки і реабілітації;
- надання консультацій та психологічної підтримки;
- організація доступу до соціальних послуг, таких як медичне

обслуговування, освіта, житло та інші ресурси;

- співпраця з державними органами та громадськими організаціями для забезпечення необхідних ресурсів і послуг;

- соціальні працівники можуть займатися діяльністю в різних сферах, таких як соціальний захист, охорона дитинства, реабілітація, освіта, медицина та інші. Їхнє основне завдання полягає в тому, щоб полегшити життя людям, які опинилися в складних ситуаціях, допомогти їм вирішити проблеми та підтримати їх соціальне й емоційне благополуччя;

- сучасний професійний підхід у соціальній роботі акцентує увагу на важливості високої компетентності. Компетентність фахівця формується внаслідок його власного розвитку, що відбувається протягом тривалого процесу професійного становлення. Цей процес охоплює набуття професійних знань, навичок та вмінь, а також розвиток особистісних якостей, які відповідають вимогам і стандартам соціальної роботи, а також дотримання етичних норм професії [10].

Згідно з кваліфікаційною характеристикою фахівця з соціальної роботи, його обов'язки включають:

- організацію виявлення та реєстрації громадян, які потребують соціальної і іншої допомоги, а також охорону їх морального, фізичного та психологічного здоров'я;

- координацію піклування, опіки та догляду;

- встановлення причин конфліктних ситуацій та відхилень, що сприяють асоціальним явищам;

- організацію роботи щодо надання соціальної допомоги та захисту;

- пропаганду здорового способу життя, дбайливе ставлення до ветеранів і людей з інвалідністю, а також дотримання високих етичних норм і культурних стандартів у соціальних відносинах;

- допомогу у працевлаштуванні;

- реєстрацію асоціальних явищ і розробку заходів для їх усунення;

- проведення психологічних і педагогічних консультацій, а також надання юридичних порад;

- організацію допомоги людям похилого віку та непрацездатним особам [10].

Фахівець із соціальної роботи має бути обізнаний у таких питаннях:

– законодавство України, нормативно-правові акти, методичні рекомендації та інші документи, що регулюють організацію соціальної роботи та соціально-медичної допомоги;

– організація юридичної підтримки, піклування, опіки, догляду, соціальної реабілітації та соціального захисту;

– основи соціології;

– основи психології;

– технології, пов'язані з соціальною роботою;

– національні особливості повсякденного життя, культура міжособистісних відносин тощо;

– вимоги до кваліфікації фахівця з соціальної роботи передбачають наявність вищої освіти в галузі (магістр або спеціаліст) та можливість підвищення кваліфікації.

Спеціаліст у цій сфері виконує різні ролі, включаючи соціального педагога, вчителя, вихователя, консультанта, коли надає поради та навчає клієнтів новим навичкам. Він може також бути посередником, організатором, адміністратором, допомагаючи вирішувати проблеми людей, які потрапили у важкі життєві обставини. Крім того, фахівець може виступати в ролі соціального адвоката, захищаючи інтереси клієнтів у важливих питаннях, таких як встановлення або позбавлення батьківських прав, опікунство тощо.

Професійна діяльність соціального працівника охоплює різноманітні дії, необхідні для виконання його обов'язків у зазначених ролях.

Для багатьох працівників соціальної сфери головним стимулом є альтруїзм та бажання допомагати клієнтам і суспільству. Важливими факторами також є можливість проявляти самостійність, ініціативу та креативність у своїй роботі. Зовнішнім стимулом виступає визнання значущості професії соціального працівника в суспільстві та повага до їхньої роботи.

Стиль поведінки та професійна компетентність фахівця з соціальної роботи визначаються сукупністю його знань, умінь, навичок, а також психологічними особливостями та професійно важливими якостями. Успіх у професійній діяльності значною мірою залежить від здатності до самооцінки (самоконтроль, самовдосконалення, самоосвіта) [10].

Фахівець у соціальній сфері має бути психологічно готовим до своєї діяльності, володіти професійним мисленням, а також уміти самостійно аналізувати конкретні ситуації, оцінювати можливі

наслідки своїх рішень і брати за них відповідальність, адже багато з них можуть стосуватися життя людей [10].

Професіоналізм у соціальній роботі включає кілька важливих складових. Серед них:

1. Аналітичні навички, які передбачають здатність оцінювати ситуацію, правильно її сприймати, вивчати всі можливі альтернативи та ухвалювати необхідні рішення;

2. Ефективна комунікація з клієнтами і вміння забезпечити індивідуальний підхід до кожного з них;

3. Управлінські навички, що охоплюють вміння організовувати роботу соціальної служби та використовувати технології проектування і моделювання в соціальній практиці [19].

Серед складових професіоналізму особливу увагу заслуговує комунікативний аспект.

Соціальна комунікація – це двосторонній процес обміну інформацією, який сприяє взаєморозумінню між учасниками. Відзначають три основні моделі соціальної комунікації.

Лінійна модель, у якій комунікант (особа, що передає інформацію) активно передає повідомлення, а реципієнт (особа, що отримує інформацію) пасивно його сприймає.

Інтерактивна модель, де між комунікантом і реципієнтом встановлюється зворотний зв'язок, що дозволяє їм краще адаптуватися один до одного.

Трансакційна модель, яка характеризується активною взаємодією з постійним зворотним зв'язком.

У соціальній роботі інтерактивні та трансакційні моделі комунікації реалізують ідею соціального партнерства. У цьому контексті клієнт, як об'єкт і суб'єкт соціальної роботи, активно залучений до вирішення власних проблем, співпрацюючи з фахівцем. Якісна та ефективна взаємодія з клієнтом є основою продуктивного спілкування.

Високий рівень професійного спілкування передбачає використання різноманітних знань, навичок та вмінь. Ці компетенції включають організаційно-управлінський аспект комунікації (контроль за процесом і результатами спілкування), когнітивний компонент (використання інструментів комунікації) та емоційно-особистісний аспект (здатність до співчуття під час спілкування).

Соціальний працівник має володіти навичками слухання та розуміння, уміти чітко пояснювати інформацію, ставити запитання та

надавати відповіді, а також переконувати й створювати довіру в процесі бесіди. Важливими є також вміння знайти індивідуальний підхід до кожного клієнта, вирішувати конфлікти та зменшувати напругу. Навички комунікаційної техніки є важливим показником професійної компетентності соціального працівника.

Отже, завдання фахівця з соціальної роботи полягає в тому, щоб допомогти клієнту знайти своє місце в динамічно мінливому світі, зорієнтуватися в нових соціальних відносинах, а спілкування виступає важливим інструментом у цьому процесі [10].

Фахівець у сфері соціальної роботи повинен володіти навичками саморегуляції та самоорганізації, які є ключовими для особистісного вдосконалення та професійного розвитку. У складних або екстремальних ситуаціях, коли зовнішні або внутрішні чинники порушують нормальну діяльність спеціаліста, виникає природна потреба відновити психологічну рівновагу. У цьому контексті активізується система саморегуляції, що дозволяє адаптуватися до нестандартних умов. Цей процес охоплює рефлексію, самоаналіз та прийняття рішень [10].

Таким чином, професійне становлення – це безперервний процес розвитку та самовдосконалення особистості, що передбачає освоєння і самостійне проектування професійних видів діяльності з метою досягнення вищого рівня майстерності.

Ефективність становлення спеціаліста в сфері соціальної роботи визначається рядом чинників, серед яких ключовими є психологічна відповідність вимогам професії, зацікавленість у соціальних питаннях, а також якість отриманої освіти і навчання [10].

Професійна самосвідомість має суттєве значення для розвитку фахівця. На різних етапах цього шляху можуть виникати різноманітні конфлікти, які відображають протиріччя між особистістю і зовнішніми умовами, а також внутрішні конфлікти, пов'язані з особистісним ростом, самореалізацією та кар'єрним розвитком. Вирішення цих суперечностей сприяє виявленню нових можливостей для підвищення професійного рівня.

Соціальний працівник у територіальній громаді виконує ключову роль у забезпеченні соціального благополуччя та підтримці людей в різних життєвих ситуаціях. Ось деякі з його основних обов'язків:

1. консультування і психологічна підтримка. Соціальні працівники надають консультації та психологічну підтримку особам,

які потребують допомоги в розв'язанні особистих проблем, сімейних конфліктів або в кризових ситуаціях;

2. робота з сім'ями. Фахівці аналізують сімейні обставини та потреби, сприяють зміцненню родинних зв'язків і надають рекомендації щодо виховання дітей та підтримки батьків;

3. допомога у отриманні пільг: Соціальні працівники визначають право громадян на соціальні пільги та допомагають їм у отриманні необхідних послуг;

4. робота з вразливими групами. Фахівці підтримують вразливі категорії населення, такі як люди з інвалідністю, літні особи, бездомні, діти з неблагополучних сімей та інші;

5. Взаємодія з іншими службами. Соціальні працівники співпрацюють з державними та громадськими організаціями для забезпечення комплексної підтримки своїм клієнтам;

6. профілактика соціальних проблем. Фахівці організовують профілактичні заходи, інформаційні кампанії та тренінги для мешканців громади з метою запобігання соціальним проблемам;

7. посередництво. Соціальні працівники можуть діяти як посередники між громадянами та владою, допомагаючи у вирішенні конфліктів або забезпечуючи доступ до необхідних послуг.

Отже, можна стверджувати, що діяльність соціального працівника в територіальній громаді спрямована на поліпшення якості життя людей і забезпечення їх соціального добробуту.

Таким чином, діяльність соціального працівника має критично важливе значення для надання соціальної підтримки, підвищення якості життя та добробуту населення. Фахівці у сфері соціальної роботи виконують роль ключових «гравців», які допомагають вирішувати різноманітні соціальні проблеми, укріплюють сімейні зв'язки та забезпечують взаємодію між громадянами і органами влади.

Ця професійна діяльність вимагає від фахівців не лише глибоких знань і навичок у соціальній сфері, а й високого рівня емпатії, співчуття, а також уміння ефективно спілкуватися з різними групами населення. Соціальні працівники в територіальних громадах виконують функції посередників, психологів, правових консультантів і партнерів для громадян.

Забезпечуючи доступ до соціальних послуг, допомагаючи вирішувати конфлікти та підтримуючи розвиток громадських ініціатив, фахівці в цій галузі сприяють зміцненню соціальної

солідарності та формуванню стабільного соціального середовища. Вони становлять невід'ємну частину соціальної інфраструктури, сприяючи розвитку громади та її потенціалу для сталого соціального прогресу.

Отже, професійна діяльність соціальних працівників у територіальних громадах є основою для покращення якості життя населення та створення більш справедливого й гуманного суспільства.

Література:

1. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. Право України. 2019, № 4. С. 36.
2. Бичков С. І. Сучасна система соціального захисту в Україні. URL: <https://buklib.net/books/35852/>.
3. Гринюк Р. Ф., Примуш М.В. Регіональний та державний виміри української специфіки децентралізації влади. Політичне життя. 2018. № 3. С. 12–17.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2018. 536 с.
5. Законодавчий вимір реформи децентралізації. Короткий огляд законопроектів та основних нормативно-правових актів. Загальна редакція та упорядкування Парасюк І. Л. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2019. 36 с.
6. Касинюк Л. А. Досвід та проблеми реформування місцевого самоврядування в Україні: філософсько-правовий аспект. Гуманітарний часопис. 2018. № 3. С. 48–55.
7. Козаченко Ю. П. Історичні передумови децентралізації в Україні. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/39.pdf.
8. Конституція України від 28.06.12018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/>.
9. Кравченко М.В. Захист соціальний. Енциклопедія державного управління : у 8 т. /Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 4 : Галузеве управління / наук.-ред. колегія : М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. 2019. 648 с. С. 270- 271.
10. Професійне становлення фахівця із соціальної роботи. URL: https://eukraina.com/publ/education/profesijne_stanovlennja_fakhivcja_iz_socialnoji_roboti/11-1-0-208.
11. Пустовой В. С. Історія централізації та децентралізації Української держави: правові аспекти. Актуальні проблеми держави і права. 2019. Вип. 60. С. 433–440.
12. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / ДУ «Інститут регіональних

досліджень імені М.І. Долішнього НАН України» ; за ред. С. Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с.

13. Руженський М. М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці. дис. на здобуття наукового ступеня д.е.н. К.: 2018 р. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF.

14. Сергієнко Аліна. Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/6/32.pdf>.

15. Семигіна Т. Нове законодавство про соціальні послуги: що воно означає для територіальних громад? Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей III щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС, 2019. С. 42-46.

16. Слосанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.

17. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика*. 2019. № 2. С. 90–95.

18. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.] ; за заг.ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. К. : НАДУ, 2019. Ч. 1. 456 с.

19. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. *Проблемні питання реалізації реформи децентралізації влади в Україні. Проблеми економіки*. 2019. № 4. С. 177–187.

Ольга Матрос,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1. Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану

У 2022 році, коли відбулося повномасштабне вторгнення РФ в Україну, це стало викликом для всіх сфер – не винятком стала і соціальна, яка опікується вразливими, мало захищеними та незахищеними категоріями населення.

Під час воєнного стану соціальні послуги відіграють важливу роль у підтримці населення, особливо в умовах підвищеної вразливості громадян, викликаній воєнними діями. У такій ситуації держава зобов'язана оперативно та ефективно реагувати на потреби громадян, забезпечуючи належний рівень соціальної підтримки. Ці послуги охоплюють широкий спектр заходів: від допомоги вимушеним переселенцям та надання фінансової підтримки до забезпечення медичних послуг, психологічної допомоги та правового захисту. Важливо дослідити, як саме змінюється характер та обсяг соціальних послуг в умовах воєнного стану, а також які виклики виникають у процесі їх надання.

З огляду на специфіку воєнного стану, соціальні послуги мають адаптуватися до нових викликів, таких як збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, поранених, а також тих, хто втратив роботу або житло. Органи соціального захисту стикаються з необхідністю забезпечити оперативний доступ до допомоги та соціальних гарантій, часто в умовах обмежених ресурсів та порушеної інфраструктури. Крім того, особливої уваги потребує підтримка вразливих категорій населення – дітей, осіб похилого віку, людей з інвалідністю та ветеранів. Ці фактори підкреслюють важливість координації між державними інституціями, місцевою владою та міжнародними організаціями, які долучаються до надання допомоги у надзвичайних ситуаціях.

Політика соціального захисту завжди відігравала визначальну роль не лише у суспільному розвитку, але й у розвитку держави

загалом. І навіть в умовах сучасної війни дана сфера наділена важливим значенням, оскільки значної уваги з боку держави вимагають вразливі суспільні групи. Водночас від ефективності політики соціального захисту залежить не тільки стійкість та збалансованість суспільного розвитку, але й рівень національної безпеки.

Крім того, важливу роль у наданні соціальних послуг під час воєнного стану відіграють громадські та волонтерські організації. Вони часто стають першою ланкою підтримки для постраждалих, забезпечуючи харчуванням, тимчасовим житлом, гуманітарною допомогою та іноді навіть медичними послугами. Однак без належної координації з боку держави надання цих послуг може бути недостатньо ефективним, що вимагає розробки чітких механізмів взаємодії між різними структурами.

Але слушно зауважити, що саме соціальні послуги є базовими елементами соціального захисту населення, спрямованими на подолання чи мінімізацію складних життєвих обставин. На законодавчому рівні пропонується широкий перелік соціальних послуг, що дозволяє забезпечити індивідуальні потреби різних груп населення чи окремих громадян. Війна вплинула на різні системи, у тому числі і систему надання соціальних послуг.

В умовах воєнного стану для того, щоб підтримати вразливі групи населення, місцеві органи влади змушені діяти екстрено і кризово. Для цього внесені відповідні зміни на рівні законодавства, зокрема, запропонована спрощена процедура ухвалення рішення про надання соціальних послуг та порядок їх отримання. Така організація роботи забезпечує ухвалення рішення про надання соціальних послуг протягом однієї доби. Також місцеві органи влади, за потреби, можуть делегувати ухвалення рішення про надання соціальних послуг безпосередньо надавачам, що значно скорочує строки з надання допомоги. Спрощена процедура застосовується до різних видів соціальних послуг.

Питання надання соціальних послуг під час воєнного стану є багатограним і охоплює як державні, так і недержавні ініціативи. Важливо оцінити, як наявні системи реагують на кризи, а також які кроки можна зробити для покращення доступу та якості послуг для тих, хто найбільше постраждав у результаті війни.

Під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях визначено перелік соціальних послуг, які

можуть надаватися екстрено (кризово) особам чи сім'ям, які опинилися у СЖО, у зв'язку з ситуаціями, що загрожують їхньому життю. До таких послуг належать: інформування; консультування; надання притулку, зокрема нічного; короткотермінове проживання; екстрене (кризове) втручання; представництво інтересів; підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, бездомних осіб; соціальний супровід сімей/осіб, які перебувають у СЖО; соціальний супровід сімей, в яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; догляд вдома; догляд стаціонарний; денний догляд, денний догляд дітей з інвалідністю; паліативний догляд; соціально-психологічна реабілітація; натуральна допомога; переклад жестовою мовою; транспортні послуги тощо.

На сьогодні питання захисту соціальних прав цивільного населення під час війни є надзвичайно актуальним. Важливість цієї теми зумовлена тим, що після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну був запроваджений воєнний стан, що призвело до певної дезорганізації в суспільстві. Особлива увага приділяється конституційним гарантіям та соціально-правовим механізмам, які забезпечують дотримання базових прав людини.

Соціальний захист – система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо). З макроекономічної точки зору соціальне забезпечення – це система управління соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення. Як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків [9, с. 86].

Законодавство забезпечує захист соціальних прав і основних свобод громадян як в Україні, так і за її межами, незалежно від внутрішньополітичних, соціально-економічних та інших обставин. Підтримка цих конституційних норм під час врегулювання збройного конфлікту є невід'ємною складовою відновлення територіальної цілісності держави. Перемога у війні може бути досягнута не лише військовими методами, а й завдяки державній політиці, спрямованій на об'єднання українського суспільства. Важливу роль у цьому

відіграє нормативно-правове забезпечення рівності соціальних прав і свобод для всіх громадян, незалежно від їхнього місця проживання, соціального статусу чи політичних поглядів. Ця цілеспрямована державна політика сприяє зміцненню суспільної єдності та формуванню стійкого громадянського суспільства, що є критично важливим у період воєнного конфлікту. Забезпечення рівного доступу до соціальних прав і свобод допомагає мінімізувати соціальну напругу та сприяє відновленню довіри між громадянами та державою. Таким чином, ефективний захист соціальних прав стає не лише гарантією дотримання конституційних норм, але й важливим чинником стабільності та перемоги на політичному і соціальному фронті [9, с. 86].

З огляду на опрацьовану інформацію, то варто внести деякі покращення та зміни у роботу Центрів надання адміністративних послуг, які надають послуги особам, що перебувають на окупованих територіях та особам, які є внутрішньо переміщеними. Ці зміни та покращення дадуть перспективи для повоєнного відновлення. У дослідженні наведено пропозиції та рекомендації щодо врегулювання ситуації з внутрішньо переміщеними особами та особами, які проживають на тимчасово окупованих територіях України.

З дня проголошення Незалежності України пройшло не так багато років, порівнюючи із іншими країнами світу. Тому наша країна є доволі таки молодого державою, але це не завадило їй мати велику законодавчу базу, що також підкріплена міжнародними організаціями. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [12], одним із чинників, що можуть зумовити складні життєві обставини, є шкода, завдана бойовими діями, збройним конфліктом чи тимчасовою окупацією. Але з початку повномасштабного військового вторгнення російської федерації, яке сталось 24 лютого 2022 року, в нашій державі було запроваджено воєнний стан, що спричинило брак організованості в суспільстві. Тому, на разі, кожному громадянину зараз, як-не-як, потрібна внутрішня консолідованість та підтримка від державних органів влади та правозахисних національних і міжнародних організацій, що повинні захищати наші права на міжнародній арені. Особливе місце займають конституційні гарантії та правові механізми у забезпеченні всього комплексу основоположних прав людини. Через початок війни

та запровадження воєнного стану, гарантування цих самих прав громадянам стало ускладненим в умовах об'єктивної необхідності та їх часткового обмеження. Оскільки, обмеження під час воєнного стану передбачає законодавче звуження прав і свобод людини, що також ставить під питання реалізацію їх прав на конституційному рівні.

На основі аналізу джерел і публікацій можна зробити висновок, що законодавча база України значною мірою спирається на ратифіковані міжнародні договори, які гарантують громадянам захист їхніх прав. Зокрема, у дослідженнях В.Ф. Нестеровича підкреслено важливість верховенства права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. Відповідно до цього, державні органи мають діяти згідно з ч. 2 ст. 3 Конституції України, яка визначає, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод є її основним обов'язком. Для реалізації цього були впроваджені різноманітні нормативно-правові, організаційні та процесуально-правові засади [8].

Наша країна є правовою державою, тому у випадках запровадження воєнного стану в Конституції України [8] закріплено стандарти, де вказано, що: обмеження прав громадянина в державі є тимчасовим та мінімально необхідним за характером; зберігається певний перелік прав, які не можуть порушуватися у жодному разі; остаточне рішення про оголошення воєнного стану ухвалює вищий загальнодержавний представницький орган – парламент.

Усі норми Конституції України регламентуються нормам Загальної декларації прав людини [7], якою передбачено, що кожна людина може зазнати тільки тих обмежень, що встановлені законодавством виключно лиш для забезпечення поваги прав і свобод інших та її справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в суспільстві.

Сьогодні кожен день, кожна година може бути вирішальною для життя і здоров'я людини. Наприклад, вдома самотніми залишились громадяни похилого віку, рідні яких виїхали до відносно безпечних територій, і, відповідно, ці громадяни потребували допомоги наших працівників. Тому, організовуючи роботу з надання соціальних послуг в умовах воєнного стану, Міністерство соціальної політики рекомендувало місцевим органам влади працювати за механізмом надання соціальних послуг екстрено (кризово), особливо це

стосується громадян, які перебувають на територіях ведення бойових дій та внутрішньо переміщених осіб. Така організація роботи забезпечує оперативне, протягом однієї доби, прийняття рішення про надання соціальних послуг.

Крім того, рекомендовано місцевим органам влади делегувати, за потреби, прийняття рішення про надання соціальних послуг безпосередньо надавачам, що також скорочує строки з надання допомоги.

Звісно, що у подальшому надавачі соціальних послуг інформуватимуть про надані соціальні послуги. Для цього міністерством розроблено відповідну форму акта, де буде описано ситуацію, в якій опинилась людина, основні проблемні питання, у розв'язанні яких вона потребує допомоги, соціальні послуги, яких вона потребує і які їй було надано, та строк надання цих послуг.

Наразі наказ Міністерства соціальної політики від 18.04.2022 № 135 «Про затвердження форми акта про надання повнолітній особі соціальних послуг екстрено (кризово)» доопрацьовується за зауваженнями Міністерства юстиції, після чого акт буде повторно подано на державну реєстрацію.

За механізмом екстрено (кризово) можуть надаватись різні соціальні послуги – догляд вдома та стаціонарний догляд, надання притулку, консультування, соціальний супровід сімей з дітьми, натуральна допомога та інші.

Також Урядом було спрощено процедуру прийняття рішення надання соціальної послуги стаціонарного догляду, що надається інтернатними закладами соціального захисту населення, стаціонарними відділеннями територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) або центрів надання соціальних послуг.

Наразі рішення приймається за однією заявою громадянина і вже після влаштування до закладу, працівники допомагають, якщо потрібно, відновити документи, що посвідчують особу, та вирішити інші проблемні питання людини. Але тут головне, що людина має притулок, у неї задоволені первинні базові потреби (їжа, вода, одяг), забезпечено та здійснюється догляд, надається психологічна підтримка [12].

На сьогодні за спрощеною процедурою до інтернатних закладів влаштовано близько 4 тис. осіб.

Водночас Президентом України Володимиром Зеленським 26 квітня 2022 року було підписано та прийнятий Верховною Радою України 14 квітня 2022 року Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» [16].

Прийнятим законом вносяться зміни до законів України «Про соціальні послуги» [12], «Про правовий режим воєнного стану» [11], зокрема: визначається середньомісячний сукупний дохід громадян з урахуванням попереднього кварталу, що передує місяцю, який передує місяцю звернення, а не шести останніх місяців, як це було передбачено. Це дасть можливість запровадити електронний обмін даними, зокрема з Державною податковою службою, щодо доходів громадян;

- розширюються повноваження обласних, Київської міської державних адміністрацій, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад шляхом надання їм можливості визначати особливості прийняття рішення про надання соціальних послуг у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану;

- визначається, що ведення випадку не застосовується для прийняття рішення про надання соціальних послуг у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану, а соціальні послуги надаються екстрено (кризово). Це дозволить приймати рішення про надання соціальних послуг протягом доби на підставі заяви або повідомлення про потребу у послугах та складати акт про надання цих послуг; надається право приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) безпосередньо надавачам соціальних послуг, що забезпечить негайне надання допомоги людям;

- встановлюється, що особам, яким завдано шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією всі соціальні послуги надаються безоплатно;

- встановлюється, що соціальні послуги, надані під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях надавачами соціальних послуг державної / комунальної форми власності (надання притулку, догляд, підтримане проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо), особам із числа внутрішньо переміщених осіб за новим місцем їх проживання / перебування, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями,

терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, фінансуються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- розширюються повноваження військових адміністрацій в частині управління надавачами соціальних послуг, організації надання ними соціальних послуг.

Реалізація прийнятого закону дасть можливість забезпечити оперативне надання соціальних послуг особа / сім'ям, які постраждали в умовах введення на території України надзвичайного або воєнного стану з метою їх збереження життя та здоров'я [11].

З квітня за ініціативою Міністерства соціальної політики Уряд спростив механізм надання соціальних послуг. Суть цих змін у тому, щоб людина якомога швидше отримала необхідну допомогу.

Рішення про евакуацію ухвалюють військові адміністрації, вони ж і забезпечують її організацію. Якщо, наприклад, ухвалено рішення евакуювати підопічних інтернатних закладів системи соцзахисту населення в інші регіони, то військові адміністрації у співпраці з Нацсоцслужбою мають підшукати аналогічні установи, які можуть забезпечити подальше обслуговування цих людей.

Якщо людина залишається вдома і потребує надання соціальних послуг, то про неї можуть повідомити знайомі, сусіди, волонтери. Повідомляти варто органу соціального захисту населення або безпосередньо надавачу соціальних послуг, наприклад, територіальному центру соціального обслуговування чи надання соціальних послуг. Достатньо усного звернення. Відповідне рішення уповноважені органи або надавачі послуг мають ухвалити протягом однієї доби.

Послугу стаціонарного догляду й будь-яку іншу соціальну послугу в період воєнного стану можна отримати за місцем звернення, незалежно від зареєстрованого чи задекларованого місця проживання.

Часто виникає запитання: чи можуть родичі, евакуюючись на безпечну територію, оформити соціальний догляд, скажімо, за своєю слабкою бабусею, яку вивезли в тилову область?

Так, і послугу стаціонарного догляду, й будь-яку іншу соціальну послугу в період воєнного стану можна отримати за місцем звернення, незалежно від зареєстрованого чи задекларованого місця проживання. Евакуйовану з небезпечної території людину, яка втратила навички до самообслуговування, протягом доби приймуть на

догляд у соціальний заклад лише за її заявою чи заявою людини, яка її супроводжує. Такі послуги, як оформлення медичної картки, переведення пенсії, отримання довідки про доходи, відновлення документів, що посвідчують особу, тепер покладено на надавача соціальних послуг, якщо місцеві органи влади делегували йому такі повноваження [40].

Постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 560 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» [16] (далі – Постанова № 560) урегульоване питання надання соціальних послуг особам, які опинились у складних життєвих обставинах, екстрено (кризово) в умовах воєнного стану.

Зазначеною постановою у тому числі передбачено, що громадяни, які опинились у складних життєвих обставинах, під час воєнного стану зможуть отримати життєво необхідні соціальні послуги, в тому числі притулку або стаціонарного догляду, лише за заявою, а відповідні рішення уповноважені органи або надавачі послуг прийматимуть протягом 1 доби.

Відповідно до ухваленого рішення Уряду під час воєнного або надзвичайного стану людям з інвалідністю та літнім людям екстрено (кризово) можуть надаватися наступні соціальні послуги:

- інформування, консультування, консультативний кризовий телефон;
- надання притулку, нічний притулок, короткотермінове проживання;
- екстрене (кризове) втручання;
- представництво інтересів;
- підтримане проживання осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, бездомних осіб;
- соціальний супровід сімей або осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- догляд вдома, догляд стаціонарний, денний догляд, денний догляд дітей з інвалідністю, паліативний догляд;
- соціально-психологічна реабілітація;
- натуральна допомога;
- переклад жестовою мовою;
- транспортні послуги [16].

Рішення про надання послуг екстрено (кризово) приймається уповноваженим органом або надавачем соціальних послуг невідкладно та протягом однієї доби забезпечується їх надання.

При цьому надавач соціальних послуг вживає заходів із відновлення паспорта або іншого документу, що підтверджує особу людини. Після завершення воєнного стану особа, яка подала заяву, протягом місяця надає уповноваженому органу документи, необхідні для прийняття рішення про надання соціальних послуг, які не було подано раніше.

Для того, щоб під час війни розширити можливості для людей отримувати соціальні послуги, спрощено критерії діяльності надавачів соціальних послуг на час воєнного або надзвичайного стану. Зокрема, вони зможуть залучати до надання послуг працівників і волонтерів, які не мають документів, що підтверджують їхній фаховий рівень. Також не буде братися до уваги наявність або відсутність фінансової заборгованості. Натомість надавачі окремих соціальних послуг, які мають відповідати спеціальним критеріям, повинні підготувати та облаштувати укриття для отримувачів послуг та персоналу [16].

Відповідно до статті 18 Закону України «Про соціальні послуги» у разі надання соціальних послуг екстрено (кризово) ведення випадку не застосовується, тобто не здійснюється:

- 1) аналіз заяви/звернення про надання соціальних послуг, повідомлення про осіб/сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах або в ситуаціях, що загрожують життю чи здоров'ю особи;
- 2) оцінювання потреб особи/сім'ї у соціальних послугах;
- 3) прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/сім'ї;
- 4) розроблення індивідуального плану надання соціальних послуг;
- 5) укладення договору про надання соціальних послуг;
- 6) виконання договору про надання соціальних послуг та індивідуального плану надання соціальних послуг;
- 7) здійснення моніторингу надання соціальних послуг та оцінки їх якості.

Рішення про надання чи відмову у наданні соціальних послуг екстрено (кризово) приймається невідкладно, не пізніше однієї доби з моменту одержання відповідної заяви, звернення, повідомлення.

Соціальні послуги екстрено (кризово) надаються безкоштовно. У разі стабілізації ситуації, яка не загрожує життю та здоров'ю людини, використовувати технологію ведення випадку/роботи з випадком [12].

Рекомендується органам місцевого самоврядування надати право приймати рішення про надання соціальних послуг екстрено (кризово) безпосередньо надавачам таких послуг (центри соціальних служб, центри надання соціальних послуг, тощо) з подальшим інформуванням органів місцевого самоврядування про їх надання.

До кола суб'єктів, які можуть виявляти осіб у складних життєвих обставинах, Постановою № 560 включено волонтерів, адже здійснюючи волонтерську діяльність, роздаючи гуманітарну допомогу, волонтери можуть виявляти осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, які залишились вдома і потребують сторонньої допомоги [16].

Нині за спрощеним алгоритмом догляд удома, догляд у стаціонарній установі, надання притулку, консультування, соціальний супровід сімей з дітьми, натуральна допомога, транспортні послуги. Та фактично будь-які, адже закон про соціальні послуги не встановлює обмежень.

Виявлення осіб у складних життєвих обставинах і тих, що потребують сторонньої допомоги, завжди було головним завданням органів соціальної допомоги. Особливо це важливо в період воєнного стану, зволікання може коштувати життя. З початком війни в надавачів соціальних послуг значно додалося роботи. Адже частина соціальних працівників евакуювалися, і на тих, хто залишився, лягло подвійне навантаження. Водночас, з очевидних причин, збільшилася кількість одиноких людей. Зросла чисельність внутрішньо переміщених осіб. Тому було вирішено об'єднати зусилля соціальних працівників із волонтерами. Нині громадські організації, просто небайдужі люди об'єднуються і прибирають житло, готують їжу, підтримують одиноких людей.

В ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» встановлено, що воєнний стан як особливий правовий режим, що вводиться в країні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності, ще передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини і

громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [11].

За ст. 20 того ж Закону передбачається правовий статус та обмеження прав і свобод громадян в умовах воєнного стану. Правовою підставою для цього є Конституція України включно із законом. Згідно нього, «в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України». Ч. 1 ст. 22 Закону забороняє застосування тортур, жорстокого поводження чи покарання під час введення воєнного стану [11].

З початку повномасштабного вторгнення до вище вказаного Закону були внесені зміни, що стосуються: вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану, розширено коло осіб, які мають можливість обрати сплату єдиного податку за ставкою 2%, відтермінування проведення спец-перевірки у період дії воєнного стану, тощо [11].

У період дії воєнного стану, за ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження судів не можуть бути припинені. А відповідно ч. 2 ст. 26 цього ж Закону передбачено: «Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається».

У період воєнного стану в указі Президента України «Про введення воєнного стану» [14], зазначається вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Також за ч. 2 ст. 64 Конституції України [8]. є вказаний перелік прав і свобод людини та громадянина, які не підлягають обмеженню навіть під час воєнного стану. В даний перелік входить: рівність

конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права і обов'язки подружжя у шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза нього; право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати свої права і обов'язки; гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; неможливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [23].

Згідно постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану» № 214 від 7 березня 2022 року [1], «Державна соціальна допомога виплачуватиметься протягом дії воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування. Під час воєнного стану не потрібно звертатися за її перепризначенням або підтвердженням права на її отримання. Це стосується таких виплат: допомоги малозабезпеченим сім'ям; допомоги на дітей одиноким матерям;

- допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- допомоги на дітей, хворих на тяжкі хвороби, яким не встановлено інвалідність;
- щомісячної грошової допомоги особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу;
- тимчасової державної допомоги дітям, батьки, яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме;

- щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг;
- тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату.

Якщо отримувачі державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю, які пропустили строк перегляду, виплата таких видів допомоги не зупиняється на період воєнного стану та одного місяця після його скасування.

Після скасування воєнного стану органи соціального захисту населення поінформують одержувачів про необхідність протягом одного місяця оновити документи, необхідні для того, щоб продовжувати отримувати допомогу [1].

За Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [10] дані міжнародно-правові норми не повинні спричиняти яку-небудь дискримінацію окремих осіб чи груп населення за ознакою статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового положення, місця проживання, відношення до релігії, переконань, приналежності до громадських об'єднань, а також за іншими ознаками.

Нагадаємо, що 14 квітня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» [15] (законопроект за реєстр. №7201), який передбачає посилення соціального захисту громадян, які у зв'язку з військовою агресією росії проти України були вимушені покинути власні домівки й стати внутрішньо переміщеними особами. Прийнятим Законом, зокрема, розширено повноваження військових адміністрацій в частині визначення особливостей порядку організації надання соціальних послуг на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (або на регіональному рівні) у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях.

Однак, враховуючи запит населення на соціальні послуги в умовах війни, державники констатують, що існуючої кількості

надавачів соціальних послуг в Україні недостатньо для здійснення покладених на них функцій. Адже через вторгнення росії на територію нашої держави кількість осіб, що потребують допомоги, зросла в залежності від виду соціальної допомоги в рази.

За даними Міністерства соціальної політики України, на сьогодні у Реєстрі надавачів соціальних послуг перебуває понад 3 тисячі закладів, із них близько 1,5 тисяч – комунальної форми власності, зокрема, майже 1 тис. надавачів, які безпосередньо працюють в територіальних громадах (центри соціальних служб, центри надання соціальних послуг, територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Найбільш затребуваними є соціальні послуги з догляду (догляд вдома, догляд стаціонарний, денний догляд), консультування, соціальної адаптації, соціальної профілактики, представництва інтересів, надання притулку, соціального супроводу. «Потреба у послугах геріатричного догляду, зокрема, зросла за 2022 рік вдвічі. Це пов'язано виключно з війною, з тим фактом, що часто літні люди залишаються в Україні, в той час коли їх родичі виїжджають за межі країни. Збільшується кількість осіб з інвалідністю внаслідок війни».

«Основними соціальними групами, що потребують соціальних послуг, є: особи похилого віку; особи з інвалідністю різних вікових категорій; особи/сім'ї/діти, які перебувають у складних життєвих обставинах; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; діти під опікою/піклуванням; особи з психічними захворюваннями; бездомні особи; особи з проблемами вживання психоактивних речовин тощо» [15].

Нагадаємо, що для підтримки окремих категорій громадян, які постраждали у зв'язку з військовою агресією росії проти України, Міністерство соціальної політики України за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та Програми розвитку ООН в Україні організувало прийом заявок на виплату грошової допомоги від міжнародних організацій. Перший етап прийому заявок завершено, адже подані понад 10 000 000 заявок потребують детального опрацювання та передачі за запитом до міжнародних організацій для подальшої виплати.

Заступник Голови Національної соціальної сервісної служби України Тетяна Лактіонова у своєму виступі зупинилася на питаннях евакуації соціальних закладів та постійно проживаючих в них осіб, в тому числі дітей, з територій тимчасової окупації на безпечні

території країни та за її межі. Окрема увага була приділена підготовці закладів соціальної сфери до осінньо-зимового періоду та діяльності органів місцевого самоврядування щодо забезпечення соціальними послугами громадян громад, які їх потребують.

В свою чергу аналітик Асоціації міст України Назар Миколук зазначив, що велика кількість внутрішньо переміщених осіб, яка потребує або надання соціальних послуг або отримання компенсації з бюджетів громади, значною мірою впливає і ускладнює ситуацію з організацією соціального забезпечення на місцях. «Цю проблему мав вирішити Закон України за № 2193. Під час його доопрацювання було досягнуто домовленості, що виплата компенсації за догляд та фінансування надання соціальних послуг ВПО будуть здійснюватися не за рахунок коштів бюджетів громад, - зазначив пан Миколук. – В той же час після прийняття Закону Уряд не передбачив надання компенсації органам місцевого самоврядування з державного бюджету за фінансування таких послуг. Це погіршує якість надання послуг та встановлює загрозу отримання послуг незахищеними категоріями громадян». Головуючий на засіданні Сергій Гривко пообіцяв приділити цьому питанню особливу увагу та офіційно звернутися до Міністерства фінансів України для отримання офіційної позиції відомства.

Також, в липні 2023 року набув чинності наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах» [17]. У ньому викладена організація визначення потреб населення у соціальних послугах під час дії воєнного або надзвичайного стану, а також у перехідний період після його припинення. У Порядку враховуються всі зміни, які були прийняті в попередніх нормативно-правових актах.

За перші півроку війни попит на соціальні послуги зріс у 2-4 рази після впровадження воєнного стану. Видатки місцевих бюджетів на соціальну сферу складали від 3% до 13%. Водночас кількість наданих соціальних послуг прямо не корелює з обсягом соціальних видатків на душу населення в регіоні. Це пов'язано з тим, що переважна частка соціальних видатків спрямовується на заробітну плату – від 79% до 98% від загальної суми. На організацію та надання соціальних послуг спрямовується в середньому менше 10% соціальних видатків. Як зазначили в самому Мінсоцполітики – це є

сигналом для запровадження змін в політиці розбудови системи надання соціальних послуг.

Сьогодні існують законодавчі механізми, що дозволяють залучати представників недержавного сектору як надавачів соціальних послуг. Зокрема, шляхом соціального замовлення. Проте наявність законодавчих механізмів не дозволяє застосовувати його у повній мірі, оскільки залученість громадського сектору до надання соціальних послуг є слабкою. Наразі синхронізація зусиль державного та недержавного секторів, зокрема, спрямовані на фінансову підтримку громадських об'єднань осіб з інвалідністю, які можуть надавати соціальні послуги, на соціалізацію та інтеграцію таких осіб в суспільство. 27 січня 2023 року Уряд ухвалив постанову «Деякі питання надання фінансової підтримки громадським об'єднанням осіб з інвалідністю», яка надає можливість спрямувати кошти державного бюджету на підтримку ГО, забезпечити прозорий механізм використання коштів і покращити надання соціальних послуг особам з інвалідністю. Також постановою встановлюються вимоги та критерії участі громадських об'єднань осіб з інвалідністю у конкурсі для визначення проєктів, на реалізацію яких буде надаватися фінансова підтримка.

Здатність держави забезпечувати права і свободу своєму народу – це найважливіший критерій оцінки функціонування держави. Оскільки, за цим критерієм можна визначити її демократичний чи недемократичний характер.

Навіть, попри велику законодавчу базу нашої країни, ми нерідко стикаємось із порушеннями наших прав. Ця проблема набула масштабного значення в наші дні, особливо після подій Революції гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року), коли конфлікт між Україною та російською федерацією лиш починав набирати агресивно-руйнівного характеру. Коли держава агресор незаконно окупувала Крим та частини Донецької та Луганської області, ця проблема перетворилась в проблему, яка суттєво впливає на національний стан безпеки нашої держави.

Тому механізм забезпечення права на свободу та особисту недоторканність в Україні не віднайшов ефективного впровадження. Основні проблеми з правами людини, закріпленими у Конституції України та міжнародно-правових актах, пов'язані не з текстом статей і навіть не з їх порушенням, а із загальним ставленням до них з боку політиків, посадових осіб правоохоронних органів і громадян [17].

Дослідники зазначають, що «Законодавство гарантує захист прав та основних свобод громадян у державі та за її межами за будь-яких внутрішньополітичних, соціально-економічних та інших обставин. Захист цих конституційних норм під час врегулювання збройного конфлікту на сході України виступає однією з невід'ємних складових відновлення нашої територіальної цілісності. Перемога у війні, яку розв'язала проти нас російська федерація, може бути досягнута не лише суто військовими засобами, а й за рахунок цілеспрямованої державної політики, спрямованої на консолідацію українського суспільства, зокрема, через нормативно-правове забезпечення рівних прав і свобод усіх громадян, незалежно від їхнього місця проживання, статусу, чи електоральних уподобань» [9, с.91].

Отже, через початок повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, під загрозу попали в першу чергу базові людські права, в тому числі і право на життя та соціальний захист. На сьогодні є важливим гарантування права на життя людини, тому його реалізація і захист повинні бути обов'язковими, адже без цього фундаментального права всі інші права втрачають своє значення.

Ті права, що народи створювали за для правильного, цивілізованого та високоморального суспільства, які формувалися поколіннями тепер знаходяться під питанням існування. Внаслідок початку війни був запроваджений воєнний стан, який продовжує свою дію до тепер. Згідно чинного законодавства конституційні права кожного громадянина України на судовий захист є абсолютними та непорушними. Тому вони мають бути забезпеченими державою, навіть в умовах воєнного стану.

На жаль, в наш час до тепер не існує надійного механізму із захисту соціальних прав цивільного населення під час війни. Прикладом є статистика смертності під час збройних конфліктів. Та з роками вона продовжує збільшуватись з кожним новим проявом, це пов'язано із жорстоким застосуванням засобів ураження цивільного населення й повним порушенням прав людини. Окреслена проблематика не вичерпна, подальшим дослідженням може бути система забезпечення прав для осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях.

2.2. Соціальна підтримка малозабезпечених сімей та осіб, які потрапили у складні життєві обставини

Основним механізмом виведення громадян зі складних життєвих обставин (окрім грошової допомоги) є надання соціальних послуг. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», соціальні послуги – це дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають. Складні життєві обставини (СЖО) визначають обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї та які вона не може подолати самотійно. Такими обставинами можуть бути як втрата роботи, так і втрата дому чи інша шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією. Забезпечення надання основних, найбільш затребуваних соціальних послуг здійснюється органами місцевого самоврядування територіальних громад, а в місті Києві – міською або районними адміністраціями [12].

До воєнного стану в Україні Для отримання безкоштовної соціальної послуги особі потрібно було звернутися до Управління соціального захисту населення, яке мало проаналізувати потреби та направити таку особу до відповідного надавача послуг. Такими надавачами, як правило, є Центри соціально-психологічної підтримки, Центри матері та дитини, Центри комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю тощо. Водночас, відповідальність за оцінку, планування та надання соціальних послуг, відповідно до законодавства, покладається на органи місцевого самоврядування. Крім того, згідно із Законом «Про соціальні послуги», визначено 18 базових соціальних послуг, які надаються саме на рівні громад. Варто зазначити, що не всі громадяни мали право на отримання соціальних послуг безкоштовно. Для отримання послуги безкоштовно, зокрема, проводився попередній аналіз і враховувалися різні фактори: рівень доходу, наявність близьких/родичів тощо.

Самі ж соціальні послуги надавалися за процедурою (ведення випадку), яка містить низку етапів, зокрема аналіз заяви/звернення особи про надання соціальних послуг; оцінка потреб особи/сім'ї у соціальних послугах; визначення середньомісячного сукупного доходу заявника; прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб особи/сім'ї; розробка

індивідуального плану (тобто конкретних кроків, які потенційно мають допомогти особі подолати складні життєві обставини); укладення договору про надання соціальних послуг. На прийняття рішення щодо надання соціальних послуг відповідним структурам надається 10 робочих днів. Процедура змінюється тільки у разі надання соціальних послуг одноразово або екстрено (тобто невідкладно, здебільшого протягом доби, якщо існує загроза для отримувача соціальних послуг).

Після 24 лютого 2022 року стало зрозуміло, що часу на виконання всіх формальних процедур немає, і Міністерство соціальної політики ще на початку березня 2022 року розробило рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. У них йшлося про спрощення та оптимізацію процедури надання окремих соціальних послуг. Однією із ключових методичних порад місцевим органам влади було зазначено про надання соціальних послуг екстрено (кризово), замість застосування повної процедури. Цей вид надання послуг дозволяє приймати рішення протягом доби з моменту одержання відповідної заяви, звернення, повідомлення про необхідність надання допомоги особі.

Виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (далі – сім'ї в СЖО) здійснюють фахівці із соціальної роботи (далі – ФСР) та інші суб'єкти соціальної роботи.

З метою оперативного реагування на проблеми сімей в СЖО рекомендуємо всю можливу інформацію про такі сім'ї (заяви, повідомлення), незалежно від кого і кому вона надходить, негайно доводити до відома ФСР/осіб на яких покладено виконання функцій ФСР для оперативного проведення оцінювання їхніх потреб у соціальних послугах.

У разі оцінювання потреб пропонується заповнювати лише розділи Акту оцінки потреб, які мають життєво важливе значення.

Допускається складання акту потреб у телефонному режимі або з використанням будь-яких доступних ресурсів.

Під час соціального супроводу сімей в СЖО рекомендується підтримувати зв'язок з сім'єю за допомогою телефонного зв'язку або будь яких доступних месенджерів.

У разі необхідності вивезення сімей на безпечні території, особливо при залученні до цього процесу волонтерів, вести облік сімей, які евакуйовані і які ще потребують вивезення.

Законом визначено, що у разі оголошення надзвичайного або воєнного стану для невідкладного надання соціальних послуг органи соціального захисту населення можуть надати право надавачам соціальних послуг державної/комунальної власності самостійно приймати рішення про надання послуг екстрено (кризово) особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Це означає, зокрема, що органи місцевого самоврядування можуть уповноважити свою комунальну установу, наприклад, територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) або центр соціальних служб, надавати соціальні послуги за спрощеною процедурою, тобто екстрено/кризово. Такі послуги надаються без рішення органу соціального захисту, без ведення випадку та безоплатно.

Допомога малозабезпеченим сім'ям в Україні призначається строком на шість місяців, який може бути продовжений за заявою представника родини, за умови дотримання певних вимог, зокрема, підтвердження низького доходу. При цьому строк виплати раніше призначеної допомоги продовжується на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення/скасування без звернення до уповноваженого органу. Необхідні для призначення допомоги документи при цьому треба буде подати протягом одного місяця після припинення/скасування воєнного стану.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України пр. «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги» від 22 липня 2020 року №632 (зі змінами) державна соціальна допомога по малозабезпеченості призначається і виплачується сім'ям, які постійно проживають на території України та з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід менший від прожиткового мінімуму для сім'ї [6].

Для призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям необхідно звернутися за місцем зареєстрованого або фактичного проживання до:

- органу соціального захисту населення (якщо це орган соціального захисту населення райдержадміністрації, то лише поштою або в електронній формі через відповідні веб-сайти);

- виконавчого органу сільської, селищної, міської ради відповідної територіальної громади;
- центру надання адміністративних послуг.

Із документів необхідно підготувати:

- заяву встановленої форми;
- декларацію про доходи та майновий стан;
- паспорт заявника;
- довідку про доходи або пояснення про їх походження (щодо доходів, інформація про які відсутня та не може бути отримана за запитом);
- довідку про взяття на облік ВПО (для переселенців);
- довідку про безпосередню участь особи в АТО, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (за наявності); посвідчення учасника бойових дій (за наявності) [6].

Заявник має право обрати зручний для себе спосіб виплати допомоги: переказом на банківський рахунок або із доставкою Укрпоштою. При цьому якщо в умовах воєнного стану банк, який виплачував допомогу, припиняє працювати, допомога перераховується в АТ Ощадбанк, про що отримувачу повідомляється додатково органами соціального захисту. Для отримання коштів необхідно звернутися до відділення Ощадбанку з паспортом та ідентифікаційним кодом (РНОКПП). Відкривати при цьому рахунок у такому банку не обов'язково [6].

Якщо ж допомога виплачувалася через Укрпошту, і особа в умовах війни змінила місце проживання, вона може отримати кошти:

- грошовим переказом через Ощадбанк без відкриття банківського рахунку (після узгодження з органом соціального захисту населення);
- у відділенні Укрпошти за новим місцем перебування (після узгодження з Укрпоштою за номером 0 800 300 545).

З 1 січня 2024 року в Україні зріс прожитковий мінімум, і тепер він становить 2920 грн на одну людину. Разом з ним змінилися і розміри інших соціальних виплат. Таким чином, у 2023 році на малозабезпечених нараховується:

- для працездатних – 1207 грн;
- для тих, хто не працює, та осіб з інвалідністю – 2093 грн;
- для дітей до 6 років – 2953 грн;
- для дітей до 18 років – 3682 грн;

➤ для дітей до 23 років (за умови навчання) – 3489 грн.

Мінсоцполітики працює над забезпеченням своєчасних соціальних виплат для підтримки найбільш незахищених верств населення. При цьому, у фокусі Міністерства - осучаснення та цифровізація механізму отримання всіх виплат, допомог, а також розвиток соціальних послуг для громадян, які потрапили у складні життєві обставини, аби якомога більше людей змогли подолати їх та досягти економічної незалежності від зовнішньої допомоги.

Продовження дії соціальних виплат, термін яких спливає вже після 24 лютого 2022 року, є актуальною темою у суспільстві.

Міністерство соціальної політики повідомляє, що з 1 січня 2023 року соціальні виплати автоматично продовжено на весь період дії воєнного стану плюс один місяць після його завершення.

У першу чергу виплати продовжені дітям у складних життєвих обставинах зокрема: дітям, над якими здійснюють опіку чи піклування; які є хворими на тяжкі захворювання; які мають інвалідність; чиї батьки ухиляються від сплати аліментів.

Також продовжено строк виплат допомог громадянам, які не мають права на пенсію та/або є особами з інвалідністю; які мають інвалідність з дитинства або доглядають за такими особами (з інвалідністю I та II групи з психічними розладами).

Також звертаємо увагу працездатних осіб, які вимушено не працюють через догляд за особою з інвалідністю I групи або особою, яка досягла 80-річного віку – до 31 грудня 2023 року для вас діє перехідний механізм виплати раніше призначених щомісячних компенсацій. Допомога на проживання ВПО теж продовжена автоматично без необхідності подачі будь-яких документів.

Водночас, в окремих випадках отримувачам допомог необхідно звернутися до органів соцзахисту, щоб підтвердити своє право на подальше отримання допомоги. Зокрема, мова йде про допомогу малозабезпеченим родинам та самотніми матерями, які отримують виплати на дітей, особам, які отримували тимчасову допомогу через досягнення загального пенсійного віку, але не набули права на пенсію, оскільки право на такі виплати пов'язано з оцінкою фінансово-майнового стану родин.

22 лютого 2023 року відбулося чергове засідання Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів.

Зокрема, в порядку контролю було розглянуто питання щодо стану виконання рекомендацій Комітету з розгляду питання: «Про стан виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення соціальних гарантій для окремих категорій осіб» №646-IX від 02.06.2020 р.» [18], затверджених рішенням від 15 грудня 2021 р.

Нагадаємо, що положення Закону України № 646-IX направлені на: підвищення розміру державної допомоги для дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, в тому числі для дітей з інвалідністю; уніфікацію принципів надання державної допомоги на дітей одиноким матерям та державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям; зниження залежності одержувачів допомоги від соціальних виплат; запровадження державної соціальної допомоги на догляд одиноким 80-річним пенсіонерам; надання одноразової безвідсоткової поворотної допомоги на здобуття економічної самостійності малозабезпеченої сім'ї за рахунок коштів державного бюджету.

Під час засідання народні депутати України - члени Комітету заслухали інформацію Міністерства соціальної політики України про виконання рекомендацій Комітету.

Так, перший заступник Міністра соціальної політики України Дарина Марчак повідомила, що відповідно до рекомендацій Комітету було розроблено проект змін до Постанов Кабінету Міністрів України №261 та №632, якими передбачається виключити державну соціальну допомогу на дітей при обчисленні середньомісячного сукупного доходу сім'ї для призначення соціальної допомоги та допомоги на догляд.

Втім, за словами пані Марчак, Міністерство фінансів України не підтримало проект акту, адже його реалізація потребуватиме додаткових видатків Бюджету, джерела покриття яких не винайдено. «На жаль, з початком широкомасштабної війни відбувся перерозподіл видатків державного бюджету, значна частина спрямована на сектор оборони», - зазначила перший заступник Міністра, додавши при цьому, що на сьогодні вкрай необхідно забезпечити виконання вже прийнятих рішень, спрямованих на підтримку найбільш вразливих верств населення. Комітету пропонується перенести розгляд цього питання до припинення або скасування режиму воєнного стану в Україні та стабілізації економічного розвитку держави.

Водночас в Міністерстві соціальної політики України зазначають, що долучені до розробки Соціального Кодексу України, який має, зокрема, передбачити чіткі соціальні пакети соціальної підтримки, допомог для різних категорій громадян, які потрапили в складні життєві обставини.

Щодо проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед малозабезпечених сімей, які бажають провадити підприємницьку діяльність, у Міністерстві доповіли, що у зв'язку з воєнним станом видатки 2022 року на реалізацію програми «Рука допомоги» (передбачає надання кредиту непрацюючим громадянам з малозабезпечених сімей на початок чи розвиток власної справи) були направлені на потреби безпеки і оборони України. «Але ми домовилися з Міністерством фінансів України, що в бюджеті на 2023 рік будуть відновлені видатки на цю програму. Бюджет передбачає 9,6 млн грн на цю програму», - зазначила Дарина Марчак.

Варто зазначити, що 22 лютого 2023 року Міністерство соціальної політики України офіційно повідомило про перезапуск програми «Рука допомоги». Члени малозабезпечених родин у 2023 році зможуть отримати одноразову безвідсоткову поворотну допомогу у розмірі до 100,5 тисяч гривень для відкриття чи розвитку власного бізнесу. Фінансова допомога надається безпосередньо на придбання обладнання та матеріалів, необхідних для розвитку власної справи. Для отримання такої допомоги людина має звернутися до найближчого Центру зайнятості.

«Ми підготували та надіслали відповідні роз'яснювальні матеріали державним центрам зайнятості і обласним місцевим адміністраціям з проханням максимально поширити дану інформацію серед населення. Ми готові профінансувати близько 100 малозабезпечених родин, які відкриють власний бізнес. Але ми вже проговорюємо з партнерами зі Світового банку додаткове фінансування програми, у разі зростання відповідного попиту», - розповіла перший заступник Міністра соціальної політики.

Щодо рекомендації Комітету про посилення роботи щодо виявлення одиноких осіб, які потребують постійного стороннього догляду та проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо можливостей отримання відповідної державної соціальної допомоги на догляд, Міністерство повідомило про проведення відповідної роботи. Станом на липень 2022 року таку допомогу отримувало понад 47 тисяч одиноких осіб, які досягли 80-річного віку та

потребують постійного стороннього догляду. «Паралельно ми працюємо над посиленням спроможності місцевих громад і центральної влади щодо надання соціальних послуг найбільш вразливим категоріям громадян, зокрема, з числа внутрішньо-переміщених осіб», - повідомляють урядовці, звертаючи увагу на велику роль місцевих громад та їх бюджетів в забезпеченні громадян державними соціальними допомогами.

Народний депутат України – член Комітету Юлія Тимошенко зазначила, що для ефективної комунікації з громадськістю щодо державної соціальної допомоги на догляд та програми підтримки малозабезпечених сімей, які бажають провадити підприємницьку діяльність, варто долучати потужні медіа-майданчики, зокрема, інформаційний марафон «Єдині новини».

За підсумками розгляду питання щодостану виконання рекомендацій Комітету в порядку контролю, народні депутати України – члени Комітету вирішили:

звернутися до Прем'єр-міністра України з проханням прискорити ухвалення на засіданні Уряду проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2005 р. № 261 і від 22 липня 2020 р. № 632», якою передбачити виключення умови врахування до середньомісячного доходу сім'ї для осіб з інвалідністю, які не мають права на пенсію, доходів інших членів сім'ї, зокрема й виплат на дітей, що мають спрямовуватися виключно на забезпечення потреб дитини;

Продовжити термін виконання Кабінетом Міністрів України та Міністерством соціальної політики України рекомендацій Комітету з розгляду питання: «Про стан виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення соціальних гарантій для окремих категорій осіб» №646-IX від 02.06.2020 р.», затверджених рішенням від 15 грудня 2021 р.» до 20 квітня 2023 року [36].

Отже, соціальна підтримка малозабезпечених сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, є важливою складовою соціальної політики держави. Вона спрямована на забезпечення базових потреб, зменшення рівня бідності та створення умов для соціальної інтеграції. В умовах економічних криз, війни або інших надзвичайних ситуацій ця підтримка стає ще більш актуальною, оскільки допомагає найбільш вразливим верствам населення вижити

та відновити свій добробут. Ефективна система соціальної підтримки, яка базується на законодавчих гарантіях, має забезпечувати рівний доступ до соціальних послуг і фінансової допомоги, незалежно від регіону чи статусу громадян. Саме це сприяє формуванню стійкішого суспільства, здатного долати труднощі та відновлювати соціальну справедливість.

2.3. Особливості допомоги внутрішньо переміщеним особам в умовах війни

Війна об'єднала українське суспільство та міжнародну спільноту у боротьбі за мир, справедливість і свободу. Вона мобілізувала всі гілки влади в Україні для прискореної реалізації стратегічних та історичних цілей нації – демократичний розвиток у європейській спільноті під спільним захистом з НАТО. Це вимагає оперативного розроблення антикризових планів та середньострокових стратегій для розвитку країни, що ми успішно виконуємо. Влада відкрито інформує суспільство про свої дії та досягнення, надаючи звіти в режимі реального часу.

Оперативна розробка та впровадження антикризових заходів дозволяє швидко реагувати на виклики, з якими стикається держава в умовах війни. Це також сприяє формуванню ефективної стратегії відновлення та розвитку країни, що є ключовим фактором на шляху до нашої інтеграції в європейську та євроатлантичну спільноту. Відповідальність влади перед суспільством та чітке виконання планів демонструють здатність країни не лише протистояти агресії, але й ефективно рухатися вперед.

Втім, обсяги руйнувань з 24 лютого 2022 р. на території України є катастрофічними, як і кількість ВПО. Мільйони осіб залишилися без житла, за даними, наведеними 2 липня заступником голови парламентського комітету з питань організації державної влади Оленою Шуляк, окупантами було знищено більше 15 млн квадратних метрів житла, більше ніж 800 000 людей залишилися без житла або їхнє житло потребує ремонту. За допомогою додатку «Дія» понад 220 000 звернулися із заявками щодо відновлення будинків і квартир. Втім, за даними аналітичного звіту Київської школи економіки, підготовленого спільно з державними органами, Міністерствами реінтеграції та регіонального розвитку (далі – Мінрегіон), станом вже на 25 травня через війну пошкоджено, зруйновано чи втрачено понад

44 млн квадратних метрів житла, а загальна сума збитків житлового фонду перевищила \$39.3 млрд.

За даними на середину червня 2022 р. зазначалося, що у загальному обсязі прямих втрат найбільшу частку складають саме житлові будинки — 38% або \$36,6 млрд. Внаслідок бойових дій вже зруйновано та пошкоджено майже 121 тисяча житлових будинків, в яких проживали близько мільйона родин. З серпня було розпочато обов'язкову евакуацію з Донецької області, з настанням осінньо-зимового періоду кількість переселенців також буде зростати у зв'язку з неможливістю розпочати опалювальний сезон в окремих районах. У будь-якому випадку, точний підрахунок наразі є неможливим, а кількість зруйнованих будинків збільшується кожного дня. Очевидним є те, що обсяг коштів, які виділяються, навіть на швидкий ремонт частково пошкоджених квартир та будинків є явно недостатнім. Тому, забезпечення постраждалих житлом буде одним з ключових питань та викликів уряду України як у короткотерміновій перспективі, так і у післявоєнний період.

Національне законодавство та практика відповідно до статті 47 Конституції України, у якій зазначено, що кожен має право на житло. Відповідно даної статті Конституції передбачено, що громадянам, які потребують соціального захисту, соціальне житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату. Крім того, забезпечення житлом включено також до змісту права на достатній життєвий рівень у статті 48 Конституції України [8].

Право ВПО на житло було проголошено серед прав ВПО у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [19]. З самого початку внутрішнього переміщення у 2014 році було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 20 березня 2022 року. Ця Постанова разом зі змінами втратила чинність внаслідок прийняття нової Постанови «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» № 332 від 20 березня 2022 р., якою було затверджено Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам та Порядок використання коштів державного бюджету для надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам [2].

Законодавець зазначив, що соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану в Україні або в окремих її регіонах, повинні надаватися постачальниками соціальних послуг державної або комунальної форм власності особам з числа внутрішньо переміщених осіб за новим місцем проживання або перебування, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану внаслідок бойових дій, терористичних актів, збройних конфліктів або тимчасової окупації. Фінансування цих послуг відбувається відповідно до порядку, визначеного Кабінетом Міністрів України. Ця норма покликана встановити механізм компенсації витрат на надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам з боку держави.

Таким чином, українським законодавством передбачено, що допомогу на проживання можуть отримати всі переміщені особи з територіальних громад у районах бойових дій, тимчасово окупованих територій (далі – ТОТ) та територій в оточенні, які включено до переліку, що затверджується Кабінету Міністрів України про ВПО, які отримували адресну щомісячну допомогу згідно з Постановою № 505 станом на 1 березня, автоматично продовжують її отримувати.

Сьогодні, в умовах повномасштабної війни, надзвичайно важливо обговорювати плани держави щодо соціального піклування своїх громадян. Одним із пріоритетів і принципів соціального піклування є, безумовно, захист усіх територій, що належать Україні. Проте другим важливим аспектом є соціальний захист населення, особливо тих, хто опинився в найскладнішій ситуації. Наприклад, у проєкті Державного бюджету України на наступний рік видатки на соціальний захист вже мають пріоритетне значення після витрат на військову оборону, які є основними.

На думку деяких дослідників: «При здійсненні соціального захисту населення ми маємо насамперед дбати про тих, для кого допомога від держави є єдиним джерелом існування, про найуразливіші категорії населення, зокрема – внутрішньо переміщених осіб, що через війну втратили житло та дохід. Власне, план будівництва житла для такої категорії громадян вже затверджено» [9, с. 92].

Паралельно держава має продовжувати реалізовувати активні програми зайнятості, щоб забезпечити максимальну кількість безробітних робочими місцями, та спрощувати умови роботи бізнесу, який сприяє Перемозі на економічному фронті. У вересні Верховна Рада України, до речі, ухвалила закон про реформування служби

зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці. Відповідно до положень цього документа, роботодавець отримуватиме від держави компенсацію ЄСВ або частини заробітної плати з Фонду з безробіття, якщо працевлаштує: молодь (зокрема, на перше робоче місце), учасників бойових дій, одиноких батьків, батьків дітей з інвалідністю, осіб за 5 років до досягнення пенсійного віку, осіб з інвалідністю, довготривалих безробітних та інших вразливих категорій громад. Також передбачається компенсація роботодавцю 50% витрат на оплату праці за працевлаштування, зокрема, осіб з інвалідністю та учасників АТО/ООС [13].

Держава підтримає й тих роботодавців, які працевлаштовують громадян віком до 35 років на перше робоче місце, а також осіб, які звільнилися зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби на перше робоче місце після такого звільнення.

Продовжуємо доопрацьовувати інші законодавчі ініціативи, які сприятимуть зайнятості на ринку праці.

На 2023 рік держава також вже передбачила універсальну соціальну виплату, що дасть можливість адресно допомогти кожному українцю у разі потрапляння в складні життєві обставини. Запровадження відповідної допомоги дозволить, серед іншого, суттєво підвищити пенсії для понад 55 % українських пенсіонерів [13].

Враховуючи воєнний стан та пріоритетність оборонних видатків, гарантувати виконання норм Конституції України щодо соціального захисту населення нашої державі допомагає та допомагатиме численна кількість міжнародних партнерів та донорів, які вже дали на це відповідну згоду.

Для реалізації таких задумів потрібно щонайшвидше прийняти Бюджет та формально підтвердити міжнародну підтримку відповідними договорами.

Держава готова до будь-яких викликів, які стоять перед нами у 2022-2023 роках. Ми маємо сценарії державної політики відповідно до будь-яких змін в політичній чи військовій кон'юнктурі рф.

Окрім того, Кабінет Міністрів України 20 березня 2022 року постановою № 332 затвердив новий «Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» [2]. Відповідного вища зазначеного порядку надання допомоги на проживання

внутрішньо переміщеним особам, допомога надається особам, які перемістилися з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також території адміністративно-територіальної одиниці, де проводяться бойові дії та яка визначена в переліку, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 204-р [13].

Відповідно розпорядження № 204-р «Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «ЄПідтримка» від 6 березня 2022 року [8], у якому зазначено, що: «Допомога не надається внутрішньо переміщеним особам, які були обліковані як внутрішньо переміщені особи до 24 лютого 2022 року у регіонах, що не включені до переліку відповідних територій, за винятком осіб, які отримували щомісячну адресну допомогу внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 року № 505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» [20].

Допомога надається щомісячно у таких розмірах: для осіб з інвалідністю та дітей – 3000 гривень на місяць; для інших осіб – 2000 гривень на місяць.

На виконання цієї норми Кабінет Міністрів затвердив постанову від 07.07.2022 № 784 «Деякі питання фінансування соціальних послуг під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» [4]. Цією постановою визначено, що фінансування соціальних послуг здійснюється шляхом:

- компенсації окремих витрат, які є складовими наданих соціальних послуг, а саме витрат на оплату комунальних послуг, оплату праці за працевлаштування отримувачів соціальних послуг, облаштування місць для проживання отримувачів соціальних послуг, забезпечення їх продуктами харчування, одягом, взуттям, засобами гігієни, предметами першої необхідності;
- зарахування коштів допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам на рахунок закладу як компенсації за надані соціальні послуги;

- залучення коштів з інших джерел, не заборонених законодавством.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов надання компенсації за спожиті комунальні послуги під час розміщення внутрішньо переміщених осіб у будівлях (приміщеннях) об'єктів державної, комунальної та приватної власності у період воєнного стану» від 11.03.2022 № 261 [24], у якій визначено компенсації щодо витрат на оплату комунальних послуг. Така компенсація надається за спожиті комунальні послуги під час розміщення внутрішньо переміщених осіб у будівлях (приміщеннях) об'єктів державної, комунальної та приватної власності в умовах воєнного стану. Отже, на практиці цю норму можна використовувати виключно для соціальних послуг, що включають проживання, такі як підтримане проживання, стаціонарний догляд, паліативний догляд тощо.

У постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах» від 21.10.2022 № 1195 [5], визначено компенсації щодо витрат інших складових соціальних послуг. Така компенсація передбачає компенсацію витрат на облаштування місць для отримувачів соціальних послуг, забезпечення їх продуктами, одягом, взуттям, засобами гігієни та предметами першої необхідності. Проте така компенсація здійснюється за рахунок коштів донорів та благодійників і в першу чергу держава спрямовує їх на надання грошової допомоги населенню. Тобто цей варіант також не є повністю життєздатним для органів місцевого самоврядування.

Також, законодавством передбачено можливість отримати компенсацію витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні» від 20.03.2022 № 331 [25]. Хоч і постанова № 784 говорить про працевлаштування саме отримувачів соціальних послуг на окремі посади, постанова № 331 встановлює єдині рамки: установа, яка надає соціальні послуги та працевлаштувала внутрішньо переміщену особу, може отримати від держави два місяці

по 6700 грн. Тобто цей механізм також не можна назвати повноцінною компенсацією за надані соціальні послуги.

Щодо зарахування коштів допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам на рахунок закладу як компенсації за надані соціальні послуги, то тут законодавець має на увазі не якийсь новий механізм а лише, фактично, плату за надання соціальних послуг. Не забуваємо, що відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», особам, яким завдано шкоди пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, усі соціальні послуги, незалежно від доходу, надаються безоплатно. Прив'язка цієї норми до допомоги на проживання внутрішньо переміщених осіб, яка надається відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332, є суто формальною та впливає лише на дохід самої людини. Тому, ця норма не встановлює якісь нові механізми компенсації.

У березні 2022 року Кабінет Міністрів України затвердив постанову «Питання надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні» від 07.03.2022 № 220 [26], яка визначає механізм використання коштів, що надійшли Міністерства соціальної політики для гуманітарної допомоги українцям, постраждалим від російської агресії. Одним із напрямків використання таких коштів є оплата за надання (компенсація за надання) соціальних послуг: догляд стаціонарний, підтримане проживання, догляд та виховання в умовах, наближених до сімейних, денний догляд, соціальна адаптація, тимчасовий відпочинок для осіб, які здійснюють догляд за дітьми/особами з інвалідністю, соціальний супровід, супровід під час інклюзивного навчання, екстрене\кризове втручання, соціальна реабілітація, надання притулку. Кошти розподіляються Комісією, утвореною Мінсоцполітики, на основі пропозицій, поданих сільськими, селищними, міськими радами, їх виконавчими органами, військовими адміністраціями або Нацсоцслужбою.

Цей механізм є одним із небагатьох потенційно ефективних, проте його результативність викликає сумніви, оскільки джерелами фінансування є переважно донори, а не безпосередньо державний бюджет. У цілому забезпечення громадян соціальними послугами все ще покладається на органи місцевого самоврядування. Держава, зосереджуючи свої ресурси в основному на армії, не має можливості

чи пріоритету для підтримки населення у наданні соціальних послуг. Проте органи місцевого самоврядування самостійно шукають фінансові джерела для цих цілей і намагаються забезпечити необхідну підтримку кожному, хто її потребує [8].

Отже, щоб отримати допомогу, особа повинна стати на облік як внутрішньо переміщена особа та отримати відповідну довідку, а також подати заяву на отримання допомоги на проживання. Для цього потрібно звернутися до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення або центру надання адміністративних послуг, а згодом цю заяву, після відповідних доопрацювань, можна буде подати через Портал «Дія».

2.4. Пенсійне забезпечення та соціальне страхування під час воєнного стану

Відповідно до статті 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9.07.2003 року №1058 (далі – Закон №1058) призначення пенсії здійснюється за зверненням особи або автоматично (без звернення особи) [21].

Пенсія за віком автоматично (без звернення особи) територіальними органами Пенсійного фонду України призначається за наявності в системі персоніфікованого обліку даних про страховий стаж, необхідний для призначення пенсії за віком (у тому числі за періоди до впровадження системи персоніфікованого обліку) при досягненні особою пенсійного віку, передбаченого частиною першою статті 26 Закону №1058 [21].

За зверненням особи пенсія призначається на підставі заяви, поданої з необхідними документами до будь-якого органу Пенсійного фонду, незалежно від місця проживання.

Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися в будь-який час після виникнення права на пенсію. Якщо заява про призначення пенсії за віком буде подана протягом трьох місяців з дня досягнення особою пенсійного віку, пенсію буде призначено з дня, наступного за днем досягнення пенсійного віку.

Відповідно до частини п'ятої статті 22 Закону №1058 для здійснення доступу застрахованих осіб до послуг у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування забезпечується функціонування веб-порталу електронних послуг Пенсійного фонду України.

Послуги, надання яких передбачає, зокрема, реалізацію застрахованою особою прав на пенсійне забезпечення, надаються за умови ідентифікації такої особи з використанням кваліфікованого електронного підпису або інших надійних засобів ідентифікації у порядку, що визначено Положенням про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України, затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 30.07.15 № 13-1 [22]. Згідно з Положенням № 13-1 особи, які є користувачами кваліфікованого електронного підпису або електронної системи BankID, можуть подати заяву про призначення пенсії через веб-портал. У такому випадку до заяви додаються скановані копії оригіналів документів [22].

Виплата та доставка пенсій, реалізується через механізм виплати та доставки пенсій на період введення воєнного стану регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.22 № 162 «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» (далі – Постанова № 162) [23].

Постановою № 162, зокрема, визначено, що у разі неможливості здійснювати уповноваженими банками виплату пенсій, їх виплата здійснюється шляхом переказу коштів одержувачу без відкриття рахунка через ВАТ «Ощадбанк», який є уповноваженим на провадження розрахунково-касових операцій з коштами Пенсійного фонду України.

Якщо АТ «Укрпошта» не має технічної можливості здійснювати виплату і доставку пенсій на окрему територію України, ПФУ відповідні суми пенсій перераховує на поточні рахунки одержувачів, які відкриваються в банку без отримання від одержувачів заяв про виплату пенсії з відкриттям рахунка в банку, і виплачуються ці пенсії одержувачам після укладення ними договору банківського рахунка з банком [23].

У разі звернення одержувачів пенсій до органів Пенсійного фонду України особисто, за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку чи в особистому електронному кабінеті на веб-порталі електронних послуг Пенсійного фонду України щодо тимчасової зміни їх фактичного місця проживання виплата пенсій здійснюється за бажанням осіб АТ «Укрпошта» у виплатному об'єкті чи з доставкою додому за місцем їх перебування або шляхом переказу коштів одержувачам без відкриття рахунка в банку.

На територіях, де ведуться бойові дії або тимчасово окупованих та в де окупованих населених пунктах, заява про виплату пенсії може подаватися органам Пенсійного фонду через міського, селищного, міського голову, старосту, начальника військової адміністрації населеного пункту.

Виплата пенсії для осіб, які в умовах війни змінили своє постійне місце проживання та виїхали за кордоном. Відповідно до статті 47 Закону №1058 пенсія виплачується щомісяця, у строк не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія, виключно в грошовій формі за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України незалежно від задекларованого або зареєстрованого місця проживання пенсіонера організаціями, що здійснюють виплату і доставку пенсій (АТ «Укрпошта»), або через установи уповноважених банків у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України.

Обрання способу доставки пенсійних коштів здійснюється пенсіонером шляхом подання відповідної заяви.

При цьому у разі виїзду пенсіонера на тимчасове проживання за кордон виплата пенсії в Україні з цієї причини не припиняється.

Заява про зміну способу виплати пенсії особами, які одержували її у відділеннях поштового зв'язку та відкрили поточний рахунок в одному з уповноважених банків, здійснюється шляхом подання ними відповідних заяв особисто до органу ПФУ за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання одержувача в населеному пункті в межах України. Заява про виплату пенсії може прийматися органом ПФУ через установи уповноваженого банку [23].

Заява також може подаватись до органу Пенсійного фонду України в електронній формі через веб-портал електронних послуг Пенсійного фонду України з використанням засобів кваліфікованого електронного підпису.

Можливість формування такої заяви передбачено в особистому електронному кабінеті пенсіонера, створеному на веб-порталі Пенсійного фонду України.

Відповідно до статті 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [21], пенсія по інвалідності призначається на весь строк встановлення інвалідності. Для осіб з інвалідністю, яким призначено пенсію по інвалідності або пенсію у зв'язку з втратою годувальника, у яких строк припинення виплати такої пенсії припадає на період дії воєнного стану,

надзвичайного стану в Україні, у разі неможливості проходження повторного огляду виплата пенсії продовжується до припинення або скасування воєнного стану, надзвичайного стану в Україні та протягом шести місяців після його припинення або скасування (для осіб, призваних на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом у період воєнного стану – не менш як на весь строк їх військової служби) (пункт 14-6.1. Прикінцевих положень Закону №1058) [21].

Відповідно до статті 38 вище зазначеного Закону України, пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним згідно із частиною другою статті 36 цього Закону, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, передбаченого статтею 26 цього Закону, – довічно [21].

Постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2022 № 377 «Деякі питання виплати пенсії в разі втрати годувальника під час дії воєнного стану» [3], встановлено, що під час дії в Україні воєнного стану та протягом одного місяця після його припинення дітям віком від 18 до 23 років, які навчаються за денною формою навчання у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, пенсія в разі втрати годувальника відповідно до Законів України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про прокуратуру», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» призначається, а виплата раніше призначеної пенсії продовжується без надання довідки закладу освіти на підставі даних про навчання за денною формою навчання у 2022 році, отриманих Пенсійним фондом України з Єдиної державної електронної бази з питань освіти [3].

Отже, загалом, зміни законодавства у сфері соціальних послуг були необхідними з початком повномасштабного вторгнення. Хоча в цілому держава виявилася неготовою до викликів війни. Це стосується і системи соціальних послуг. Окрім цього, залишаються проблеми у сфері реалізації законодавства. Зокрема:

Нерівномірність доступу громадян до соціальних послуг. За результатами досліджень, за 2022 та 2023 рік в різних областях на одного надавача соціальних послуг могло припадати від декількох

тисяч осіб до кількох сот тисяч. Це також призводить до погіршення надання якості соціальних послуг.

Нестача ресурсів. Це стосується як людських кадрів, так і матеріального забезпечення (житлові приміщення, службовий транспорт, технічна апаратура). В деяких громадах ця проблема існувала ще до повномасштабної війни. Водночас, згідно з дослідженнями, незважаючи на гостру нестачу соціальних працівників, оголошень про вакансії на такі посади небагато. Це пояснюється так званим феноменом «прихованих вакансій», коли за наявності вільних місць в організації інформація про них публічно не надається. З одного боку, таке може відбуватися в разі очікувань керівництва, що особа (наприклад, яка отримала статус ВПО) може повернутися назад на свою посаду. З іншого, така практика може мати певні корупційні мотиви, коли у керівництва є бажання працевлаштувати родича або знайомого. Також обов'язки відсутнього працівника можуть розподілятися між іншими працівниками (наприклад, особа може як координувати процес соціальних послуг, так і безпосередньо надавати їх).

Останнє явище має своє пояснення ще й через проблему низької оплати праці. Адже станом на сьогодні середня зарплатня соціального працівника складає приблизно 9 тис. грн. Проте розмір зарплатні коливається в залежності від громад і може бути нижчим за 6 тис. грн. Враховуючи суспільну важливість цієї роботи та фізичне навантаження, низькі зарплати не спонукають людей працювати у цій сфері.

Не ефективна та не продуктивна залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг є актуальною проблемою. Хоча Міністерство соціальної політики офіційно сприяє такій співпраці, не всі громади використовують доступні механізми та можливості. В Україні більшість надавачів соціальних послуг становлять організації та підприємства державного або комунального підпорядкування. Згідно з даними Реєстру Міністерства соціальної політики, 77% із них є державними або комунальними підприємствами, організаціями та їх філіями, тоді як громадські та благодійні організації складають лише 14% усіх зареєстрованих надавачів соціальних послуг. Ця проблема має тривалу історію, оскільки механізми залучення недержавних організацій були закладені в законодавстві ще майже 20 років тому. Тому її вирішення

потребує активної співпраці як з органами влади, так і з громадським сектором.

Процедура визначення потреб у соціальних послугах під час воєнного стану також потребує вдосконалення. Наразі щомісячний аналіз забезпечення осіб соціальними послугами проводиться лише для екстрених послуг, тоді як дані щодо інших послуг не оновлюються в умовах воєнного стану. Важливо враховувати, що у тилових громадах зросла кількість внутрішньо переміщених осіб, які потребують різних соціальних послуг, а активні міграційні процеси вимагають системного обліку таких громадян для визначення їхніх актуальних потреб.

Отже, в умовах воєнного стану питання пенсійного забезпечення та соціального страхування стає надзвичайно актуальним, оскільки багато громадян стикаються зі значними труднощами внаслідок конфлікту. Необхідно забезпечити стабільність пенсійних виплат і соціального страхування, адже вони є важливими елементами підтримки населення в кризових ситуаціях.

Держава повинна знайти способи забезпечення фінансування цих програм, навіть в умовах обмежених ресурсів, зосереджуючи зусилля на захисті найбільш уразливих верств населення, таких як пенсіонери, особи з інвалідністю та внутрішньо переміщені особи.

Окрім того, важливо активно співпрацювати з органами місцевого самоврядування та донорськими організаціями для оптимізації механізмів надання соціальних послуг. Забезпечення доступу до пенсій і соціальних виплат під час війни є критично важливим для збереження соціальної стабільності та підтримки громадян, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Література:

1. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF?fbclid=IwAR1DL9HSaAertcT1L1R5hQ5iJRonoPaB_X0vvqoNl2S4CoD6GSNvhk90ZVU#Text (дата звернення: 15.01.2024).

2. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 7.02.2024).

3. Деякі питання виплати пенсії в разі втрати годувальника під час дії воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 1.04.2022 №377.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 2.02.2024).

4. Деякі питання фінансування соціальних послуг під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: постанова Кабінету Міністрів України затвердив від 07.07.2022 № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 7.02.2024).

5. Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах: постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 року № 1195. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.01.2024).

6. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 року №632. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2020-%D0%BF#n238> (дата звернення: 15.01.2024).

7. Загальна декларація прав людини / за ред. Кушніренко О., Слінько Т. Права і свободи людини та громадянина. Х.: Факт, 2011. С. 440.

8. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст.141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.01.2024).

9. Нестерович В.Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. Юридичні науки. С. 85–92.

10. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст.412). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 28.01.2023).

11. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 28.01.2023).

12. Про соціальні послуги: Закон України 2671-VIII від 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

13. Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «ЄПідтримка»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 204-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-%D1%80#n9> (дата звернення: 17.01.2024).

14. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 30.01.2023).

15. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях : Закон України від 14.04.2022 року № 2193-IX.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

16. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: постанова Кабінету Міністрів України від 7.05.2022 року №560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

17. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах: Наказ Міністерства соціальної політики від 19.04.2023 року №130-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

18. Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення соціальних гарантій для окремих категорій осіб: Закон України від 2.06.2020 року №646-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/646-20#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

19. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб Закон України від 20.10.2014 року 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

20. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 року № 505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

21. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закону України від 9.07.2003 №1058. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 20.01.2024).

22. Про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України : Постанова Правління Пенсійного фонду України від 30.07.2015 №13-1. URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/368292/755500> (дата звернення: 18.01.2024).

23. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.22 № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

24. Про затвердження Порядку та умов надання компенсації за спожиті комунальні послуги під час розміщення внутрішньо переміщених осіб у будівлях (приміщеннях) об'єктів державної, комунальної та приватної власності у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 року №261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

25. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб

внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.01.2024).

26. Питання надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

Юлія Підвальна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ТА ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

3.1. Соціальні допомоги, які надаються внутрішньо переміщеним особам

В Україні велике число внутрішньо переміщених осіб виникло після 26 квітня 1986 року внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Перший раз статус внутрішньо переміщених осіб був нормативно закріплений на законодавчому рівні із прийняттям Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 28 грудня 1991 року та Постанови Кабінету Міністрів України "Про Порядок відселення та самостійного переселення громадян з територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС" від 16 грудня 1992 року. До цих нормативно-правових актів питання, пов'язані з внутрішнім переміщенням, регулювала Постанова Ради Міністрів Української РСР "Про додаткові заходи щодо посилення охорони здоров'я та поліпшення матеріального становища населення, яке проживає на території, що зазнала радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС" від 14 грудня 1989 року.

Вперше в українському законодавстві поняття «внутрішньо переміщена особа» було визначено в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» у 2014 році. Відповідно до цього Закону, внутрішньо переміщеною особою вважається громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, але була змушена залишити або покинути своє місце проживання внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав

людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [32].

Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" [32] визначає широкий спектр прав внутрішньо переміщених осіб, які охоплюють різні галузі правового поля [14, с. 351]. Зазначений закон гарантує наступні права:

- 1) захист від примусового внутрішнього переміщення та примусового повернення на попереднє місце проживання;
- 2) право на отримання документів, які посвідчують особу та підтверджують громадянство України або мають спеціальний статус;
- 3) реалізацію їхніх прав на працевлаштування, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту та забезпечення виборчих прав;
- 4) право на єдність родини;
- 5) створення належних умов для їхнього постійного чи тимчасового проживання та інші [32].

Детально вивчаючи права внутрішньо переміщених осіб в сфері соціального захисту, І. С. Басова пропонує їх класифікацію на дві категорії: універсальні та спеціальні. За її думкою, до універсальних прав належать:

- 1) право на отримання щомісячної адресної допомоги для покриття витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг;
- 2) право на тимчасове безоплатне проживання протягом шести місяців після включення в облік внутрішньо переміщеної особи;
- 3) отримання гуманітарної допомоги та інші [1, с. 47].

До спеціальних прав відносяться:

- 1) право на вступ до дошкільного закладу;
- 2) квоти місць для абітурієнтів серед внутрішньо переміщених осіб та інші [1, с. 47].

Крім того, що Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" визначає їхні права, він також встановлює обов'язки для цієї категорії осіб. По-перше, вони мають невід'ємно дотримуватись Конституції України, законів України та підзаконних нормативно-правових актів. По-друге, на них покладено обов'язок повідомляти про будь-які зміни у своєму місці проживання, а також повідомляти про своє добровільне повернення на покинуте місце проживання. І, по-третє, внутрішньо переміщеним особам належить відшкодовувати фактичні витрати, що були здійснені з

державного та місцевих бюджетів у процесі реалізації їхніх прав, передбачених цим Законом.

Соціальна допомога – це один із найважливіших інструментів, який держава використовує для підтримки людей, які потрапили в скрутне становище. Ця тема була предметом дослідження багатьох науковців, зокрема І. С. Андрієнка, І. П. Волошин [4], Н. Б. Болотіна [2, с. 240-250, 260-305, 401-451], В. Я. Бурак, П. Д. Пилипенко [19, с. 368-435], С. М. Синчук [37, с. 302-316], Б. І. Сташків [39, с. 270-280], В. Л. Стрепко [40], С. М. Прилипко [21, с. 130- 136].

Л. М. Сінонова виділяє чотири організаційно-правові форми соціальних допомог:

- Страхові допомоги, які надаються за рахунок страхових фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Ці допомоги надаються, наприклад, у разі тимчасової непрацездатності, народження дитини, нещасного випадку на виробництві тощо.
- Державна соціальна допомога, яка фінансується за рахунок коштів Державного чи місцевого бюджетів. Ці допомоги надаються, наприклад, малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю, ветеранам війни тощо.
- Змішане соціальне забезпечення, яке передбачає фінансування соціальних допомог як за рахунок страхових фондів, так і за рахунок бюджетних коштів. Ця форма соціальних допомог характерна, наприклад, для допомоги на поховання.
- Недержавне забезпечення допомогами, яке здійснюється за рахунок підприємств, установ, організацій, благодійної діяльності громадян або юридичних осіб. Ці допомоги можуть надаватися, наприклад, у разі безробіття, бездомності, соціальної ізоляції тощо [38, с. 115]

Згідно з висловленням В. С. Тарасенка, соціальні допомоги призначаються з метою забезпечення матеріальної підтримки громадян, які, згідно із визначеними законом соціальними випадками, потребують такої допомоги, незалежно від наявності у них інших джерел доходів [41, с. 339]. Б. І. Сташків вказує, що ці допомоги мають на меті компенсацію втраченого доходу або надання соціальної підтримки у тимчасових складних обставинах [39, с. 273]. Ураховуючи орієнтацію соціальної допомоги на досягнення конкретної мети, а саме заміщення відсутніх джерел доходу у осіб,

вчені аргументують необхідність надання цієї допомоги у грошовій формі [40, с. 5].

Зауважимо, що держава вживала заходів для реагування на виклики, що виникли перед нею. У Законі України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" у пункті 3 Розділу VII "Прикінцеві та перехідні положення" визначено, що особливості надання соціальних послуг та виплат матеріального забезпечення за соціальним страхуванням внутрішньо переміщеним особам (громадянам України, які переселилися з тимчасово окупованої території, території проведення антитерористичної операції або зони надзвичайної ситуації) визначаються Кабінетом Міністрів України [28].

На 1 жовтня 2014 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 531 "Про особливості реалізації прав деяких категорій осіб на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [30]. У цій постанові закріплено право осіб, які мали трудові відносини з підприємствами, установами, організаціями чи фізичними особами або були добровільно застраховані та переселилися з тимчасово окупованої території, району проведення антитерористичної операції або зони надзвичайної ситуації, на отримання матеріального забезпечення за фактичним місцем проживання, відповідно до установлених правліннями фондів [30].

Для виконання цього положення, Правління Фонду соціального страхування України ухвалило рішення в формі постанов "Про затвердження Порядку надання матеріального забезпечення деяким категоріям застрахованих осіб" від 24 січня 2017 року № 8 [23] та "Про затвердження Порядку надання страхових виплат, фінансування витрат на медичну та соціальну допомогу, передбачених загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання для внутрішньо переміщених осіб" від 12 грудня 2018 року № 27 [26].

Ці постанови регулюють порядок отримання різних видів допомог, таких як тимчасова непрацездатність (включаючи догляд за хворою дитиною), допомога по вагітності й пологах, допомога на поховання, щомісячні страхові виплати внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, соціальні виплати внаслідок нещасного випадку та інші. Оскільки ці допомоги призначені для компенсації втраченого заробітку, їх можна вважати компенсаційними виплатами.

У відміну від компенсаційних, соціальні допомоги другого типу спрямовані на надання матеріальної підтримки особам, які знаходяться у скрутному фінансовому становищі, незалежно від їх трудової активності та незалежно від того, чи отримують вони інші грошові виплати, чи це є соціальні, чи несоціальні [37, с. 313]. До цього виду допомоги можуть відноситися фінансова допомога при народженні дитини, соціальні підтримки для одиноких матерів, державні соціальні допомоги для осіб з інвалідністю з дитинства та дітей із інвалідністю. Сюди також можна віднести допомоги, спрямовані на забезпечення мінімального соціального стандарту, необхідного для життєдіяльності людини, такі як соціальна допомога для дитини, яка перебуває під опікою чи піклуванням, або фінансова допомога малозабезпеченим сім'ям. Зазвичай ці види допомоги віднесені до державної підтримки, оскільки їх фінансування здійснюється з різних рівнів бюджетів [37, с. 313].

У сфері соціального захисту існують види допомог, на які мають право виключно особи, які перебувають у внутрішньому переміщенні. Серед них можна вказати щомісячну адресну допомогу, призначену внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг, одноразову грошову виплату та грошову компенсацію для постраждалих, чиї житлові будинки (квартири) були зруйновані внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, що виникла в результаті збройної агресії Російської Федерації.

Право внутрішньо переміщених осіб на отримання щомісячної адресної допомоги для покриття витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг (далі – адресна допомога), закріплене постановою Кабінету Міністрів України під номером 505 від 1 жовтня 2014 року [24]. Цією ж постановою також визначено порядок надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг [24] (надалі – Порядок надання адресної допомоги).

Згідно з пунктом 2 Порядку надання адресної допомоги, особами, які мають право на цю допомогу, є:

внутрішньо переміщені особи, які переселились з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і місті Севастополь, а також населених пунктів, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої

повноваження, та населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення;

внутрішньо переміщені особи, житло яких було зруйноване або стало непридатним для проживання через проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації;

діти цих внутрішньо переміщених осіб, які народились після початку антитерористичної операції, тимчасової окупації або заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації [24].

Крім того, щомісячна адресна допомога може надаватися внутрішньо переміщеним особам з інвалідністю, їх дітям, дітям з інвалідністю та особам, які здійснюють за ними догляд, при умові, що вони перемістились з населених пунктів Донецької та Луганської областей, де органи державної влади повністю виконують свої повноваження, і не мають можливості повернутись до попереднього місця проживання. Це може бути обумовлено необхідністю у тривалій вторинній (спеціалізованій) медичній допомозі або третинній (високоспеціалізованій) медичній допомозі із цілодобовим спостереженням, або у зв'язку із загрозою насильства чи психологічною травмою (частина 2, пункт 2) [24].

Для отримання зазначеної допомоги вказані особи обов'язково повинні зареєструватися як внутрішньо переміщені особи. Адресна допомога призначається для всієї сім'ї і розраховується як сума розмірів допомоги, призначеної на кожного члена цієї сім'ї. У соціальному законодавстві відсутнє точне визначення терміну "сім'я". Для визначення цього поняття ми звертаємось до норм Сімейного кодексу України, де містяться правові ознаки та критерії формування сім'ї. Згідно зі статтею 3 Кодексу, сім'я – це особи, які разом проживають, мають спільний побут та взаємні права та обов'язки. Навіть у випадках, коли чоловік та дружина не проживають разом через навчання, роботу, лікування, догляд за батьками, дітьми та інші поважні причини, вони вважаються сім'єю. Дитина також є членом сім'ї своїх батьків, навіть якщо вона не проживає разом з ними.

Згідно з рішенням Конституційного Суду України, особи вважаються членами сім'ї, якщо між ними існують правові відносини, природа яких визначається кровними (родинними)

зв'язками, шлюбними відносинами, постійним спільним проживанням або веденням спільного господарства [35].

В законодавстві щодо соціальних допомог термін "член сім'ї" також залишається не визначеним.

Підсумовуючи, важливо відзначити, що адресна допомога для внутрішньо переміщених осіб призначається для всієї сім'ї та виплачується одному з її членів, при цьому розмір допомоги обчислюється як сума розмірів допомоги, призначеної на кожного окремого члена сім'ї. Важливо відзначити, що у випадку, якщо хоча б один із членів має умови, що унеможливають отримання допомоги, така допомога не призначається для сім'ї в цілому.

Так, у Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для оплати витрат на проживання, зокрема на житлово-комунальні послуги, встановлені такі розміри допомоги:

Для осіб, які отримують пенсію, та інших осіб, які досягли пенсійного віку (крім осіб з інвалідністю), для дітей, осіб, які досягли 18-річного віку та продовжують навчання за денною формою в закладах освіти, що забезпечують здобуття повної загальної середньої професійної (професійно-технічної) або вищої освіти, до закінчення таких закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, розмір допомоги становить 1000 гривень на одну особу (члена сім'ї);

Для осіб з інвалідністю I групи та дітей з інвалідністю – 130 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

Для осіб з інвалідністю II групи – 115 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

Для осіб з інвалідністю III групи – прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність; для працездатних осіб – 442 гривні на одну особу (члена сім'ї) [24].

Враховуючи зазначене вище, вважаємо, що слід внести зміни до Порядку надання адресної допомоги. Зокрема, в переліку підстав для відмови в наданні цього виду допомоги варто врахувати наявність у власності заявника або будь-кого з членів його сім'ї приміщення, яке віднесено до житлового фонду та придатне для проживання.

Передусім, соціальний захист виявляється у забезпеченні визначених законодавчо державних соціальних стандартів. Ці стандарти визначені статтею 1 Закону України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії", які включають у

себе соціальні норми і нормативи, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, або їх комплекс. Ці норми та нормативи формують рівні основних державних соціальних гарантій [29].

Відповідно до законодавчих визначень, соціальні норми та нормативи охоплюють показники необхідного рівня споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, а також забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними та соціально-культурними послугами [29].

Зазначений Закон установлює державні соціальні нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування відповідно до його 9-ї статті. Ці нормативи включають граничну витрату на управління житлом та оплату комунальних послуг, визначених Законом України "Про житлово-комунальні послуги", в залежності від рівня отриманого доходу. Також серед них враховані соціальна норма житла та соціальні нормативи використання комунальних послуг, щодо оплати яких держава надає пільги та встановлює субсидії громадянам, а також критерії якості управління багатоквартирним будинком і надання комунальних послуг [29].

Важливо зауважити, що наявність будь-якої з цих двох обставин призводить до позбавлення всіх членів сім'ї права на отримання цієї допомоги. Вона не може бути надана в цілому. Однак існують виняткові ситуації, коли грошова допомога не призначається конкретним членам сім'ї. Серед таких осіб можуть бути ті, хто:

знаходиться на повному державному утриманні в будинку дитини, дитячому будинку, дитячому будинку-інтернаті, психоневрологічному інтернаті, будинку інтернаті для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, спеціальному будинку-інтернаті системи соціального захисту населення;

знаходиться на повному державному утриманні в школі інтернаті або закладі спеціалізованої освіти військового (військово-спортивного) профілю;

відбуває покарання в місцях позбавлення волі [24].

Місячна адресна допомога призначається на підставі подання заяви. Уповноважений представник сім'ї подає письмову заяву про отримання грошової допомоги, використовуючи довільну форму, та додає необхідні документи, зазначені в законодавстві та Порядку надання цієї грошової виплати.

Виплата грошової допомоги може бути зупинена у наступних випадках:

- 1) якщо уповноважений представник сім'ї подає заяву про припинення виплати;
- 2) у випадку, коли Управління інформації отримує повідомлення про безробіття працездатної особи, її звільнення та відсутність нового працевлаштування протягом 4 місяців з дня звільнення;
- 3) при знятті внутрішньо переміщених осіб з обліку;
- 4) у разі смерті внутрішньо переміщеної особи;
- 5) якщо Управління виявляє, що особа, отримуючи грошову допомогу, надала недостовірну інформацію, яка впливає на призначення допомоги.

Важливо відзначити, що законодавець приділяє особливу увагу внутрішньо переміщеним особам працездатного віку, які за різних обставин не працюють. Згідно з пунктом 7 Порядку надання грошової допомоги, якщо у сім'ї, якій призначено цю допомогу, є особи працездатного віку, що не знайшли роботу, включаючи тих, хто не працевлаштовувався за підтримки державної служби зайнятості, або перебувають в трудових відносинах з роботодавцями на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, в населених пунктах, де тимчасово не функціонують органи державної влади, або населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, але фактично не працюють, протягом двох місяців з дня призначення виплати грошової допомоги, її розмір для них зменшується на 50%, а потім припиняється на наступний період [24].

Ще одним видом грошової допомоги, доступної внутрішньо переміщеним особам, є одноразова грошова допомога. Право на отримання цієї допомоги визначено і гарантовано постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 року № 535 "Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам" [25]. Згідно з цим документом, особи, які пережили труднощі та внутрішньо переміщені особи, знаходячись у складних життєвих обставинах, що виникли через соціальне становище, мають можливість отримати одноразову грошову допомогу. Це стосується ситуацій, коли особа частково або повністю втратила здатність (або

так і не мала її) самостійно подбати про своє особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [25].

При зверненні для отримання цієї допомоги, заявник повинен обов'язково вказати про свої складні життєві обставини та документально підтвердити це, наприклад, медичними довідками, висновками лікарів, направленнями на лікування чи рецептами на дороговартісне лікування. Для отримання одноразової грошової допомоги внутрішньо переміщена особа повинна звернутися до структурного підрозділу, що відповідає за соціальний захист населення відповідно до реєстраційного або фактичного місця перебування [25]. Питання, пов'язані із наданням грошової допомоги, розглядаються спеціальними комісіями, створеними держадміністраціями районів чи міст обласного підпорядкування та виконавчими комітетами міських рад [25].

Важливо зауважити, що конкретний розмір допомоги не є чітко визначеним. Комісія вирішує та затверджує суму грошової допомоги та розподіл між регіонами та м. Києвом. Ці рішення залежать від наявних фінансових ресурсів та конкретних обставин життя внутрішньо переміщеної особи-заявника. Фінансування здійснюється за рахунок благодійного фонду Міністерства соціальної політики.

Давайте розглянемо приклад рішення міжвідомчої комісії з надання грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам, яке рекомендує надавати одноразові грошові допомоги за такими ставками:

для сімей з дітьми інвалідами або осіб із дитинства з інвалідністю - в розмірі прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб з коефіцієнтом 1,5;

для багатодітних сімей - в розмірі двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

для сімей, де члени потребують негайного вартісного лікування - в розмірі прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб і так далі [10].

Цю допомогу особа може отримати лише одноразово на всю сім'ю. Враховуючи велику кількість зруйнованих житлових будинків та квартир під час воєнних дій, держава також взяла на себе зобов'язання частково компенсувати ці втрати. На 2 вересня 2020 року Уряд затвердив постанову щодо виплати грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано

внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації [22].

Право на цю компенсацію мають особи, які постраждали та є власниками житла на території, що перебуває під контролем Уряду України, і яке було зруйноване після 14 квітня 2014 року. Відповідно до пункту 32 Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, чиї житлові будинки (квартири) були зруйновані внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації [22], розмір грошової компенсації визначається за показниками опосередкованої вартості будівництва житла в різних регіонах України, залежно від місцезнаходження зруйнованого житла. Ці розміри встановлюються на дату затвердження узагальненого списку та не перевищують 300 тисяч гривень за один об'єкт зруйнованого житла [22].

3.2. Законодавче забезпечення соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами

Про актуальність проблематики соціально-правового забезпечення внутрішньо переміщених сімей свідчить значна кількість наукових праць та досліджень. Так, проблемам соціально-правового захисту біженців та внутрішньо переміщених осіб, а саме: аспектів теорії і практики міжнародного права, особливостей національного характеру і соціальної стратифікації, проблем міграційної політики, присвячені наукові роботи зарубіжних вчених: А. Інкельс, Д. Левінсон, С. Гай, та ін.. Н. Гусак, С. Трухан, Т. Семигіна, досліджували особливості соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб в Україні [36].

Соціально-психологічні особливості біженців та вимушених переселенців, їх інтеграції в українське суспільство як соціально педагогічній проблемі були присвячені наукові праці Н. Тимошенко, Є. Мигашко; соціально-педагогічні аспекти роботи з сім'ями вимушених переселенців розкрито у працях І. Сьомкіної, А. Капської, О. Карпенко та ін [11].

Складним завданням сучасного українського суспільства є створення міцного правового фундаменту у сфері вирішення проблем біженців і вимушених переселенців, де багато аспектів ще

потребують уваги законодавців. Це включає в себе такі ключові аспекти:

Міграційне законодавство: Необхідно розробити та удосконалити міграційне законодавство, щоб визначити правовий статус біженців і ВПО, процедури їхнього прийому, інтеграції та захисту їхніх прав.

Міграційна політика: Створення ефективної міграційної політики, яка б враховувала особливості ситуації з біженцями і ВПО, включаючи процедури надання статусу біженця, інтеграції та соціальної підтримки.

Захист прав біженців: Забезпечення правового захисту біженців і ВПО від дискримінації, насильства та порушень їхніх прав.

Соціальна підтримка: Надання біженцям і ВПО доступу до житла, медичної допомоги, освіти та можливостей для здобуття роботи для їхньої інтеграції в новому місці проживання.

Міжнародна співпраця: Україна повинна співпрацювати з міжнародними організаціями та іншими країнами для спільного розв'язання цієї проблеми.

Освіта і свідомість: Підвищення свідомості суспільства та проведення освітніх заходів про права і потреби біженців і ВПО.

З огляду на ситуацію, яка виникла у 2014 році через зовнішню військову агресію та окупацію частини території України, особливу увагу треба приділити проблемам біженців і ВПО, які були змушені покинути свої домівки і переселитися на неокуповану територію. Такі події ставлять перед Україною серйозні виклики, і вирішення цих проблем вимагає комплексних заходів і сильного правового фундаменту. Для ефективного вирішення проблем біженців і вимушених переселенців в Україні, необхідно вживати ряд конкретних заходів:

Політична воля і лідерство: Важливо, щоб політичні лідери та влада в Україні виявили відкритий і активний підхід до розв'язання проблеми біженців і ВПО. Це включає у себе прийняття національної стратегії з міграції та внутрішньо переміщених осіб і забезпечення ресурсів для її реалізації.

Моніторинг та звітність: Створення системи моніторингу і звітності, яка дозволить відстежувати ситуацію з правами біженців і ВПО, оцінювати ефективність програм та забезпечувати відкритий доступ до інформації.

Залучення громадянського суспільства: Громадянське суспільство, включаючи неправління організації та активістів, може відігравати важливу роль у наданні допомоги біженцям і ВПО, а також у моніторингу ситуації та адвокатурі їхніх прав.

Міжнародна підтримка: Україна повинна продовжувати співпрацювати з міжнародними партнерами, такими як ООН, Європейський Союз і інші організації, для отримання допомоги, фінансування та технічної підтримки в розв'язанні проблем біженців і ВПО.

Інформаційна кампанія: Проведення інформаційних кампаній для надання громадськості чіткої і правдивої інформації про ситуацію біженців і ВПО, щоб боротися з негативними стереотипами і дискримінацією.

Розвиток міжрегіонального співробітництва: Регіональна співпраця між областями України може допомогти в реалізації програм і проектів для інтеграції внутрішньо переміщених осіб та біженців.

Загальна мета повинна полягати в створенні гуманної та справедливої системи, яка забезпечить захист прав біженців і ВПО, а також сприятиме їхній інтеграції в українське суспільство. Тільки шляхом спільних зусиль, які включають в себе правові зміни, політичні рішення, соціальну підтримку і освіту, Україна зможе вирішити цю важливу гуманітарну проблему.

Цитата зі статті 3 Конституції України вказує на важливість гарантування прав і свобод людини, включаючи вимушених переселенців. Згідно з цією статтею, держава має визнати людське життя, здоров'я, честь і гідність, а також безпеку як найвищі соціальні цінності і відповідає перед людиною за свою діяльність. Ця стаття Конституції України покладає на державу обов'язок забезпечити захист прав вимушених переселенців на рівні з правами всіх громадян. Це включає в себе створення умов, які забезпечують їхню недоторканність, безпеку та соціальну гармонію в нових умовах після переїзду.

Особливі потреби, що виникають у вимушених переселенців через раптовий переїзд, повинні бути враховані в державній політиці та законодавстві. Це включає в себе надання доступу до житла, медичної допомоги, освіти, можливостей для здобуття роботи, а також психосоціальну підтримку, яка допоможе їм адаптуватися до нових умов і забезпечити їхню гідність [12, с. 2].

Держава, відповідно до Конституції, має брати на себе відповідальність за гарантування прав і свобод людей, включаючи вимушених переселенців, і це є головним обов'язком держави перед своїми громадянами. Важливо, щоб держава діяла відповідно до цих зобов'язань і забезпечувала справедливі умови для всіх своїх громадян, незалежно від їхнього статусу чи обставин переїзду [12, с. 2].

Дуже важливо, що Україна приймає закони та нормативні акти для регулювання прав та свобод вимушених переселенців і їхніх сімей. Ці правові акти мають на меті забезпечити вимушеним переселенцям необхідну підтримку і захист, особливо якщо вони опинились у складних життєвих обставинах через вимушену міграцію. Особливу увагу слід звертати на сім'ї з дітьми, які потребують додаткового захисту та підтримки.

Ці закони і нормативні акти повинні включати положення щодо житла, медичної допомоги, освіти та інших аспектів соціального забезпечення для вимушених переселенців і їхніх сімей. Вони також повинні гарантувати захист від дискримінації та насильства та забезпечувати їхню недоторканність і гідність. Ця законодавча база важлива для забезпечення прав вимушених переселенців та сімей і має сприяти їхньому успішному відродженню та адаптації в новому місці проживання після вимушеної міграції. Такі закони і нормативні акти служать основою для забезпечення соціальної справедливості та захисту прав людей у складних обставинах.

Соціальна робота з вимушеними переселенцями та їхніми сім'ями є надзвичайно важливою для сприяння їхній адаптації та соціальному захисту в нових умовах. Дана діяльність спрямована на допомогу вимушеним переселенцям у подоланні труднощів та забезпеченні їхнього благополуччя. Основні завдання соціальної роботи з вимушеними переселенцями включають таке:

Соціальна адаптація: Допомога вимушеним переселенцям у впорядкуванні їхнього життя в новому місці проживання. Це може включати в себе знаходження житла, пошук роботи, ознайомлення з місцевими ресурсами та послугами.

Соціальний захист: Забезпечення доступу вимушених переселенців до соціальних послуг, включаючи медичну допомогу, освіту та інші форми підтримки.

Розвиток адаптаційного потенціалу: Підтримка індивідів та сімей у зміцненні їхнього адаптаційного потенціалу, щоб вони могли

більш ефективно справлятися з труднощами та негативними впливами.

Психосоціальна підтримка: Надання психологічної та емоційної підтримки, особливо для тих, хто пережив травматичні події через вимушену міграцію.

Соціалізація та відновлення соціальних зв'язків: Стимулювання вимушених переселенців до активної участі в місцевому суспільстві, побудови нових соціальних зв'язків та відновлення стосунків з рідними.

Саморозвиток і самоорганізація: Створення умов для саморозвитку та самоорганізації вимушеними переселенцями та їхніми сім'ями, включаючи можливості для навчання та розвитку навичок.

Сприяння тривалим соціальним відносинам: Підтримка стабільних та позитивних соціальних відносин у сім'ях та спільнотах вимушених переселенців.

За допомогою цих заходів соціальна робота спрямована на покращення якості життя вимушених переселенців і сприяє їхній ефективній адаптації в новому середовищі, забезпечуючи збереження їхньої гідності і прав. Продовжуючи думку щодо соціальної роботи з вимушеними переселенцями та їхніми сім'ями, важливо підкреслити деякі додаткові аспекти і стратегії:

Соціальна інтеграція: Посилення зусиль для інтеграції вимушених переселенців у місцеві спільноти та суспільство загалом. Це може включати в себе програми культурного обміну, освітні та мовні курси, а також заходи для сприяння взаєморозумінню та толерантності.

Правовий захист: Забезпечення доступу вимушених переселенців до юридичної допомоги та інформації про їхні права та обов'язки в новому місці проживання. Сприяння у вирішенні правових питань, таких як надання статусу біженця чи правова захист від дискримінації.

Економічна самодостатність: Підтримка вимушених переселенців у здобутті навичок та роботі, яка відповідає їхнім можливостям та інтересам. Програми підтримки підприємництва та створення умов для заробітку.

Моніторинг і оцінка: Проведення систематичного моніторингу та оцінки ефективності програм та послуг для вимушених переселенців. Вивчення їхніх потреб та впливу заходів на їхнє життя.

Співпраця з партнерами: Розвиток партнерства з громадськими організаціями, міжнародними організаціями, урядовими структурами та іншими зацікавленими сторонами для забезпечення комплексної та координованої допомоги вимушеним переселенцям.

Ефективна комунікація: Забезпечення вимушених переселенців та сімей доступом до інформації про доступні послуги та програми, а також про їхні права та можливості.

Загальна мета соціальної роботи з вимушеними переселенцями полягає в тому, щоб допомогти їм побудувати новий стабільний і гідний життя в умовах, які вони можуть вважати своїми. Це вимагає індивідуального підходу, здатності аналізувати потреби та можливості кожної сім'ї і надавати відповідну підтримку.

У даний час нормативно-правова база щодо захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та населення окупованих територій є доволі розвиненою. В її основу входять Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та Національна стратегія у сфері прав людини на період до 2020 року, яку було затверджено Указом Президента України від 25.08.2015 р. №501/2015. Головна мета цих документів полягає у забезпеченні внутрішньо переміщеним особам та членам їх сімей гарантованих Конституцією України прав і свобод громадян, створення належних умов для соціальної адаптації, забезпечення тимчасовим житлом та запровадження системного підходу до виконання завдань та забезпечення узгодженості дій органів державної влади і органів місцевого самоврядування у сфері прав і свобод людини, створення в Україні ефективного (доступного, зрозумілого, передбачуваного) механізму реалізації та захисту прав та свобод людини, який включає виконання конкретних заходів, обсяги і джерела фінансування, відповідальних виконавців та партнерів їх реалізації, очікувані результати та індикатори їх виконання [9].

Постанова Кабінету Міністрів №1074-VIII від 31.03.2016 року та Рекомендації парламентських слухань на тему "Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції" є дуже важливими інструментами для регулювання та захисту прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та громадян України, які опинилися у складних життєвих обставинах через конфлікт та окупацію. Постанова Верховної Ради України Про

Рекомендації парламентських слухань на тему: "Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції" [5].

Ці рекомендації та подальші правові документи, які були прийняті на їх основі, грають важливу роль у забезпеченні прав і соціального захисту ВПО. Документи цієї природи зазвичай включають в себе рекомендації щодо політики та програм для полегшення життя ВПО та їхніх сімей, а також механізми взаємодії між урядовими структурами та громадськими організаціями для надання підтримки. Зазвичай такі правові документи можуть містити положення щодо доступу до житла, медичної допомоги, освіти, правової підтримки, соціальної інтеграції та інших аспектів життя ВПО. Вони створюють основу для впровадження конкретних заходів і програм на рівні держави з метою поліпшення умов та захисту прав ВПО. Постанова Кабінету Міністрів та подальші документи також можуть послужити основою для спрямованих дій і ініціатив інших гілок влади, громадських організацій та міжнародних організацій для покращення ситуації ВПО та забезпечення їхнього благополуччя та адаптації в умовах конфлікту та окупації [5].

Надалі виникла необхідність ведення системи обліку переміщених громадян та їх сімей з окупованих територій що призвело до прийняття Постанови КМУ №509 від 01.10.2014 «Про облік внутрішньо переміщених осіб», яка включає механізм видачі довідок про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи та особливості його функціонування [34].

Також дуже актуальною є проблема забезпечення зайнятості внутрішньо переміщених осіб на забезпечення вирішення якої спрямована Постанова КМУ № 505 від 8 липня 2015 р. «Про затвердження Основних напрямів розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки».

Відповідно до Постанови, основними напрямками розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб є:

- сприяння створенню нових робочих місць для внутрішньо переміщених осіб;
- підвищення кваліфікації та професійної підготовки внутрішньо переміщених осіб;

- надання фінансової підтримки внутрішньо переміщеним особам для створення власного бізнесу;
- сприяння працевлаштуванню внутрішньо переміщених осіб за кордоном.

Для реалізації цих напрямів передбачено низку заходів, зокрема:

- субсидії підприємствам, установам та організаціям, які створюють нові робочі місця для внутрішньо переміщених осіб;
- гранти для внутрішньо переміщених осіб, які створюють власний бізнес;
- компенсація витрат на професійну підготовку та підвищення кваліфікації внутрішньо переміщених осіб.

Завдяки реалізації цих заходів вдалося досягти певних успіхів у вирішенні проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб. Так, за даними Державної служби зайнятості України, станом на 1 січня 2024 року кількість зареєстрованих безробітних внутрішньо переміщених осіб становила 72,6 тисяч осіб, що на 33,5% менше, ніж у 2015 році.

Однак, проблема зайнятості внутрішньо переміщених осіб залишається актуальною, оскільки їхня кількість становить понад 2,5 мільйона осіб. Для її вирішення необхідно продовжувати реалізацію заходів, передбачених Постановою КМУ № 505, а також розробляти нові механізми сприяння працевлаштуванню внутрішньо переміщених осіб.

Ось деякі з можливих заходів, які могли б бути реалізовані для вирішення проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб:

- створення спеціального фонду для надання фінансової підтримки внутрішньо переміщеним особам, які працевлаштовуються за кордоном;
- розробка програми стажування внутрішньо переміщених осіб у провідних підприємствах та організаціях України;
- створення мережі соціальних підприємств, які могли б надавати роботу внутрішньо переміщеним особам.

Реалізація цих заходів дозволила б підвищити рівень зайнятості внутрішньо переміщених осіб, а також сприяла б їхній соціальній адаптації та інтеграції до українського суспільства [31].

Професійна діяльність соціальних працівників з внутрішньо переміщеними сім'ями є надзвичайно важливою для підтримки та реабілітації цих сімей після вимушеної міграції. Соціальні працівники грають ключову роль у сприянні подоланню негативних наслідків

таких ситуацій та встановленні стабільності в житті ВПО та їхніх дітей.

Основні завдання та функції соціальних працівників у роботі з внутрішньо переміщеними сім'ями можуть включати наступне:

Оцінка потреб: Проведення оцінки потреб сім'ї та окремих її членів у різних сферах, таких як житло, медична допомога, освіта, психологічна підтримка тощо.

Розробка плану дій: Розробка індивідуального плану дій для кожної сім'ї з урахуванням їхніх потреб і можливостей. Визначення пріоритетів і конкретних заходів для досягнення поставлених цілей.

Психосоціальна підтримка: Надання психологічної підтримки для дітей та дорослих, які можуть відчувати стрес та травми внаслідок вимушеної міграції.

Соціальна інтеграція: Сприяння інтеграції сім'ї в місцеву спільноту та оточуюче суспільство. Підтримка у встановленні нових соціальних зв'язків.

Освіта та навчання: Забезпечення доступу дітей до освіти та навчальних закладів. Підтримка дорослих у проходженні навчання або професійного навчання для покращення їхньої зайнятості.

Пошук роботи та заробітку: Допомога дорослим у пошуку роботи або розвитку навичок для заробітку.

Правовий захист: Надання інформації та підтримка у вирішенні правових питань, таких як отримання статусу біженця чи відновлення документів.

Моніторинг та оцінка: Постійний моніторинг ситуації сім'ї та оцінка ефективності наданих послуг. Коригування плану дій, якщо необхідно.

Співпраця з іншими організаціями: Співпраця з іншими громадськими організаціями, урядовими структурами та міжнародними організаціями для надання комплексної підтримки.

Робота соціальних працівників з внутрішньо переміщеними сім'ями вимагає великої чутливості, спеціалізованих знань та навичок у сфері соціальної роботи. Головною метою цієї роботи є сприяння відновленню та стабілізації життя ВПО та їхніх дітей, а також зміцнення їхнього внутрішнього потенціалу для успішного виконання ролі вихователів та активних членів суспільства.

У зв'язку з цим, Кабінетом міністрів України була прийнята Постанова № 1094 від 16 грудня 2015 р. «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної

адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року», яка спрямована на зниження рівня соціальної напруженості серед них і в суспільстві та розкриває основні шляхи сприяння інтеграції та соціальній адаптації до умов життя, які включають всі сфери життєдіяльності внутрішньо переміщеної сім'ї, а саме: правове забезпечення, соціально-економічне забезпечення, медичне забезпечення, транспортне забезпечення, побутове забезпечення, культурне та патріотично-виховне забезпечення, організаційно-інформаційне забезпечення.

Матеріальні труднощі є однією з основних проблем внутрішньо переміщених сімей, і держава має забезпечити їм постійну та адресну соціальну допомогу та підтримку. Розвиток продуманих та зважених соціальних програм є критично важливим для покращення умов життя цих сімей та забезпечення їхнього соціального благополуччя. Основні напрямки діяльності державних соціальних служб в Україні, описані вами, є ключовими для забезпечення цієї підтримки. Для досягнення цих цілей можуть бути вжиті наступні заходи:

Соціальний патронаж: Проведення регулярних візитів соціальних працівників до сімей для оцінки їхніх потреб і встановлення особистого контакту.

Консультування: Забезпечення сімей консультаціями щодо соціальних та правових питань, а також надання інформації про доступні програми та пільги.

Матеріальна допомога: Гарантування доступу до матеріальної допомоги, пільг, допомоги у випадку надзвичайних ситуацій та компенсацій для покращення житлових умов.

Самозабезпечення та зайнятість: Підтримка сімей у пошуку роботи, проходженні курсів підвищення кваліфікації або підприємницької діяльності.

Соціальна інтеграція: Сприяння інтеграції сімей у місцеві спільноти та підтримка їхньої активної участі у суспільному житті.

Навчання та освіта: Забезпечення доступу дітей до освіти та навчальних закладів, а також підтримка дорослих у навчанні для покращення їхніх професійних можливостей.

Правовий захист: Допомога у вирішенні правових питань та надання інформації щодо прав та обов'язків сімей.

Ці заходи повинні бути адаптовані до конкретних потреб і можливостей кожної сім'ї, враховуючи їхню соціально-економічну ситуацію. Важливо також забезпечити стабільність та послідовність у наданні цих послуг, щоб забезпечити постійну та ефективну підтримку сім'ям вимушено переміщених осіб.

Продовжуючи обговорення, основними напрямками діяльності державних соціальних служб в Україні для соціальної підтримки сімей вимушено переміщених осіб також можуть бути:

Житлова підтримка: Забезпечення доступу сімей до покращення житлових умов, наприклад, через програми надання житла для потреб ВПО або реставрацію житла.

Психологічна підтримка: Забезпечення психологічної підтримки як для дорослих, так і для дітей, що допоможе їм подолати травми та стрес, пов'язані з вимушеною міграцією.

Соціокультурна інтеграція: Сприяння відновленню культурного та соціального зв'язку ВПО з їхнім рідним населенням та спільнотою.

Соціальні заходи та навчальні програми: Організація соціальних заходів, семінарів, навчальних програм і тренінгів для сімей ВПО з метою підтримки їхнього соціального та професійного розвитку.

Мережа партнерів: Співпраця з громадськими організаціями, місцевими владами, міжнародними організаціями та іншими стейкхолдерами для координації та посилення підтримки ВПО.

Моніторинг та оцінка результатів: Систематичний моніторинг і оцінка ефективності програм та послуг для забезпечення якості та постійного вдосконалення надання соціальної підтримки.

Забезпечення прав дітей: Особлива увага до захисту та забезпечення прав дітей, зокрема їхньої освіти, здоров'я та психологічного стану.

Усі ці напрямки діяльності повинні допомогти вимушено переміщеним сім'ям відновити стабільність та створити умови для їхньої соціальної адаптації та самодостатності. Ключовим аспектом є постійність та гарантованість надання цих послуг, а також адаптація їх до конкретних потреб та умов кожної сім'ї [22].

Також для ефективної соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщеним особам та їх сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, що спричинені соціальним становищем, внаслідок яких особа частково або повністю не має здатності (не набула здатності або втратила її) чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя і брати участь у

суспільному житті, надається одноразова грошова допомога та інші види соціальних виплат.

Постанова КМУ № 535 від 1 жовтня 2014 року "Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам" встановлює механізм та правила використання коштів, що надійшли в національній та іноземній валюті від фізичних та юридичних осіб, резидентів і нерезидентів, у формі благодійних пожертв, гуманітарної допомоги, грантів та дарунків для надання одноразової грошової допомоги.

Основні особливості та механізм використання цих коштів відображені в даній постанові:

Надходження коштів: Кошти надходять у національній та іноземній валюті від фізичних та юридичних осіб, резидентів і нерезидентів, у формі благодійних пожертв, гуманітарної допомоги, грантів та дарунків.

Призначення коштів: Зазначена постанова визначає, що ці кошти призначені для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам.

Органи, що виконують контроль: В постанові визначено органи, які відповідають за контроль за використанням цих коштів та ведення обліку.

Процедура надання грошової допомоги: Порядок надання грошової допомоги, включаючи критерії визначення отримувачів та обсяги допомоги, також регулюється в цій постанові.

Звітність і облік: Органи, які отримали ці кошти, зобов'язані вести облік і подавати звіти про використання цих коштів відповідно до встановлених вимог.

Ця постанова визначає чіткі процедури та вимоги щодо використання коштів для надання грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам, забезпечуючи прозорість та відповідність законодавству.

Постанова КМУ № 365 від 8 червня 2016 року «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» встановлює механізм та процедури призначення та відновлення соціальних виплат, таких як пенсії, довічні державні стипендії, соціальна допомога, компенсації, матеріальне забезпечення, соціальні послуги, субсидії та пільги, внутрішньо переміщеним особам. Ця

постанова має на меті спростити та удосконалити процедури обліку та призначення соціальних виплат для цієї категорії населення.

Основні положення постанови включають:

Призначення та відновлення виплат: Встановлення процедур та вимог для призначення та відновлення різних видів соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам.

Перевірка місця проживання: Здійснення структурними підрозділами з питань соціального захисту населення перевірки відомостей про фактичне місце проживання внутрішньо переміщеної особи.

Обстеження матеріально-побутових умов: Складання акта обстеження матеріально-побутових умов сім'ї для оцінки їхньої потреби у соціальних виплатах та інших формах підтримки.

Дієвий контроль: Забезпечення дієвого контролю в системі здійснення соціальних виплат та субсидій внутрішньо переміщеним особам.

Ця постанова допомагає спростити та раціоналізувати процес надання соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам, забезпечуючи більш ефективний контроль і здійснення цих виплат відповідно до законодавства та потреб цієї категорії населення.

Постанова КМУ № 505 від 8 липня 2015 року "Про затвердження Основних напрямів розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки" визначає основні напрямки і стратегію вирішення проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб. Ця постанова спрямована на створення умов для здійснення працевлаштування та підтримки цієї категорії населення через комплексний підхід [33].

Основні елементи та підходи до вирішення проблеми зайнятості внутрішньо переміщених осіб включають:

Створення робочих місць: Розвиток економічних та фінансових умов для створення нових або адаптації наявних робочих місць, що дозволить внутрішньо переміщеним особам знайти працю.

Інвестиції: Залучення інвестицій для підтримки економічного розвитку та створення нових можливостей для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб.

Професійна підготовка та підвищення кваліфікації: Забезпечення можливостей для професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації внутрішньо переміщених осіб для підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Участь у програмах зайнятості: Залучення внутрішньо переміщених осіб до програм та проектів, спрямованих на підтримку зайнятості, включаючи публічні роботи та інші форми підтримки.

Соціальна підтримка: Надання соціальної підтримки та консультацій внутрішньо переміщеним особам у питаннях зайнятості та професійного розвитку.

Моніторинг і контроль: Здійснення моніторингу та контролю за впровадженням заходів зайнятості та їх ефективністю.

Ця постанова надає стратегічну основу для покращення зайнятості внутрішньо переміщених осіб та спрямована на забезпечення їхнього соціально-економічного включення в нових умовах проживання [33].

На даному етапі важливим є дослідження потреб (першочергових та другорядних) внутрішньо переміщених сімей, а також послуг які їм надаються, рівня задоволеності цими послугами, визначення кредиту довіри до державних та недержавних установ та організацій. Також для надання допомоги та вирішення соціальних проблем всі сім'ї підлягають соціальному інспектуванню, в результаті якого вивчаються їх потреби та у разі необхідності вони беруться під соціальний супровід. При цьому діяльність соціальних працівників опирається на положення Закону України «Про соціальні послуги», який визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, Постанов КМУ № 895 від 21.11.2013 року «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» [33] та № 896 від 21.11.2013 року «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)» [33].

Суб'єктами, які забезпечують процес соціальної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених сімей до нових умов існування, є різні організації та установи. Серед них основні суб'єкти включають:

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: Ці центри надають різноманітні соціальні послуги, включаючи консультування, психологічну підтримку, соціальну допомогу та інші послуги для внутрішньо переміщених сімей.

Територіальні підрозділи державної міграційної служби: Ці органи відповідають за реєстрацію та регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб, видачу необхідних документів та надання інформаційної підтримки.

Управління соціального захисту населення: Органи цього профілю займаються виконанням державної соціальної політики та наданням допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям у вирішенні їхніх потреб.

Благодійні фонди та громадські організації: Ці організації можуть надавати матеріальну та фінансову допомогу, організовувати проекти та програми для внутрішньо переміщених сімей, а також забезпечувати правову підтримку. Діяльність цих суб'єктів ґрунтується на законодавчих документах, таких як закони, постанови та інші нормативні акти, які регулюють права та обов'язки внутрішньо переміщених осіб та процес їхньої інтеграції в новому місці проживання.

Джерела правової інформації та корисні ресурси на тему державних гарантій дотримання прав, свобод та законних інтересів внутрішньо переміщених осіб:

Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII <https://bit.ly/3MA6DVP>

Закон України "Про безоплатну правову допомогу" від 02.06.2011 р. № 3460 -VI <https://bit.ly/39Fr0Kj>

Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» <https://bit.ly/39J8uJC>

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 204-р «Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми "єПідтримка"» <https://bit.ly/3MzvA3B>

Порядок надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 331 <https://bit.ly/3PxY5k5>

Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» <https://bit.ly/3NpjLgG>

Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 року № 333 (в редакції постанови КМУ від 29 квітня 2022 р. № 490) <https://bit.ly/3PqDUVg>

Постанова Кабінету Міністрів України від 16 квітня 2022 року № 457 «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» <https://bit.ly/3Nl4ayu>

Перелік територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 05.2022 р. затверджений наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 25 квітня 2022 року N 75 (у редакції наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 14 травня 2022 року N 92) <https://bit.ly/3MvW7ik>

Наказ МОН від 28 березня 2022 року №274 «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» <https://bit.ly/39FoVpZ>

Лист МОН від 16.04.2022 р. №1/4202-22 “Щодо зарахування до 1-го класу закладів загальної середньої освіти” <https://bit.ly/3G5s9iF>

Освіта в умовах воєнного стану: інформаційний ресурс, відповіді на тематичні питання на сайті Освітнього Омбудсмена України Сергія Горбачова <https://bit.ly/3wGEeqm>

Довідник контактів організацій і установ, які надають допомогу в умовах воєнного стану <https://bit.ly/3wGqr3e>

Лікарі поруч: що треба знати про медпослуги для ВПО під час воєнного стану <https://bit.ly/3yO62M8>

Допомога від держави для ВПО: хто та як отримуватиме виплату з травня? <https://bit.ly/3wwVkqw>

ВПО можуть отримати міжнародну грошову допомогу. Які програми доступні? <https://bit.ly/3aeccLp>

Роз'яснення для роботодавців: компенсація від держави за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб <https://bit.ly/3LATIBI>

Оновлено актуальний перелік громад у зонах бойових дій, на ТОТ та тих, що в оточенні <https://bit.ly/3ltzX4w>

ВПО зможуть виправити дані у заявці про взяття на облік і отримати перерахунок допомоги <https://bit.ly/3Ns72tq>

3.3. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб

Війна на Сході України призвела до масової міграції населення. Цей процес є складним і вимагає від уряду та громадських організацій розробки ефективних програм адаптації внутрішньо переміщених осіб. Для цього необхідно вивчити особливості адаптаційних процесів у цій групі населення.

Проблеми соціальної реабілітації та соціальної адаптації вивчали такі вітчизняні науковці, як Т. Семигіна, О. Рассказова, Г. Слезанська, І. Албул, І. Жеребко, Н. Коляда, О. Кравченко, М. Міщенко, А. Попович, М. Скочко, К. Чупіна та інші [13].

Соціальну адаптацію внутрішньо переміщених осіб досліджували Н. Мазіна та Н. Скок та інші [15].

Основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб досліджували В. Середа, О. Міхеєва, та інші [16].

Адаптація (від латин. *adapto* – пристособлюю) – процес пристосування до людського довкілля осіб, що добровільно чи під тиском обставин потрапили у нове середовище. За Оксфордським словником науки, адаптація – це будь-які зміни у структурі чи то функціях організму, котрі дозволяють йому краще пристосуватися до довкілля. Термін “адаптація” у науковий обіг ввів німецький вчений-фізіолог Г. Ауберт у другій половині XIX ст., який, за його задумом, мав відтворювати процес підвищення чи зниження чутливості органів зору у відповідь на той чи той подразник. Згодом його почали вживати для фіксації адаптивної діяльності людини у процесі освоєння соціальної дійсності. З цієї точки зору адаптація розглядається як еволюційний процес, який є важливим у виживанні людини у світі, що постійно змінюється, впродовж багатьох поколінь. Сьогодні феномен “адаптація” визначають як: еволюційний процес, у результаті якого людина (людський організм) краще пристосовується до життя у відповідному довкіллі; стан пристосованості до довкілля (адаптивність) – ступінь, до якої організм спроможний жити і відтворювати себе у визначеній мережі традицій й усталених норм; аспект зразків розвитку організму, які відкривають чи примножують його можливості виживати й репродукуватися [8].

Соціальна адаптація – складний, детермінований низкою об’єктивних (природнім середовищем, соціально-економічним

устроєм, усталеним укладом господарювання) та суб'єктивних (якісними культурницькими характеристиками, ментальністю, поведінкою) чинників процес:

1) пристосування вихідців із інших етнічних спільнот, зазвичай новоприбулих, до соціальних умов існування у новому середовищі. У цьому контексті соціальна адаптація передбачає такі важливі компоненти, як соціальне включення, передусім іммігрантів, у суспільство проживання, прийняття ними норм і цінностей цього суспільства (принаймні, не створення конфліктогенних ситуацій);

2) адаптивна діяльність людини стосовно довколишнього середовища, яка зумовлена динамікою соціальної реальності, у котрій перебуває людина. Два важливі моменти тісно пов'язані з процесом соціальної адаптації:

1) оскільки сучасні суспільства, зазвичай, є поліетнічними, а, відповідно, й етнічно маркованими, то етнічний фактор відіграє у цьому процесі відчутну роль, особливо у імміграційному контексті, коли значна частина іммігрантів перебуває поза включенням їх в основне соціальне тло країни перебування;

2) з соціальною адаптацією тісно пов'язаний феномен соціальної мобільності, сутність якого полягає у зміні особи чи групи місця, котре вони займають у соціальній структурі суспільства, чи то переміщення із однієї соціальної верстви в іншу (вертикальна соціальна мобільність), або ж у рамках однієї й тієї ж соціальної верстви (горизонтальна соціальна мобільність). Тут також відчувається вплив етнічного чинника: зазвичай, для вихідців із інших країн позитивна соціальна (особливо, вертикальна) мобільність, зазвичай, відбувається повільно й вона не завжди охоплює усіх новоприбулих [8].

При розробці пакету соціальних послуг для сімей з дітьми, які є внутрішньо переміщеними особами, необхідно враховувати, що адаптація людини до екстремальних умов життя і діяльності є складним і тривалим процесом, який проходить кілька етапів.

Перший етап – первинна адаптація – характеризується тим, що людина намагається пристосуватися до нових умов життя. Цей етап може бути успішним, але також може призвести до дезадаптації.

Другий етап – період стабілізації – характеризується тим, що людина починає адаптуватися до нових умов життя та діяльності. Цей етап може бути тривалим і складним, оскільки людина може відчувати стрес, тривогу, депресію та інші психологічні проблеми.

Третій етап – вторинна адаптація – характеризується тим, що людина повністю адаптується до нових умов життя та діяльності. Цей етап може тривати роками, оскільки людина може продовжувати відчувати наслідки пережитого стресу.

Тому при розробці пакету соціальних послуг для сімей з дітьми, які є внутрішньо переміщеними особами, необхідно враховувати всі етапи адаптації людини. Це означає, що послуги повинні бути спрямовані на:

- Допомогу у вирішенні поточних проблем сімей, таких як житло, харчування, освіта, працевлаштування.
- Підтримку психологічної адаптації сімей, зокрема надання допомоги у подоланні наслідків травматичних подій, які вони пережили.
- Реабілітацію сімей, які потребують допомоги у відновленні їхнього соціального статусу та життєдіяльності.

Пережитий тривалий стрес може призвести як до позитивних, так і до негативних реакцій людини. До позитивних реакцій на стрес відносяться:

- Мобілізація, активність людей до адаптації.
- Конструктивні рішення, подолання проблем і перешкод.

До негативних реакцій на стрес відносяться:

- Загроза життю і здоров'ю дорослих і дітей.
- Пасивність, шкідливі звички.

Важливо, щоб соціальні послуги для сімей з дітьми, які є внутрішньо переміщеними особами, були спрямовані на розвиток позитивних реакцій на стрес і попередження негативних реакцій [18].

Успішна соціальна адаптація сімей з дітьми в нових умовах життя можлива лише за умови мобілізації їхніх внутрішніх ресурсів.

Це означає, що необхідно допомогти сім'ям розвинути такі якості, як:

- Стресостійкість – здатність справлятися зі стресом і негативними емоціями.
- Мобілізація – здатність активізуватися та брати на себе відповідальність за своє життя.
- Активність і самостійність – здатність діяти самостійно та ініціативно.
- Позитивний вияв фрустрацій – здатність знаходити конструктивні способи вираження негативних емоцій.

Крім того, важливо сприяти примиренню ВПО з новими умовами життя.

Це передбачає:

- Налагодження стосунків з місцевим населенням.
- Впорядкування внутрішнього світу ВПО, прийняття нових умов життя, навіть із втратами і негараздами.
- Прийняття несправедливості, яка з ними сталася, і знаходження в собі сил почати життя з нової сторінки без образ і засмучень.

Надання соціальних послуг, які сприяють розвитку цих якостей, є важливим фактором успішної соціальної адаптації сімей з дітьми, які є внутрішньо переміщеними особами [18].

Зовнішнє примирення – це процес налагодження стосунків між ВПО та місцевим населенням. Воно можливе за умови:

- Порозуміння та діалогу – обох сторін повинні бути готові до конструктивного спілкування та пошуку компромісів.
- Застосування медіації та фасилітації – у разі необхідності, фахівці можуть допомогти сторонам досягти взаєморозуміння.
- Виявлення емпатії – кожна сторона повинна намагатися зрозуміти точку зору іншої.
- Ефективної комунікації без насилля – сторони повинні спілкуватися шанобливо та уникати образ.
- Надання можливості бути почутим усім сторонам – кожна сторона повинна мати можливість висловити свою думку.
- Організації спільних практичних дій – спільна діяльність сприяє налагодженню стосунків та розумінню між людьми.

Внутрішнє примирення – це процес прийняття ВПО нових умов життя. Воно залежить від багатьох факторів, зокрема:

- Активності особистості – ВПО повинні бути готові до змін та брати на себе відповідальність за своє життя.
- Фізичного стану – ВПО, які мають проблеми зі здоров'ям, можуть мати більше труднощів з адаптацією.
- Життєвих цінностей та пріоритетів – ВПО, які цінують сім'ю та соціальні зв'язки, можуть легше адаптуватися до нових умов.
- Роботі над своїми емоціями – ВПО повинні навчитися справлятися зі стресом та негативними емоціями.

- Зовнішньому примиренні – успішне зовнішнє примирення може сприяти внутрішньому примиренню, а неуспішне – посилити внутрішнє неприйняття нових умов.

За даними фахівців, які працюють з переселенцями, діти та жінки найлегше адаптуються до нових умов життя. Пенсіонери, чоловіки та інваліди, як правило, мають більше труднощів.

Ось кілька прикладів заходів, які можуть сприяти зовнішньому та внутрішньому примиренню ВПО:

- Заходи, спрямовані на налагодження діалогу та взаєморозуміння між ВПО та місцевим населенням. Це можуть бути зустрічі, круглі столи, форуми, освітні програми тощо.

- Заходи, спрямовані на допомогу ВПО в подоланні наслідків травматичних подій, які вони пережили. Це можуть бути психологічна допомога, групові психотерапевтичні програми тощо.

- Заходи, спрямовані на підтримку ВПО в налагодженні нових соціальних зв'язків. Це можуть бути заходи, спрямовані на сприяння працевлаштуванню, навчанню, волонтерській діяльності тощо.

Надання соціальних послуг, які сприяють зовнішньому та внутрішньому примиренню ВПО, є важливим фактором успішної соціальної адаптації цих людей.

Таким чином, пакет соціальних послуг для ВПО повинен бути:

- Індивідуалізованим, тобто розробленим на основі конкретних потреб клієнта.

- Динамічною, тобто здатною змінюватися відповідно до змін у потребах клієнта.

- Комплексним, тобто включати в себе різні види соціальних послуг, що відповідають різним аспектам соціальної адаптації ВПО.

Конкретний склад пакету соціальних послуг для ВПО може включати в себе наступні види послуг:

- Послуги з вирішення поточних проблем, таких як забезпечення житлом, харчуванням, одягом, медичною допомогою, освітою, працевлаштуванням тощо.

- Послуги з психологічної підтримки, спрямовані на допомогу ВПО в подоланні наслідків травматичних подій, які вони пережили.

- Послуги з соціальної реабілітації, спрямовані на допомогу ВПО у відновленні їхнього соціального статусу та життєдіяльності.

Крім того, пакет соціальних послуг повинен враховувати такі важливі фактори, як:

- Проблеми примирення в громаді і сім'ї. ВПО часто стикаються з труднощами у налагодженні стосунків з місцевим населенням та членами своєї сім'ї. Соціальні послуги можуть допомогти ВПО в цій сфері.

- Орієнтацію на збереження цілісності родини. Соціальні послуги повинні бути спрямовані на підтримку сім'ї ВПО, оскільки це є важливим фактором їхньої соціальної адаптації.

- Права дитини. Соціальні послуги повинні забезпечувати захист прав дитини, яка є ВПО.

Важливо, щоб пакет соціальних послуг для ВПО був доступним і якісним. Це допоможе ВПО успішно адаптуватися до нових умов життя та повернутися до нормального життя.

Адаптація – це процес, який відбувається поступово, у міру того, як людина стикається з новими ситуаціями та вирішує їх.

Для успішної соціальної адаптації ВПО важливо навчити їх новим способам поведінки та вирішення проблем.

Це можна зробити за допомогою таких методів, як:

- Навчання: надання інформації про різні шляхи вирішення проблем, алгоритми дій тощо.

- Інформування: пояснення важливості вирішення проблем, мотивація до дії.

- Показ: демонстрація зразків поведінки, прикладів успішних рішень тощо.

- Аналіз: допомога у розумінні проблем, пошуку шляхів їхнього вирішення.

- Вправи: надання можливості попрактикуватися у вирішенні проблем.

- Перевірка і коригування: оцінка результатів вирішення проблем, допомога у виправленні помилок.

Ці методи можуть бути використані в різних формах, таких як:

- Лекції: надання загальної інформації про певну тему.

- Індивідуальні просвітні бесіди: надання інформації та роз'яснення окремим особам.

- Тренінги: навчання конкретним навичкам та способам поведінки.

- Групи підтримки: надання можливості обговорювати проблеми з іншими людьми, які мають схожий досвід.

Застосування цих методів у соціальному супроводі сімей ВПО допоможе їм успішно адаптуватися до нових умов життя [7; 20].

Адаптація особистості та психологічні феномени які її супроводжують вивчається тривалий час. Погляди вчених стосовно досліджуваної проблеми набували змін, інколи досить кардинально. Це дійсно цікавий розвиток у дослідженнях щодо адаптації осіб, які були змушені переселитися. Важливо розуміти, що адаптація – це процес, який може відрізнятися в кожного індивіда, і він не завжди призводить до негативних наслідків. Ось кілька ключових пунктів, які варто враховувати:

Соціальне оточення: Важливою частиною адаптації є взаємодія з новим соціальним оточенням. Підтримка з боку сім'ї, друзів, агентів соціальної адаптації і громади загалом може суттєво полегшити процес адаптації.

Зміна погляду на адаптацію: Якщо спочатку розглядали адаптацію як процес, що може призвести до негативних наслідків, то тепер розуміють, що вона може мати різні відтінки, і включати як позитивні, так і негативні аспекти. Деякі переселені особи можуть розвивати нові навички, набувати новий досвід і знаходити нові можливості в новому місці проживання.

Психологічна підтримка: Психологічна підтримка може відігравати важливу роль у полегшенні адаптації. Психологи, психіатри та соціальні працівники можуть надавати допомогу у вирішенні психологічних проблем та стресу, пов'язаних з переселенням.

Соціальна адаптація – це складний процес, який включає в себе як соціальні, так і біологічні аспекти. Соціальні фактори включають в себе культуру, норми, цінності, а біологічні – фізичні та психічні особливості людини.

Значення методологічного принципу єдності соціальних і біологічних чинників соціальної адаптації можна продемонструвати на прикладі праці. Праця є соціальною діяльністю, яка вимагає від людини певних знань, навичок і здібностей. Ці якості формуються під впливом як соціальних, так і біологічних факторів. Наприклад, соціальні фактори впливають на те, в якій галузі людина працюватиме, а біологічні фактори впливають на її фізичні та психічні можливості.

Адаптація людини – це не просто пасивне пристосування до середовища, а активний процес, спрямований на узгодження між

собою людини та середовища. Цей процес включає в себе як усвідомлені, так і неусвідомлені елементи. Середовище, в якому відбувається адаптація людини, має принципово інший характер, ніж середовище тваринного пристосування. Воно є результатом трудової діяльності людини, яка дозволяє їй активно змінювати світ навколо себе.

Загалом, дослідження показують, що адаптація – це складний процес, який залежить від багатьох факторів, і важливо розглядати її як індивідуальний шлях, де позитивні результати можливі за наявності підтримки та ресурсів. Внутрішньо переміщені особи (ВПО), за описом, відрізняються від міжнародних біженців, оскільки вони залишили місце звичного проживання в рамках власної країни і не перетнули міжнародного кордону.

Ця категорія ВПО може включати в себе людей, які втратили свої домівки через конфлікт, природні катастрофи, систематичні порушення прав людини та інші події, але продовжують знаходитися в межах своєї власної країни. Така специфіка статусу може впливати на їхню адаптацію, оскільки вони можуть бути більш знайомими з культурою та мовою своєї країни, але все одно стикаються з втратою домівки і стабільності [42].

Дослідження адаптації цих ВПО може включати в себе вивчення їхніх потреб у житлі, праці, освіті, медичному обслуговуванні та соціальній підтримці в рамках власної країни. Також важливо враховувати індивідуальні особливості та ресурси кожної особи при дослідженні їхньої адаптації, оскільки це може відігравати важливу роль у формуванні результатів. Дійсно, адаптація внутрішньо переміщених осіб (ВПО) є складним процесом, що включає об'єктивні та суб'єктивні аспекти. Давайте розглянемо обидві ці сторони адаптації більш детально:

Об'єктивні причини успішної чи неуспішної адаптації ВПО:

Соціально-економічна ситуація: Економічні можливості та доступ до ринку праці можуть суттєво впливати на адаптацію ВПО. Забезпечення робочих місць, житла та доступ до освіти та медичних послуг може полегшити адаптацію.

Підтримка з боку уряду і громади: Програми підтримки та інтеграції ВПО можуть грати важливу роль у процесі адаптації. Це може включати в себе надання правової допомоги, мовну підтримку та інші послуги.

Суб'єктивні причини успішної чи неуспішної адаптації ВПО:

Психологічні фактори: Страх, тривога та агресія можуть бути суб'єктивними бар'єрами для адаптації. Психологічна підтримка та консультування можуть бути важливими для допомоги ВПО впоратися з цими відчуттями.

Культурні відмінності: Наявність конфліктів або непорозуміння з приймаючою громадою може впливати на соціокультурну адаптацію. Розуміння та повага до різних культурних традицій та цінностей може полегшити цей процес.

Внутрішня і зовнішня сторони адаптації: Розділення на внутрішню і зовнішню сторони адаптації, показує, що успішна адаптація ВПО включає в себе як їхні внутрішні відчуття та задоволеність життям, так і їхню участь в соціальному та культурному житті нової групи. Важливо створити умови для внутрішньої та зовнішньої адаптації, враховуючи культурні та психологічні особливості ВПО [15].

Зрозуміння цих об'єктивних і суб'єктивних факторів допомагає вирішувати питання адаптації ВПО та розробляти ефективні стратегії підтримки та інтеграції. Трансформація етнічної самосвідомості в контексті вимушеного переселення, виявляється досить складною та цікавою явищем. Давайте проаналізуємо деякі ключові аспекти цієї трансформації:

Гіперідентичність: Якщо вимушені переселенці розвивають гіперідентичність, це означає, що вони відчувають підвищену ідентифікацію зі своєю етнічною групою, часто у вираженій формі. Це може бути спробою компенсувати почуття неповноцінності, які виникають через втрату рідного дому та середовища [50].

Підвищена самооцінка: Зазначено, що вимушені переселенці можуть мати завищений рівень самооцінки. Це може бути результатом спроби компенсувати почуття неповноцінності, які виникають внаслідок втрати дому та стабільності.

Позитивність стосовно власної етнічної групи: Важливою частиною цієї трансформації є позитивна оцінка власної етнічної групи "для інших". Це може виявитися в проявах гордості за свою культуру та історію та в бажанні поділитися цим з іншими [15].

Автостереотипи: Іншим важливим аспектом є розвиток автостереотипів, тобто уявлень та стереотипів про власну етнічну групу. Ці стереотипи можуть бути позитивними і допомагати вимушеним переселенцям відчувати себе більш сильними та значущими.

Важливо пам'ятати, що ця трансформація етнічної самосвідомості може бути різною для різних осіб і залежить від багатьох факторів, включаючи індивідуальність та контекст вимушеного переселення. Розуміння цих аспектів може допомогти розробити більш ефективні підходи до підтримки та адаптації ВПО. Дослідження поведінкових стратегій в міжетнічній взаємодії підкреслюють важливість взаємодії між вимушено переміщеними особами (ВПО) та новим соціокультурним оточенням для успішної соціально-психологічної адаптації. Давайте розглянемо це більш детально:

Складний образ соціальної реальності: ВПО, які переселяються в нове соціокультурне середовище, можуть стикатися із складним образом соціальної реальності. Це включає в себе культурні, мовні, соціальні та економічні відмінності, які можуть впливати на їхню адаптацію.

Індивідуальні особливості: Успішність адаптації також залежить від особливостей самої ВПО. Це може включати їхні здібності до навчання, гнучкість, рівень стійкості, психологічну стійкість і інші особистісні риси.

Готовність соціального оточення: Важливою частиною адаптації є готовність нового соціокультурного оточення приймати та підтримувати ВПО. Толерантність, відкритість, підтримка та включення є ключовими факторами у цьому процесі.

Взаємодія та спілкування: Успішна адаптація вимагає активної взаємодії та спілкування між ВПО та членами нового соціокультурного оточення. Це сприяє взаємному розумінню, побудові відносин та адаптації до нових умов.

Зрозуміння цих аспектів дозволяє розробляти стратегії та програми підтримки, які сприяють успішній адаптації ВПО. Важливо створити сприятливе середовище для взаємодії та інтеграції між етнічними та культурними групами, що сприяє взаємному розумінню та покращує якість життя для всіх. вимушено переселених осіб, які мають культурну та мовну спорідненість із приймаючими громадами, може створювати як певні переваги, так і унікальні виклики у процесі адаптації. Давайте розглянемо деякі ключові аспекти цієї ситуації:

Переваги:

Культурна: Ця схожість може спрощувати процес комунікації та взаєморозуміння між ВПО та приймаючими громадами. Вони можуть володіти спільною мовою, розуміти культурні традиції та цінності,

що полегшує їхню інтеграцію. Схожість в суспільних звичаях: ВПО і приймаючі громади можуть мати схожість в соціальних та культурних звичаях, що полегшує взаємодію та адаптацію ВПО до нового середовища.

Унікальні виклики:

Соціокультурне середовище змінюється: Однак, недивлячися на схожість культури та мови, соціокультурне середовище, в якому перебувають ВПО, може змінюватися. Це може включати в себе різні підтексти, соціальні та економічні умови, які можуть відрізнятися від того, з якими ВПО були знайомі раніше. Ця зміна може викликати стрес та потребу в адаптації до нових умов. Побудова нових соціальних зв'язків: Хоча ВПО можуть бути споріднені з приймаючими громадами, вони все одно повинні налагоджувати нові соціальні зв'язки та включатися в нову спільноту. Це може вимагати зусиль для побудови нових стосунків та мереж підтримки. Адаптація до змінених умов: ВПО повинні адаптуватися до змінених умов, включаючи можливість зміни робочої сфери, навчання новим навичкам та зміни в побуті [15].

У разі вимушеного переселення з виваженими діями і підтримкою від приймаючої громади, ця схожість культур та мови може стати корисною основою для успішної адаптації та інтеграції в нове соціокультурне середовище.

У процесі соціально-психологічної адаптації вимушено переселених осіб важливо досягти відповідності їхньої поведінки, інтересів та ціннісних орієнтацій до суспільно регламентованих стандартів, при цьому зберігаючи свою індивідуальність. Показниками успішної адаптації внутрішньо переміщених осіб можуть бути:

Соціальний комфорт: Здатність відчувати себе комфортно в новому соціокультурному середовищі та взаємодіяти з приймаючою громадою без значних труднощів. Активне включення в діяльність приймаючої громади: Здатність брати участь у житті та діяльності приймаючої спільноти, виконувати соціальні ролі та сприяти загальному добробуту.

Активність у досягненні поставлених завдань: Здатність встановлювати конкретні цілі та працювати над їх виконанням, щоб досягти особистих та соціальних досягнень.

Оптимізм: Уявлення про можливість реалізації власних цілей та позитивний погляд на майбутнє, що сприяє мотивації та самореалізації.

Ці показники свідчать про те, наскільки ефективно вимушено переселені особи інтегруються в нове оточення та здатні підтримувати баланс між соціокультурною адаптацією і збереженням своєї унікальності та індивідуальності. Важливо враховувати, що соціально-психологічна адаптація є динамічним процесом, і успіх у досягненні цих показників може коливатися з часом та залежати від різних чинників. Наприклад, ефективна підтримка від приймаючого соціуму, доступ до освіти, можливості для працевлаштування і здоров'я можуть суттєво вплинути на соціально-психологічну адаптацію ВПО [15].

Розуміння цих показників дозволяє розробляти програми та ініціативи, спрямовані на поліпшення адаптації вимушено переселених осіб. Це може включати в себе надання психологічної підтримки, навчання та навички, які полегшують інтеграцію в нове оточення, а також створення можливостей для соціального взаємодії та участі у житті спільноти.

Успішна соціально-психологічна адаптація вимушено переселених осіб стає можливою, коли соціальне середовище створює умови для розкриття їхнього потенціалу та коли вимоги та очікування як ВПО, так і приймаючої громади узгоджуються. Важливо, щоб самооцінка ВПО відповідала їхнім реальним можливостям та умовам нового соціального середовища.

Це означає, що сприяння адаптації повинно включати в себе створення можливостей для розвитку та самореалізації ВПО, а також надання підтримки та ресурсів для подолання труднощів. Важливо також сприяти розумінню ВПО їхніх власних можливостей та обмежень, щоб уникнути переоцінки або недооцінки своїх здібностей. Така відповідність між очікуваннями і можливостями сприяє успішній соціально-психологічній адаптації і полегшує інтеграцію ВПО в новому соціумі. По продовженню, успішна соціально-психологічна адаптація ВПО також може бути спрощеною за таких умов:

Психологічна підтримка: Забезпечення ВПО доступу до психологічної підтримки та консультування, яке допомагає їм подолати стрес, тривожність та інші психологічні труднощі, що можуть виникати під час адаптації.

Соціокультурна освіта: Надання можливостей для вивчення місцевої культури, мови та традицій, що допомагає ВПО краще розуміти і взаємодіяти з приймаючою громадою.

Програми професійної підготовки та працевлаштування: Сприяння доступу ВПО до навчання та навичок, необхідних для працевлаштування, що допомагає їм знайти роботу та стати фінансово незалежними.

Відкритість та толерантність у приймаючій громаді: Створення сприятливого та толерантного соціокультурного оточення, де ВПО вітають та підтримують, сприяє їхній інтеграції.

У цілому, успішна соціально-психологічна адаптація ВПО залежить від комплексу заходів, включаючи психологічну, соціальну, економічну та культурну підтримку. Важливо пам'ятати, що кожна ситуація є унікальною, і підхід до адаптації може бути індивідуальним, враховуючи потреби та ресурси кожної конкретної групи ВПО.

При аналізі проблеми соціально-психологічної адаптації внутрішньо переселених осіб у нашій країні, важливо відзначити дослідження. Екстремальні обставини можуть призводити до значних об'єктивних і психологічних викликів.

Суб'єктом соціально-психологічної адаптації є особа, яка вступає во взаємодію з новим соціокультурним середовищем. Це означає, що адаптація є активним процесом, учасники якого намагаються вирішувати різні завдання, спілкуватися з іншими та впоратися зі змінами в своєму житті та оточенні. Суб'єкт адаптації може вносити зміни у свої психологічні та соціальні аспекти для досягнення успішної адаптації до нових умов. Суб'єкт адаптації активно взаємодіє з навколишнім середовищем та взаємодіє з іншими особами в процесі адаптації. Він може впливати на своє оточення та впливати на нього, змінюючи свою поведінку, уявлення та цінності для досягнення гармонії з новим соціокультурним середовищем. Суб'єкт адаптації вирішує психологічні завдання, такі як розвиток стратегій взаємодії, подолання стресу та тривожності, підтримка позитивного самопочуття та самореалізація.

Успішна соціально-психологічна адаптація зазвичай вимагає активної участі суб'єкта адаптації, а також підтримки та можливостей, які надає оточення. Важливо розуміти, що кожна особа має свої унікальні потреби та можливості для адаптації, і підхід до підтримки цих осіб повинен бути індивідуалізованим та спрямованим

на досягнення успішної адаптації в новому соціокультурному середовищі.

Таким чином, внутрішньо переміщена особа виступає як суб'єкт міграції, яка залишила постійне місце проживання та шукає притулку на території власної держави. Успішність входження до нової спільноти залежить від обраних адаптаційних стратегій, які призводять до різних типів адаптації, а також, відповідно, до різних її наслідків. В якості передумови успішної адаптації дослідниками визначається необхідність усвідомити авторство власного життя, можливості змінити його та взяти повну відповідальність за своє життя.

Основні позитивні стратегії подолання кризових життєвих ситуацій, які були вивчені вітчизняними дослідниками, включають наступні підходи:

Соціальна підтримка: Важливою стратегією є підтримка від родини, друзів та спільноти. Інтеграція в нову соціальну мережу та взаємодія з приймаючою громадою можуть значно полегшити процес адаптації.

Психологічна підтримка та консультування: Звернення до психологів та фахівців з психологічної допомоги може допомогти особам подолати стрес, тривожність та інші психологічні труднощі, які виникають у кризових ситуаціях.

Психологічна реабілітація: Процес відновлення психологічного здоров'я, включаючи терапію, може сприяти подоланню психологічних наслідків кризових ситуацій.

Соціокультурна адаптація: Навчання мові, вивчення культурних особливостей та традицій нового соціокультурного середовища допомагають особам легше взаємодіяти з приймаючою громадою.

Професійна підготовка та працевлаштування: Отримання нових навичок та можливість працевлаштування сприяють фінансовій незалежності та інтеграції в новому соціумі.

Позитивний ставлення до змін: Прийняття позитивного ставлення до нових викликів та можливостей, які принесла кризова ситуація, допомагає особам дивитися на майбутнє з оптимізмом.

Ці стратегії можуть спільно використовуватися для подолання кризових життєвих ситуацій та досягнення успішної соціально-психологічної адаптації. Важливо, щоб підходи були індивідуалізованими та враховували потреби та ресурси кожної конкретної особи.

Також важливим аспектом є розгляд методик психоемоційної саморегуляції як засобу оптимізації адаптації до кризових ситуацій. Серед таких методик можна виділити стратегії, які сприяють продуктивній адаптації, такі як пошук соціально-психологічної підтримки, гнучкість, оптимізм та включеність у вирішення проблеми. Вони сприяють активному та конструктивному вирішенню труднощів.

З іншого боку, існують непродуктивні стратегії, які можуть ускладнити адаптацію. До них відносяться занурення у негативні переживання, самозвинувачення чи звинувачення інших. Ці стратегії можуть призвести до погіршення психологічного стану та ускладнити адаптацію.

Крім того, можна виділити дві загальні категорії стратегій: пасивні та активні. Пасивні стратегії включають ухиляння від вирішення труднощів, відмову від їх подолання та втечу від проблем. З іншого боку, активні стратегії передбачають оволодіння ситуацією шляхом її перетворення та подолання емоційного дистресу шляхом зміни свого ставлення до ситуації.

Вибір конкретних стратегій саморегуляції може бути індивідуальним і залежить від особистих особливостей та контексту кризової ситуації. Розуміння та вміння використовувати продуктивні стратегії може бути корисним для досягнення успішної соціально-психологічної адаптації.

Отже, як соціально-психологічне явище, адаптація визначається як процес входження особи в певну групу, засвоєння нею норм, відносин та займання певного статусу чи ролі в цій групі. Цей процес включає в себе адаптацію до соціокультурного середовища, в якому особа опиняється, а також взаємодію з іншими членами групи. Адаптація може бути як позитивною, коли особа успішно інтегрується в нову групу і відчуває себе комфортно, так і складною, коли виникають труднощі у встановленні відносин та взаємодії з оточуючими.

Важливим аспектом адаптації є здатність особи адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні зміни, засвоювати нові ролі та взаємодіяти з іншими, дотримуючись соціальних норм і цінностей групи. У контексті вимушеного переселення адаптація означає спроможність осіб, які змушені залишити своє рідне місце проживання через конфлікт, прийняти та інтегруватися в нове соціокультурне середовище, а також змогу розробити стратегії для

подолання кризових життєвих ситуацій. Успішна адаптація допомагає особам зберегти власну індивідуальність, але водночас стати частиною нової спільноти та суспільства.

Однією з найважливіших умов успішної адаптації є свідома діяльність, що передбачає безперервний обмін із іншим соціальним середовищем, включаючи приймаючу громаду. Цей процес можливий лише тоді, коли особа усвідомлює себе як суб'єкта цього процесу та відповідає своїми прагненнями цілям та завданням приймаючого середовища. На цей процес впливають соціальні установки, ціннісно-мотиваційні утворення, стратегії поведінки внутрішньо переміщених осіб, сприйняття громадою та спільнотою, відповідність самооцінки та рівня домагань цих осіб їхнім реальним можливостям та умовам нового соціального середовища. Усвідомлення цих аспектів важливо для забезпечення успішної адаптації та позитивної взаємодії з новим соціокультурним середовищем. Також важливо враховувати, що одним із найважливіших показників успішної адаптації внутрішньо переміщеної особи до нових умов соціального оточення є ступінь задоволеності, яку вона відчуває у різних аспектах свого життя, а також рівень соціальної підтримки, яку надає приймаюча громада. Ці фактори грають значущу роль у процесі адаптації та впливають на психологічний стан та самопочуття особи, яка змушена переселитися через зміни у соціальному середовищі.

3.4. Види, напрямки та форми соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами

Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами (ВПО) має різні форми, види та напрями роботи. Нижче наведені загальні форми та зміст соціальної роботи із ВПО:

В.Г. Панок виділяє такі напрями роботи з внутрішньо переміщеними особами:

Соціальний напрямок діяльності спрямований на допомогу мігрантам у вирішенні їхніх соціальних проблем. Він включає в себе такі заходи:

- Консультування мігрантів з різних питань, пов'язаних з їхнім перебуванням у новій країні: соціальні права, отримання послуг, адаптація до нового середовища тощо.
- Соціальну реабілітацію мігрантів, які опинилися в складних життєвих обставинах: безробіття, інвалідність, насилля

тощо. Реабілітація може здійснюватися як у стаціонарних, так і в нестаціонарних умовах.

- Соціальну діагностику, яка дозволяє виявити потреби мігрантів і розробити індивідуальні плани їхньої допомоги.
- Допомогу мігрантам у отриманні пенсій і допомог, передбачених законодавством.
- Сприяння організації груп самопомоги і взаємодопомоги, які дозволяють мігрантам отримувати підтримку один від одного.
- Виявлення осіб з девіантною поведінкою з числа мігрантів і асоціальних родин, які потребують додаткової соціальної підтримки.
- Профілактику бездомності, яка включає в себе сприяння в отриманні гуртожитку, тимчасового житла чи придбанні власного житла.
- Профілактику дитячої безпритульності, яка включає в себе влаштування дітей у дитячі будинки і будинки-інтернати.
- Сприяння поверненню майна мігрантів і одержанню ними компенсацій, які їм належали внаслідок війни, конфлікту чи інших обставин.
- Взаємодію з різними державними установами і громадськими організаціями з питань допомоги мігрантам, яка дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення соціальних проблем мігрантів.

У контексті війни в Україні соціальний напрямок діяльності є особливо важливим. Він дозволяє забезпечити підтримку мігрантам, які вимушено покинули свої домівки [17].

Ось деякі конкретні приклади того, як може бути реалізований соціальний напрямок діяльності:

- Соціальний працівник може надати консультацію мігранту щодо його прав на отримання пенсії в Україні.
- Група самопомоги може допомогти мігрантам, які опинилися в складних життєвих обставинах, знайти роботу, житло тощо.
- Соціальний працівник може сприяти тому, щоб дитина мігранта, яка залишилася без батьків, була влаштована в дитячий будинок.
- Соціальний заклад може надати мігранту тимчасове житло до того часу, поки він не зможе знайти постійне місце проживання.

Соціальний напрямок діяльності є важливим елементом загальної системи допомоги мігрантам. Він дозволяє забезпечити їхню соціальну адаптацію і захист у новому середовищі.

Соціально-інформаційний напрямок спрямований на те, щоб забезпечити внутрішньо переміщених осіб (ВПО) інформацією про їхні права та можливості, а також на збір інформації про їхні потреби та проблеми. Він включає в себе такі заходи:

Інформування ВПО про діяльність соціальних служб, які надають їм допомогу. Це може здійснюватися через різні канали, такі як друковані видання, веб-сайти, соціальні мережі, особисті зустрічі тощо. Збір інформації про ВПО, яка включає в себе такі дані, як їхній вік, стать, освіта, професійні навички, країна походження, причини переміщення, місце перебування тощо. Ця інформація може збиратися як від самих ВПО, так і від інших джерел, таких як державні установи, громадські організації, волонтери тощо.

Систематизація інформації про ВПО з метою організації оптимальної соціальної роботи з даною категорією населення. Ця інформація може використовуватися для розробки програм допомоги ВПО, а також для оцінки ефективності цих програм. У контексті війни в Україні соціально-інформаційний напрямок є особливо важливим. Він дозволяє забезпечити ВПО, які вимушено покинули свої домівки, доступ до інформації про їхні права та можливості, а також про те, як отримати допомогу.

Ось деякі конкретні приклади того, як може бути реалізований соціально-інформаційний напрямок діяльності:

Соціальні працівники можуть проводити зустрічі з ВПО, на яких вони розповідають про їхні права та можливості.

Держкомстат може збирати інформацію про ВПО через проведення перепису населення.

Засоби масової інформації можуть публікувати статті та репортажі про ВПО, щоб підвищити обізнаність громадськості про їхні проблеми.

Соціально-психологічний напрямок спрямований на надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО) та їхнім сім'ям. Він включає в себе такі заходи:

Психологічне консультування, яке дозволяє ВПО отримати підтримку та допомогу в вирішенні їхніх психологічних проблем.

Психологічна корекція і допомога в соціальній адаптації, яка дозволяє ВПО адаптуватися до нового середовища та відновити своє психічне здоров'я.

Психологічна допомога в гострих кризових ситуаціях і умовах після травматичного стресу, яка дозволяє ВПО впоратися з наслідками травматичних подій.

Психопрофілактика стресу, яка дозволяє ВПО попередити розвиток психосоматичних захворювань і інших проблем, пов'язаних зі стресом.

Проведення психологічних тренінгів, які дозволяють ВПО розвинути свої психологічні навички та вміння.

Навчання аутотренінгам і психологічній саморегуляції, які дозволяють ВПО навчитися самостійно справлятися зі стресом і іншими психологічними проблемами.

Психологічна діагностика розвитку дітей і підлітків з родин переселенців, яка дозволяє виявити їхні психологічні проблеми та надати їм необхідну допомогу.

У контексті війни в Україні соціально-психологічний напрямок є особливо важливим. Він дозволяє забезпечити ВПО, які вимушено покинули свої домівки, необхідну психологічну допомогу.

Соціально-педагогічний напрямок спрямований на забезпечення підтримки та допомоги дітям і підліткам з родин вимушених мігрантів. Він включає в себе такі заходи:

- Проведення консультацій з питань родини і виховання дітей, які дозволяють батькам та іншим дорослим, які опікуються дітьми, отримати підтримку та допомогу в вирішенні питань виховання та розвитку дітей.

- Соціально-педагогічна робота з дітьми і підлітками, яка спрямована на розвиток їхніх соціальних навичок та вмінь, а також на формування у них позитивних цінностей та установок.

- Спеціалізована (корекційна) соціально педагогічна допомога дітям підліткам, що потребують її, яка спрямована на надання допомоги дітям та підліткам, які мають проблеми в поведінці, навчанні, розвитку тощо.

- Соціально педагогічна допомога дітям і підліткам, що мають проблеми в навчанні, яка спрямована на надання підтримки та допомоги дітям та підліткам, які мають труднощі з навчанням.

- Контроль за одержанням освіти дітьми і підлітками з родин вимушених мігрантів, який спрямований на те, щоб забезпечити цим дітям та підліткам доступ до якісної освіти.

- Професійне консультування і сприяння одержанню професійної освіти підлітками і молоддю, яке спрямоване на допомогу підліткам і молоді у виборі професії та отриманні професійної освіти.

У контексті війни в Україні соціально-педагогічний напрямок є особливо важливим. Він дозволяє забезпечити підтримку та допомогу дітям і підліткам, які вимушено покинули свої домівки.

Соціально-правовий напрям (робота здійснюється в контакті із судовими і правоохоронними органами):

- захист прав внутрішніх мігрантів;
- надання мігрантам інформації про їхні права й обов'язки;
- соціально-правове консультування.

Соціальні працівники можуть надавати юридичну допомогу ВПО в питаннях отримання житла, працевлаштування, соціальних пільг тощо.

Соціальні працівники можуть проводити інформаційні кампанії з метою підвищення обізнаності ВПО про їхні права та обов'язки.

Соціальні працівники можуть співпрацювати з судовими і правоохоронними органами для захисту прав ВПО.

Соціально-правовий напрямок є важливим елементом загальної системи допомоги ВПО. Він дозволяє забезпечити їхнє право на справедливий захист.

Медико-соціальний напрямок спрямований на забезпечення медичної допомоги та соціальної підтримки внутрішньо переміщеним особам (ВПО). Він включає в себе такі заходи:

- Медико-соціальне консультування, яке дозволяє ВПО отримати інформацію про їхнє здоров'я та отримати консультацію з питань медичної допомоги.

- Надання долікарняної медичної допомоги, яка дозволяє ВПО отримати невідкладну медичну допомогу в разі потреби.

- Сприяння в проведенні диспансеризації, яка дозволяє ВПО пройти профілактичні медичні огляди та виявити можливі захворювання.

- Виявлення хронічно хворих і непрацездатних, які потребують додаткової медичної та соціальної підтримки.

- Соціально-психіатрична діагностика і допомога, яка дозволяє ВПО, які перенесли психічні травми, отримати необхідну допомогу.

- Надання сприяння в придбанні ліків і інших медичних засобів, які ВПО не можуть придбати самостійно.

- Виділення фінансової допомоги на лікування, яка надається ВПО у разі потреби.

- Направлення у спеціалізовані медичні установи, які надають спеціалізовану медичну допомогу.

Ось деякі конкретні приклади того, як може бути реалізований медико-соціальний напрямок діяльності:

- Медичні працівники можуть проводити медико-соціальні консультації для ВПО в центрах соціальної підтримки.

- Медичні працівники можуть надавати долікарняну медичну допомогу ВПО в пунктах тимчасового розміщення.

- Медичні працівники можуть сприяти в проведенні диспансеризації ВПО в центрах охорони здоров'я.

- Медичні працівники можуть виявляти хронічно хворих і непрацездатних ВПО в співпраці з соціальними працівниками.

- Медичні працівники можуть надавати соціально-психіатричну допомогу ВПО, які перенесли психічні травми.

- Медичні працівники можуть співпрацювати з аптеками та іншими організаціями для забезпечення ВПО ліками та іншими медичними засобами.

- Медичні працівники можуть надавати фінансову допомогу на лікування ВПО в співпраці з органами соціального захисту.

- Медичні працівники можуть направляти ВПО у спеціалізовані медичні установи в разі потреби.

Фінансовий напрямок спрямований на надання фінансової допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО) на основі індивідуального підходу до кожної конкретної ситуації.

Соціально-економічний напрямок спрямований на допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО) в досягненні економічної самостійності. Він включає в себе такі заходи:

- Консультування з соціально-економічних питань, яке дозволяє ВПО отримати інформацію про їхні права та можливості в новому середовищі, а також про те, як розпочати власну справу або знайти роботу.

- Надання допомоги в досягненні економічної самостійності, яке включає в себе такі заходи:
 - надання фінансової допомоги на створення власної справи або пошук роботи;
 - надання консультацій з питань підприємництва або працевлаштування;
 - організація навчальних курсів або тренінгів з професійних навичок;
 - сприяння в пошуку роботи або співпраці з роботодавцями.
- Сприяння підвищенню рівня доходів мігранта, яке включає в себе такі заходи:
 - допомога в отриманні соціальних пільг;
 - сприяння в отриманні кредитів або субсидій;
 - сприяння в розвитку підприємництва.

У контексті війни в Україні соціально-економічний напрямок є особливо важливим. Він дозволяє забезпечити ВПО, які вимушено покинули свої домівки, засобами для існування та перспективою на майбутнє.

Матеріальний напрямок спрямований на забезпечення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) продуктами харчування, одягом, взуттям та іншими необхідними товарами. Він включає в себе такі заходи:

- Надання продуктової допомоги продуктами харчування, яка дозволяє ВПО забезпечити себе необхідними продуктами харчування.
- Надання речової допомоги, яка дозволяє ВПО забезпечити себе необхідним одягом, взуттям та іншими товарами першої необхідності.
- Надання іншої натуральної допомоги (ліки, будматеріали тощо), яка дозволяє ВПО забезпечити себе необхідними товарами та послугами.

Соціально-трудоий напрямок спрямований на допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО) у працевлаштуванні та професійній адаптації. Він включає в себе такі заходи:

- Сприяння в одержанні основної і додаткової роботи, яке дозволяє ВПО знайти роботу, яка відповідає їхнім професійним навикам та можливостям.
- Сприяння у відкритті власної справи, яке дозволяє ВПО розпочати власну справу, яка буде приносити їм дохід.

- Консультування з питань праці, зайнятості і профорієнтації, яке дозволяє ВПО отримати інформацію про ринок праці, про свої професійні навички та можливості, а також про те, як знайти роботу або розпочати власну справу.

- Допомога в професійній підготовці і перепідготовці, яка дозволяє ВПО підвищити свої професійні навички та отримати нові знання, необхідні для працевлаштування.

Перелік напрямів соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами (ВПО) сьогодні є недостатньо розробленим і потребує удосконалення. У фінансовому напрямі соціальна робота є досить обмеженою. Це пов'язано з недостатнім фінансуванням соціальних програм, а також із відсутністю єдиної системи надання фінансової допомоги ВПО. За рахунок удосконалення організаційних і технологічних елементів можливе значне поліпшення соціальної роботи в інших напрямках. Це пов'язано з тим, що організаційні та технологічні елементи забезпечують ефективність соціальної роботи. Проблематика дослідження вимагає більш ретельного аналізу соціально-педагогічного напрямку роботи з переселенцями із зони бойових дій. Це пов'язано з тим, що соціально-педагогічна робота є важливим напрямом соціальної роботи з ВПО. Вона спрямована на допомогу ВПО в адаптації до нового середовища, у вихованні та освіті дітей, у формуванні соціальних навичок [6].

Соціальний напрямок роботи з внутрішньо переміщеними особами включає в себе комплекс заходів, спрямованих на задоволення їхніх потреб у соціальній підтримці, реабілітації, захисті прав і свобод, інтеграції в українське суспільство.

Конкретні заходи, які можуть входити до соціального напрямку, включають:

- Надання соціальних консультацій з питань соціального захисту, пенсійного забезпечення, житла, освіти, охорони здоров'я тощо.

- Проведення заходів соціальної реабілітації мігрантів, які опинилися в складних життєвих обставинах.

- Соціальну діагностику потреб мігрантів для розробки індивідуальних програм їхньої підтримки.

- Допомогу мігрантам у отриманні пенсій і допомог, передбачених законодавством України.

- Сприяння організації груп самопомоги і взаємодопомоги серед мігрантів.

- Виявлення осіб з девіантною поведінкою з числа мігрантів і асоціальних родин.
- Профілактику бездомності мігрантів, зокрема сприяння в отриманні гуртожитку, тимчасового житла чи власного житла.
- Профілактику дитячої безпритульності серед мігрантів, зокрема влаштування дітей у дитячі будинки і будинки-інтернати.
- Сприяння поверненню майна мігрантів і одержанню ними компенсацій.
- Взаємодію з різними державними установами і громадськими організаціями з питань допомоги мігрантам.

Ці заходи можуть здійснюватися державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та іншими неурядовими організаціями.

Метою соціального напрямку роботи з мігрантами є:

- Забезпечення мігрантів необхідними соціальними послугами та підтримкою.
- Пом'якшення негативних наслідків міграції для мігрантів та їхніх сімей.
- Сприяння інтеграції мігрантів у українське суспільство.

Загалом, соціальна робота з ВПО має багато аспектів та вимагає індивідуального підходу до кожної особи та сім'ї. Важливо надавати комплексну підтримку, спрямовану на покращення як фізичного, так і психологічного стану ВПО, а також сприяти їхній інтеграції в новому соціальному та культурному середовищі.

Соціальний працівник, який працює з внутрішньопереміщеними особами (ВПО), може використовувати різноманітні форми роботи для надання підтримки та допомоги цій цільовій групі. Ось декілька основних форм роботи соціального працівника з ВПО:

Індивідуальна консультація:

Соціальний працівник зустрічається індивідуально з ВПО, слухає їхні проблеми та потреби, надає поради та консультує з питань адаптації, трудової або юридичної допомоги [6].

Сімейна робота:

Робота з сім'ями ВПО для вирішення проблем, пов'язаних із міграцією. Соціальний працівник працює з усією родиною, щоб забезпечити підтримку та розв'язання конфліктів.

Групова робота:

Організація групових зустрічей для ВПО, де можна обговорювати загальні питання, надавати психосоціальну підтримку та навчати навичкам адаптації.

Залучення до програм та послуг:

Соціальний працівник допомагає ВПО отримати доступ до різних програм та послуг, таких як житлова допомога, медична допомога, освіта, професійна підготовка, тощо.

Лобіювання та захист прав ВПО:

Соціальний працівник може допомагати ВПО у вирішенні правових питань, лобіювати їхні інтереси та захищати їхні права перед органами влади та іншими структурами.

Підтримка у трудовій сфері:

Допомога ВПО у пошуку роботи, підготовці резюме, розвитку навичок для ринку праці, а також вирішенні проблем на робочому місці.

Навчання та освіта:

Організація навчальних курсів та підтримка ВПО у здобутті освіти та розвитку навичок для покращення їхнього становища.

Соціокультурна інтеграція:

Допомога ВПО в адаптації до нового культурного середовища, включаючи підтримку у засвоєнні місцевих звичаїв, мови та культурних норм.

Медична допомога та психосоціальна реабілітація:

Надання доступу до медичних послуг та психосоціальної підтримки для ВПО, які можуть бути психологічно або фізично постраждали.

Економічна допомога та матеріальна підтримка:

Надання допомоги у вирішенні фінансових проблем та забезпечення базових потреб ВПО.

Моніторинг та оцінка програм і послуг:

Оцінка ефективності програм та послуг для ВПО для покращення надання соціальної допомоги.

Це лише деякі форми роботи соціальних працівників з ВПО. Важливо враховувати індивідуальні потреби та ситуації кожного внутрішньо переміщеного та вибирати підходи, що найкраще відповідають їхнім потребам та контексту міграції [6].

Міграція за визначенням ООН – це переміщення осіб протягом тривалого періоду, який перевищує 6 місяців. Незважаючи на те, що існують більш широкі визначення міграції населення, включаючи всі

види руху населення, які мають суспільну значущість, такі як переїзд із передмістя до міста, переміщення всередині міста, подорожі з дому на роботу та назад, у всіх випадках мігрант – це особа, яка потребує підтримки в новій території проживання.

Переїзд сам по собі є фактором, що може породжувати незручності та дестабілізацію. Це включає в себе зміну соціального оточення, кліматичних умов, правового середовища та інші аспекти. У новому місці проживання мігранта, чи це внутрішньо переміщена особа, важливо орієнтуватися в навколишньому оточенні. Це означає встановлення соціальних зв'язків, включаючи дружні стосунки, професійні контакти та відносини з сусідами.

Крім того, мігрант повинен ознайомитися з законами та правовими нормами нового місця проживання, включаючи права, пільги та обов'язки громадянина. Також важливо отримати роботу, житло та забезпечити дітей можливістю отримання освіти та виховання. Усі ці аспекти можуть становити виклик для мігранта, навіть якщо він має певний рівень самостійності та вирішує частину проблем самостійно.

Соціальний працівник може бути важливим допоміжним ресурсом для мігрантів у вирішенні цих проблем. Вони можуть надавати консультації, інформаційну підтримку, а також допомагати у встановленні контактів з місцевими службами та організаціями, що надають послуги мігрантам. Фахівці соціальної роботи можуть сприяти адаптації мігрантів на новому місці та допомагати їм досягати стабільності та успіху у новому оточенні.

У соціальній роботі з ВПО виділяються два основних види:

1. Практична соціальна робота.
2. Організаційна робота.

Практична соціальна робота – це вид соціальної роботи, яка спрямована на безпосередню допомогу людям у вирішенні їхніх проблем. Вона включає в себе широкий спектр заходів, таких як:

- Надання матеріальної допомоги, наприклад, продукти харчування, одяг, взуття, житло.
- Надання фінансової допомоги, наприклад, грошові виплати, позики, кредити.
- Соціально-економічна допомога, наприклад, консультування з питань працевлаштування, профорієнтації, професійної підготовки.

- Соціально-трудова допомога, наприклад, пошук роботи, сприяння в працевлаштуванні, професійна підготовка та перепідготовка.
- Соціально-медична допомога, наприклад, медичне обслуговування, психологічне консультування.
- Соціально-правова допомога, наприклад, оформлення документів, консультування з правових питань.

Практична соціальна робота може здійснюватися різними організаціями, такими як соціальні служби, благодійні організації, неурядові організації. Вона може бути спрямована на різні групи людей, наприклад, дітей, сім'ї, людей похилого віку, людей з інвалідністю, людей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Мета практичної соціальної роботи – допомогти людям у вирішенні їхніх проблем, підвищити їхній рівень життя та соціальну адаптацію.

Організаційна робота – це вид соціальної роботи, яка спрямована на створення умов для ефективної реалізації практичного напрямку соціальної роботи. Вона включає в себе такі заходи, як:

- Розробка та реалізація соціальних програм, які визначають цілі, завдання та механізми реалізації соціальної роботи з певною групою людей.
- Створення мережі соціальних закладів та служб, які забезпечують надання соціальних послуг.
- Підготовка та підвищення кваліфікації кадрів для соціальної роботи.

Мета організаційної роботи – забезпечити ефективне надання соціальних послуг людям, які потребують допомоги.

Організаційна робота є важливим компонентом соціальної політики будь-якої країни. Вона сприяє тому, щоб соціальні послуги були доступними для всіх людей, які потребують допомоги, і були ефективними.

Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами (ВПО) є комплексом заходів, спрямованих на забезпечення їхніх основних потреб, соціальну адаптацію та інтеграцію в нове середовище проживання. Форми соціальної роботи з ВПО можуть бути різними, залежно від їхніх потреб, особливостей, а також від ресурсів, які є в розпорядженні соціальних працівників.

Загалом, форми соціальної роботи з ВПО можна поділити на такі основні групи:

Соціально-економічні форми спрямовані на задоволення матеріальних потреб ВПО, таких як:

забезпечення продуктами харчування, одягом, взуттям, предметами гігієни;

надання фінансової допомоги;

забезпечення житлом;

надання допомоги у працевлаштуванні;

забезпечення доступу до освіти та охорони здоров'я.

Правові форми спрямовані на забезпечення дотримання прав і свобод ВПО, таких як:

право на житло;

право на працю;

право на освіту;

право на медичну допомогу;

право на соціальне забезпечення;

право на свободу пересування;

право на свободу віросповідання.

Соціально-культурні форми спрямовані на соціальну адаптацію та інтеграцію ВПО в нове середовище проживання, такі як:

надання психологічної допомоги;

проведення інформаційно-просвітницьких заходів;

організація культурно-масових заходів;

сприяння входження у нові соціальні групи та спільноти.

Інтеграційні форми спрямовані на подолання наслідків вимушених переселень та повернення ВПО до нормального життя, такі як:

сприяння в отриманні освіти та професійної підготовки;

сприяння у відбудові житла та відновлення майна;

сприяння в поверненні додому.

На практиці, соціальні працівники часто використовують комплексні форми соціальної роботи, які поєднують у собі різні напрямки діяльності. Наприклад, соціальний працівник може надавати ВПО матеріальну допомогу, консультувати їх з правових питань, а також допомагати в адаптації до нового середовища проживання.

Особливу увагу в соціальній роботі з ВПО приділяється психологічній підтримці. Внутрішньо переміщені особи часто переживають стрес, тривогу, депресію та інші психологічні проблеми. Соціальні працівники допомагають їм впоратися з цими

проблемами, надають їм підтримку та сприяють їхньому емоційному відновленню.

Соціальна робота з ВПО є важливою складовою державної політики. Вона спрямована на забезпечення прав і свобод ВПО, їхню соціальну адаптацію та інтеграцію в нове середовище проживання.

А.Й. Капська виокремлює такі функції:

Соціальний працівник виконує такі функції, які допомагають внутрішньо переміщеним особам (ВПО) адаптуватися до нового життя:

- Соціально-побутова функція полягає в тому, щоб допомогти ВПО знайти житло, забезпечити їхні побутові потреби та поліпшити умови проживання.
- Соціально-медична функція спрямована на профілактику захворювань та надання медичної допомоги ВПО.
- Соціально-педагогічна функція допомагає ВПО в їхньому розвитку та соціальній адаптації. Соціальний працівник допомагає ВПО знайти роботу, задовольнити їхні культурні потреби та інтереси.
- Соціально-психологічна функція передбачає проведення консультацій, допомогу у вирішенні міжособистісних конфліктів та соціальній реабілітації ВПО [3; 11].

Література:

1. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2019. 216 с.
2. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посібн. 2-ге вид., переробл. і доп. К.: Знання, 2008. 663 с.
3. Бондаренко З. П., Лях Т. Л. Основні поняття і категорії соціальної роботи. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / [І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.] ; за ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. К. : Наук. світ, 2004. С. 25–39.
4. Волошин І. П. Соціальний захист малозабезпечених осіб в Україні : дис. .канд. юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2020. 240 с.
5. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 18, ст.203 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-19#Text>
6. Григоренко І.О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»]. Полтава : ПНПУ, 2017. 100 с.
7. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д.Зверєвої. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.

8. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. К. : Фенікс, 2012. С. 15.
9. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/page>
10. З благодійного рахунку Мінсоцполітики будуть виплачені одноразові допомоги сім'ям учасників АТО та переселенці. Урядовий портал: єдиний веб портал органів виконавчої влади України. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247829447&cat_id=248439756 (дата звернення: 23.04.2021).
11. Капська А.Й. Соціальна робота : [Навчальний посібник] / А.Й. Капська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
12. Конституція України: [Текст]: офіц. текст: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р.]. К.: Мін-во Юстиції України, 2006. 124 с.
13. Кравченко, О. О., Міщенко, М. С., Скочко, М. О. (2021). Культурно-рекреаційнотуристична Черкащина: інклюзивно-соціальна 3D-карта (з досвіду Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини). Соціальна робота та соціальна освіта. Вип. 2 (7), С. 127–133. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(7\).2021.244109](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244109)
14. Кульчицький Т. Р. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Журнал Київського університету ринкових відносин: економіка, бізнес-адміністрування, право*. 2018. № 4 (4). С.348-358.
15. Мазіна Н. Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. Вісник Маріупольського державного університету, Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2016. Вип. 12. С. 131-138.
16. Міхеєва О., Середа В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні : збірка аналіт. матеріалів. Львів : Галицька видавнича спілка, 2015. 461 с.
17. Панок В.Г. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / В.Г.Панок, І.І.Цушко, А.Г. Обухівська – К.: Шк. світ. 2008. – 256 с.
18. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах монографія / Білоус Т. Л., Клімова С. М., Трубавіна І. М. // за ред. Трубавіної І.М. – Суми, ФОП Наталуха А. С., 2015. – 174 с.
19. Право соціального забезпечення України : підручник / Пилипенко П. Д. та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. 4-те вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2014. 476 с.

20. Практики громадських ініціатив. Збірка практик створена та надрукована в рамках проекту ПРООН «Оперативне реагування на соціальні та економічні проблеми ВПО в Україні». 2015. 48 с.

21. Прилипко С. М. Деякі питання застосування адресної соціальної допомоги. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. Вип. 5. С. 130-136.

22. Питання виплати грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири), яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 02. вер. 2020 р. № 767. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.05.2021).

23. Порядок надання матеріального забезпечення деяким категоріям застрахованих осіб: постанова правління Фонду соціального страхування України від 24 січня 2017 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0008890-17#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

24. Порядок надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовт. 2014 р. № 505. Дата оновлення: 24.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

25. Порядок використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 01 жовт. 2014 р. № 535. Дата оновлення: 15.04.2017. 191 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

26. Порядок надання страхових виплат, фінансування витрат на медичну та соціальну допомогу, передбачених загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання для внутрішньо переміщених осіб: затв. постановою правління Фонду соціального страхування України від 12 груд. 2018 р. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027890-18#n6> (дата звернення: 20.04.2021).

27. Програма зайнятості населення Харківської області на період до 2020 року : затв. рішенням обласної ради від 01 бер. 2018 р. № 663-VII (із змінами). URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/982/98165/files/Дод%20%20Виконання%20ПЗН%20за%202019%20рік.pdf?sv> (дата звернення: 06.05.2021).

28. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV. Дата оновлення: 14.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

29. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії закон України : закон України від 05 жовтня 2000 р. № 1217-III. Відомості Верховної Ради України України. 2000. № 48. Ст. 409.

30. Про особливості реалізації прав деяких категорій осіб на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 р. № 531. Дата оновлення: 22.09.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

31. Про затвердження Основних напрямів розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки: Постанова КМУ № 505 від 8 липня 2015 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2015-%D0%BF>

32. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. Дата оновлення: 06.09.2021. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

33. Постанов КМУ № 895 від 21.11.2013 року «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF#Text>

34. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bit.ly/39J8uJC>

35. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень п. 6 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», ч. 4, 5 ст. 22 Закону України «Про міліцію» та ч. 6 ст. 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї») від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

36. Семигіна Т.В., Гусак Н.Є., Трухан С.О., Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб Український соціум. / Т.В.Семигіна, Н.Є.Гусак, С.О.Трухан. К.: 2015. №2. 266 с.

37. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.

38. Сіньова Л. М. Проблеми законодавчого забезпечення соціальних допомог в у мовах Євроінтеграції України. *Соціальне право*. 2017. № 2. С. 113-119.

39. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 405 с.

40. Стрепко В. Л. Правові засади регулювання соціальних допомог в Україні : автореф. дис канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2007. 14 с.
41. Тарасенко В. С. Відмінність державної соціальної допомоги від державного соціального страхування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 338-342.
42. Cheong P.H. et al. Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *CriticalSocial Policy*. 2007. Vol. 27. № 1. P. 24-49.

Ірина Карпич,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ СІМ'ЯМ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

4.1. Загальна характеристика малозабезпечених сімей як об'єкта соціальної політики

Складні соціально-політичні та економічні перетворення в суспільстві позначаються не тільки на розвитку нашої країни, а негативно впливають на життя населення України, зокрема призводять до значного погіршення рівня життя українців.

Тому особливої уваги привертають питання соціального захисту громадян, зокрема тих верств населення, які найбільш вразливі до соціально-економічних змін – малозабезпечених сімей.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що сім'я є інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства і є могутнім фактором формування демографічного потенціалу [7]. Тому підвищення добробуту населення виступає однією з головних цілей будь-якого суспільства, яке хоче досягти прогресивного розвитку.

Поступальний розвиток країни передбачає створення незалежної системи соціального захисту усіх верств населення країни, а особливо тих, що постійно знаходяться на встановленій межі соціального забезпечення.

На сьогодні негативний вплив на добробут сімей мають високий рівень безробіття, високі тарифи на житлово-комунальні послуги, низькі заробітні плати, які не відповідають вартості життя. З урахування вище зазначеного, малозабезпечені сім'ї практично не мають можливості оплачувати дорогі освітні та медичні послуги, туристичні та рекреаційні послуги, та інші матеріальні й духовні блага. За цих умов стає неможливою якісна соціалізація підростаючих поколінь, реалізація їхнього потенціалу, духовного та інтелектуального розвитку. Оскільки проблеми бідності в сім'ї

набувають стійкого характеру, тому означене явище стає однією з найбільш актуальних і гострих проблем сучасної України [7].

Сьогодні все більше уваги соціальної політики привертає соціальний захист саме тих категорій населення, що мають найбільший ризик бідності.

Тому державна політика України гарантує означеній категорії осіб соціальний захист, який буде забезпечуватиметься шляхом матеріальної допомоги в тому розмірі, який не перевищує нижчого від прожиткового мінімуму відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [13].

Україна, так як і інші країни, зіштовхується з викликами соціального захисту малозабезпечених сімей. Сім'ї, які є соціально незахищеними зіштовхуються з безліччю проблем та обмеженнями, що можуть негативно впливати на їхнє буденне життя та на добробут й розвиток власних дітей. Тому важливість наукових розвідок означеної проблеми особливим чином актуальна задля формування результативної державної соціальної політики, розвиток справедливого й інклюзивного суспільства, де кожна сім'я зможе знайти шляхи належно жити та реалізувати свої можливості.

Як наголошується у ст. 1 Конституції України, наша країна є демократична, правова та соціальна держава, тому питання реалізації названих положень є одним з найбільш нагальних завдань України на найближчий період [8].

Конституція України підкреслює право громадян на соціальний захист як об'єкта державного управління, який є системою економічних, правових та організаційних заходів держави щодо забезпечення соціальних прав і гарантій людини та громадянина [8].

Малозабезпечені сім'ї є групою населення, які стикаються з обмеженими ресурсами та недостатніми доходами для забезпечення своїх базових потреб і підтримки належного рівня життя. Поняття «малозабезпечені сім'ї» відноситься до галузі соціальної політики і є важливим для визначення та розуміння соціальних проблем, з якими стикаються ці сім'ї [13].

Взагалі, щодо визначення терміну «сім'я», слід зазначити, що сім'я – динамічно мала група людей, котрі разом проживають, пов'язані родинними відносинами (щлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю.

Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік через навчання, роботу, лікування, необхідність догляду за батьками, дітьми та інші поважні причини не проживають спільно (відповідно до ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України [21]). Дитина є членом сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Варто зазначити, що у 1992 році вперше в українському законодавстві поняття малозабезпеченості особи як офіційної юридичної підстави надання особі державної соціальної допомоги була передбачена у Державній програмі організації натуральної та грошової допомоги малозабезпеченим верствам населення [1].

У згаданій Програмі підкреслювалися завдання органам виконавчої влади виявити, здійснити облік малозабезпечених громадян у кожному населеному пункті України та розробити коротко та довгострокові програми їхнього забезпечення соціальними допомогами. Однак, правових чи економічних критеріїв визначення малозабезпеченості ані централізовано, ані на регіональному рівнях не було визначено [1].

Згідно із постановою Кабінету Міністрів України від 1992 р. «Про цільову грошову допомогу громадянам з мінімальними доходами» [1] громадянами з відповідним правовим статусом вважалися непрацездатні особи, у кого середньомісячний сукупний дохід на одного члена сім'ї за три попередні місяці не досягав півторакратного розміру мінімальної заробітної плати.

На законодавчому рівні поняття та зміст малозабезпеченості було визначено Законом України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [13].

Так, у Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» зазначається, що сім'я – особи, які разом проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [13].

Також в зазначеному Законі говориться, що права члена сім'ї має одинока особа. До складу сім'ї включаються [13]:

- чоловік, дружина;
- рідні та усиновлені діти зазначених осіб віком до 18 років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти (у тому числі у період між завершенням навчання в одному із зазначених навчальних закладів та вступом до іншого навчального закладу або у період між завершенням навчання

за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем та продовженням навчання за іншим, за умови що такий період не перевищує чотири місяці) до досягнення 23 років і не мають власних сімей;

- неодружені повнолітні діти, які визнані особами з інвалідністю з дитинства I та II групи або особами з інвалідністю I групи і проживають разом із батьками;

- непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їхньому утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів;

- особа, яка проживає разом з одинокою особою з інвалідністю I групи і доглядає за нею;

- жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю та не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей [13].

Варто зазначити, що до складу сім'ї включаються діти (незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації), що навчаються за денною формою навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти до досягнення 23 років і не мають власних сімей. Також зазначимо, що до складу сім'ї не включаються члени її, які перебувають на повному державному утриманні [13].

Поняття «малозабезпечена сім'я» в Законі подається в такому трактування: «...сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий, ніж прожитковий мінімум для сім'ї...» [13].

Найчастіше малозабезпеченими стають: багатодітні сім'ї, батьки чи матері-одиначки тощо.

Дослідження вчених у цій галузі вказують, що науковці виділяють певні критерії, які можуть формувати поняття «малозабезпеченість». Зокрема М. Сокол наводить наступні критерії – дохід однієї особи чи середньомісячний сукупний дохід; майно як отримання одноразового чи регулярного доходу від його використання; незалежні від особи причини настання такого матеріального становища [22].

Передусім, дослідник характеризує поняття «малозабезпеченість» у такому значенні: «...матеріальний стан, за якого індивідуальний дохід особи чи середньомісячний сукупний дохід сім'ї із незалежних від них причин та з урахуванням коштів від використання майна є нижчим за прожитковий мінімум, установлений державою...» [22, с. 118].

Однак, інша дослідниця І. Андрієнко трактує поняття «малозабезпеченість» у такому змісті: «...неспроможність особи, зумовлену об'єктивними обставинами задовольнити основні, а у випадках, передбачених законодавством, й додаткові потреби власного існування на рівні прожиткового мінімуму [1, с. 4].

Таким чином, можна виокремити таку класифікацію малозабезпечених сімей, яка буде базуватися на різних факторах та критеріях, та впливати на їхню економічну ситуацію та соціальний статус. Окреслимо деякі основні критерії класифікації:

1. Рівень прибутку та бідності (малозабезпеченість сім'ї може залежати від рівня їхнього прибутку та приналежність до межі бідності). Наприклад, досвід зарубіжних країн показує, що визначається певний поріг прибутку, нижче якого сім'я визначається малозабезпеченою.

2. Розмір сім'ї (беручи до уваги розмір сім'ї дає можливість зрозуміти, що більші сім'ї, у порівнянні із звичайними, зазвичай мають більші витрати на життя, що спричиняє складнішу економічну ситуацію родини).

3. Склад сім'ї (крім розміру, склад сім'ї також має важливе значення при класифікації, оскільки одинокі матері (чи батьки), або сім'ї з дітьми, що потребують особливої опіки або мають інвалідність, а також сім'ї зі членами родини похилого віку можуть перебувати у більшшувразливому стані).

4. Особливі обставини (окремі малозабезпечені сім'ї можуть бути класифіковані за результатами особливих обставин, з якими вони зіштовхуються). Наприклад, родини безробітних; родини внутрішньо перемішених осіб; родини, які потрапили в кризові ситуації або стихійні лиха, можуть потрапляти до означеної групи населення.

5. Соціальні фактори (при класифікації малозабезпеченості родин враховується також і соціальні фактори, зокрема освіта, зайнятість, доступність житла та інші соціальні ознаки, що дозволяє зрозуміти більш широкий діапазон, в якому малозабезпечені родини функціонують та потребують соціальної допомоги та підтримки з боку держави).

Здійснена класифікація малозабезпеченості сімей представляє собою важливий інструмент для усвідомлення та аналізу потреб й проблем, з якими можуть зіштовхуватися дані сім'ї, для розробки результативних напрямків державної соціальної політики щодо їх

підтримки. Врахування тих чи інших критеріїв й особливостей дає розуміння того як урізноманітнити шляхи щодо розв'язання наявних проблем малозабезпечених родин та сприяти їхньому гармонійному розвитку та покращенню якості життя в суспільстві. А також розуміння чинників, наслідків й підходів до подолання бідності є основним для створення результативної соціальної політики та забезпечення розумного розподілу ресурсів нашої держави.

При дослідженні означеної проблеми важливого значення набуває вивчення досвіду щодо особливостей соціального захисту малозабезпечених сімей в різних країнах світу.

Наприклад, в Туреччині малозабезпечені сім'ї отримують допомогу на кожную дитину, яка пішла в школу. З 2011 р. розмір щомісячної допомоги збільшений до 30-35 лір для учнів початкової школи, 35-45 лір для учнів середніх класів, і 45-55 лір для старших класів [23].

Франція як країна з найвищою народжуваністю в континентальній Європі, запровадила державну програму «Велика сім'я». Ця програма бере свій відлік з 1921 року. Багатодітним сім'ям надаються податкові пільги. Кожна наступна дитина зменшує базу оподаткування, так що сім'ї з чотирма дітьми практично взагалі не платять податків [23].

Варто звернути увагу на той факт, що у Франції малозабезпечені майбутні французькі матері починають отримувати допомогу вже з четвертого тижня вагітності. Також цікаво, що кожного серпня малозабезпечені сім'ї отримують ~ 280 € на купівлю шкільного приладдя [23].

Щодо Австралії, то зауважимо, що у 2009 році малозабезпечені сім'ї отримали державну допомогу у загальній кількості 12,9 млрд доларів [23].

У Латвії малозабезпеченими вважаються такі сім'ї, де доходи на одного члена сім'ї не перевищують 90 латів на місяць. У цьому випадку школярі можуть отримати 40 латів на придбання шкільного приладдя [23].

Допомогу у 20 латів отримують діти п'яти і шести років, які засвоюють обов'язкову програму підготовки до школи. Однак, часто така допомога не є для батьків безкоштовною, оскільки при отриманні допомоги на придбання шкільного приладдя необхідно укласти договір про зобов'язання співучасті, іншими словами, її потрібно в подальшому відпрацювати [23].

Крім цього, малозабезпеченим школярам можуть надавати безкоштовні обіди. Як приклад, на харчування одного учня 2-6 класів виділяється 80 сантиметрів, а учням старших класів по 1 лату [23].

Щодо особливостей соціального захисту у Польщі, то варто зазначити, що право на спеціальну дотацію мали всі багатодітні сім'ї, в яких було троє дітей та більше [23].

На сьогодні введений спеціальний критерій, який передбачає, що допомогу по багатодітності можна отримати лише в тому випадку, якщо дохід на кожного члена сім'ї становить в перерахунку менше ніж 125 доларів на місяць. Якщо ж у сім'ї є дитина з інвалідністю і один з батьків не працює, а зайнятий лише доглядом за цією дитиною, вона збільшується вдвічі [23].

Підтримка сімей в Канаді ґрунтується на тому, що допомога на дитину залежить від доходу сім'ї та кількості дітей. Кожна провінція самостійно визначає параметри доходу сім'ї та рівень необхідної допомоги. Органи місцевого самоврядування призначають допомогу зважаючи на рівень доходу в сім'ї та надходження до місцевого бюджету і тому по всій території Канади розмір допомоги може різнитися в рази [23].

Особливої уваги привертає особливості соціального захисту у Чехії, яка запровадила для матерів зниження пенсійного віку по одному року за кожную народжену дитину.

Фінляндія не запровадила пільг для багатодітних сімей, а також матерям або батькам-одинакам. Вся підтримка сімей фокусується на різних видах дотацій. Для прикладу, пакет для новонародженого держава дарує всім вагітним жінкам. Цей «пакет» містить все, що потрібно новонародженому протягом першого року життя. Кожен рік на державному рівні проводиться моніторинг забезпечення багатодітних сімей і це є підставою для запровадження нових дотацій [23].

Щодо особливостей соціального захисту в Німеччині, то варто зауважити, що багатодітним сім'ям запроваджено бонусну систему підтримки. В багатодітних сім'ях за народження кожної дитини мати отримує додатковий податковий бонус. Право на отримання дитячої дотації мають всі громадяни Німеччини, які мають дітей, що проживають спільно з ними, це 151 євро на дитину (якщо їх у родині до трьох осіб) і 179 євро – на кожную наступну [23].

Приміром в Швеції багатодітні сім'ї отримують прогресивну матеріальну допомогу, розмір якої зростає з народженням чергової

дитини. При цьому, якщо заробітна плата батьків не досягає прожиткового мінімуму, то багатодітній родині нараховується додаткова допомога для оплати житла, дитячих дошкільних установ або спеціальних талонів на продукти харчування. Розмір допомоги визначається відповідно до соціальних стандартів держави [23].

На відміну від інших розвинених країн, в Сполучених Штатах Америки соціальна політика побудована на тому, що основна відповідальність за особисте благополуччя громадянина лежить на ньому самому [23].

Тільки ті особи, які не в змозі прогодувати себе і свою сім'ю, можуть розраховувати на підтримку держави, громади чи етнічної групи. Держава бере на себе обов'язок про допомогу лише окремим, найбільш вразливим категоріям населення, які опинилися в крайній нужді. Такий підхід до соціальної політики певною мірою зумовлений національними особливостями країни, в їх числі: величезні розміри і федеративний устрій; строкатий етнічний та расовий склад; індивідуалізм як національна риса характеру [23, с. 94-106].

Отже, у більшості розвинених країнах світу соціальний захист побудований на принципах солідарності та спільної участі громадян в її фінансуванні, основним чином через сплату податків [23, с. 95]. Соціальний захист зарубіжних країн передбачає систему соціальних гарантій, зокрема й інші види підтримки родин в таких життєвих ситуаціях, як народження і виховання дітей, безробіття або втрата працездатності годувальника в сім'ї, відсутності одного з батьків.

4.2. Соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям як складова системи соціального захисту

У Конституції України задекларовано право громадян на соціальний захист, в тому числі на державну соціальну допомогу [8].

Соціальний захист в Україні має такі основні цілі:

- забезпечення рівня життя непрацездатного населення не нижче прожиткового мінімуму встановленого державою;
- протидія соціальному напруженню в суспільстві, що може бути зумовлене майновою, етнічною, релігійною чи іншою нерівністю [26].

Серед основних функцій соціального захисту в Україні можна назвати такі [26]:

- реабілітаційна функція, яка покликана пом'якшувати наслідки бідності та інших негативних соціальних явищ;
- превентивна функція, яка полягає в запобіганні виникненню негативних соціальних явищ.

Соціальний захист в Україні має такі складові частини [26]:

- соціальне страхування, яке передбачає захист громадян від соціальних ризиків, що впливають на їх працездатність (хвороба, каліцтво, старість, та інші випадки, передбачені законом);
- соціальна допомога, що передбачає різні види соціальних виплат, дотацій, пільг, субсидій, що надаються особам, які потребують соціального захисту.
- соціальна справедливість (соціальна солідарність), що передбачає компенсацію впливу непередбачуваних негативних явищ, таких як техногенні катастрофи чи природні стихійні лиха.

С. Синчук подає узагальнене поняття «соціальної допомоги»: «...грошове одноразове або короткотермінове забезпечення, яке здійснюється відповідно до закону чи договору з метою матеріальної підтримки особи (сім'ї) за обставин, коли вона самотійно або з поважних причин не в змозі отримати відповідний індивідуальним (чи сімейним) потребам дохід від трудової діяльності на рівні суспільно визначених стандартів, або коли сукупний дохід особи (сім'ї) є об'єктивно недостатнім для задоволення її соціальних потреб [19, с. 283].

Соціальні допомоги, відповідно до висновків В. Стрепка, – це «...безповоротні грошові виплати, що надаються у разі настання соціального ризику з метою підтримання життєвого рівня людини за рахунок бюджетних та інших джерел забезпечення [25, с. 5].

Ю. Юрченко розглядає соціальні допомоги як складову соціального захисту, і які гарантують громадянам, що опинилися за межею бідності і неспроможні через різні причини забезпечити собі життєвий мінімум, можливість психофізичного виживання в кризових соціально-економічних умовах [26, с. 8].

Термін «соціальна допомога» в науковому обігу права соціального забезпечення розглядається в широкому та вузькому значенні. Так, соціальна допомога в широкому розумінні передбачає всі види державного соціального забезпечення, які виплачуються в грошовій або натуральній формі [20].

Зокрема, Великий економічний словник описує соціальну допомогу як турботу держави, суспільства про громадян, які

потребують допомоги, сприяння у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатньою забезпеченістю засобами існування. Соціальна допомога (соціальний захист, соціальне забезпечення) виявляється у вигляді пенсій, допомог, надання матеріальної допомоги, обслуговування хворих і престарілих, турботи про дітей. Таким чином, в широкому розумінні соціальна допомога повністю ототожнюється із системою державного соціального забезпечення осіб.

Щодо вузького розуміння, то соціальна допомога передбачає виключно грошову виплату (одноразову чи періодичну), яка призначається окремим категоріям громадян у порядку і розмірах, передбачених законодавством [20].

Соціальна допомога, як форма соціального забезпечення населення України, можна класифікувати за такими критеріями [18]:

- за цільовим призначенням: на компенсацію втраченої частини доходу (допомога у зв'язку з вагітністю та пологах, по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку тощо); на повну заміну середньомісячного доходу, який громадянин з незалежних від нього причин не в змозі отримувати (допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю тощо); на поховання громадянина не застрахованого в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; на доплату до основного доходу, якщо такий дохід нижчий за встановлений законодавством прожитковий мінімум (допомога малозабезпеченим сім'ям тощо);

- в залежності від правової підстави виникнення права на соціальну допомогу: потрапляння особи в складну життєву ситуацію, з якої не можливий самостійний вихід (допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю тощо); потрапляння особи під вплив інших обставин, які визнані державою соціально значущими та внаслідок яких знижується здатність до самозабезпечення (допомога при народженні дитини, допомога при усиновленні дитини тощо);

- за формою призначення та виплати: одноразова грошова виплата (допомога на поховання) та періодичні платежі (більшість видів соціальної допомоги);

- за категорією громадян, яким призначається соціальна допомога: соціальна допомога особам з інвалідністю та іншим особам, які не мають права на пенсію; допомога особам з

інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю; допомога малозабезпеченим сім'ям; допомога сім'ям з дітьми тощо [18].

Різноманітність видів соціальної допомоги обумовлена тим, що законодавець при їх визначенні враховує більшість життєвих ситуацій, за яких може виникнути право на соціальну допомогу. При цьому законодавство України дозволяє органам місцевого самоврядування встановлювати додаткові види соціальної допомоги в своєму регіоні [18].

Державні соціальні допомоги не пов'язані із загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, вони мають так званий адресний характер і їх розмір визначається як різниця між доходами громадянина або його сім'ї і прожитковим мінімумом, встановленим на відповідний період [18].

У деяких випадках розмір допомоги може встановлюватися у твердій сумі або у відсотковому значенні до величини прожиткового мінімуму.

Право на державні соціальні допомоги мають громадяни, які не застраховані у системі загальнообов'язкового соціального страхування, а також особи, що хоч і є застрахованими, але їхні доходи внаслідок об'єктивних причин стали нижчими за прожитковий мінімум [19].

Суб'єктами соціальної допомоги слід визнавати лише нужденних громадян та членів їхніх сімей, а підставою для надання – стан нужденності (бідності), тобто рівень доходу, що не досягає прожиткового мінімуму, визначеного законом [19].

Право на соціальну допомогу не має обумовлюватися трудовою діяльністю або сплатою страхових внесків [18].

На відміну від пенсій – основного та постійного джерела засобів для існування – допомоги, зазвичай, тимчасово замінюють заробітну платню або є додатком до основного джерела засобів для існування, або виступають як допомога за відсутності основних джерел засобів для існування [13].

Державна соціальна допомога призначається на шість місяців. Одиноким особам, визнаним за результатами медико-соціальної експертизи непрацездатними, які не мають інших джерел для існування, державна соціальна допомога може бути призначена на термін визнання особи непрацездатною. Одиноким особам, які досягли 65-річного віку і не мають інших джерел для існування, державна соціальна допомога може бути призначена довічно [13].

Державні соціальні допомоги мають такі ознаки:

- вони мають аліментарний характер, оскільки призначаються безоплатно і не пов'язані з трудовою діяльністю особи чи сплатою нею страхових внесків;
- основним джерелом їх виплати є кошти Державного чи місцевого бюджетів. Переважно для виплати цих допомог кошти надходять у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів;
- перелік категорій осіб, які мають право на такі допомоги, визначається законами України;
- вони надаються з метою матеріальної підтримки малозабезпечених або для компенсації (часткової чи повної) витрат, які понесені у зв'язку з настанням соціального ризику;
- розмір допомог, як правило, співвідноситься з величиною прожиткового мінімуму або з гарантованим рівнем забезпечення такого мінімуму;
- їх призначення має так званий адресний характер [18].

До головних видів державних соціальних допомог належать: державні соціальні допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю; допомоги малозабезпеченим; допомоги дітям-інвалідам та особам з інвалідністю з дитинства; допомоги на догляд за особою з інвалідністю внаслідок психічного захворювання; державні допомоги сім'ям з дітьми; субсидії на оплату житлово-комунальних послуг; державна допомога на поховання; інші види допомог [20].

З метою забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму надається грошова допомога найменш соціально захищеним верствам населення, у тому числі й малозабезпеченим сім'ям [20].

Державна соціальна допомога – це щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї [13].

Для отримання такої допомоги уповноважений представник сім'ї звертається з відповідною заявою до органу соціального захисту населення за місцем проживання або до виконкому сільської, селищної чи міської ради [13]. До заяви додаються:

- документ, що посвідчує особу;
- довідка про склад сім'ї (до складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні);

- декларація про доходи та майно осіб, які входять до складу сім'ї (у декларацію не включається державна соціальна допомога, призначена відповідно до закону; нарахована субсидія за спожиті комунальні послуги; сплачені членами сім'ї аліменти);

- довідка про наявність і розмір земельної частки (паю);

На офіційному сайті Міністерства соціальної політики України подається загальна інформація про те, що таке державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям та кому вона надається [9].

Державна соціальна допомога призначається, якщо особи протягом періоду, за який враховуються доходи виконали такі умови [9]:

- сплатили або за них сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі, не меншому від мінімального, сумарно протягом трьох місяців;

- доглядали за дітьми до досягнення ними трирічного віку або за дітьми, які потребують догляду протягом часу, визначеного в медичному висновку лікарсько-консультативної комісії, але не більше ніж до досягнення ними шестирічного віку, за дітьми, хворими на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, за дітьми, які отримали тяжку травму, потребують трансплантації органа, потребують паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідності, за особою з інвалідністю I групи, за особою з інвалідністю II групи внаслідок психічного розладу, за дитиною з інвалідністю віком до 18 років, а також за особами, які досягли 80-річного віку; надавали соціальні послуги з догляду відповідно до законодавства [9].

Виплата раніше призначеної соціальної допомоги припиняється якщо:

- сім'єю приховано або навмисно подано недостовірні дані про її доходи та майновий стан, що вплинули на встановлення права на соціальну допомогу і визначення її розміру, внаслідок чого були надміру виплачені кошти, – з місяця, в якому виявлено порушення;

- у разі переїзду сім'ї в іншу місцевість та настання обставин, що унеможливають виплату соціальної допомоги (зокрема, смерть одинокої особи), – з місяця, що настає за місяцем, в якому відбулися зміни;

- за заявою уповноваженого представника сім'ї – з місяця, що настає за місяцем її подання, якщо інше не обумовлено заявою [9].

Державна допомога призначається з місяця звернення, якщо протягом місяця подані всі необхідні документи [13].

Соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям справляє безпосередній вплив на їхній рівень життя, стан здоров'я, освіту та можливості досягнення потенціалу. Наявні наукові праці у даній галузі допомагають виявити складність проблеми, зрозуміти потреби родин та виявити недоліки (прогалини) в існуючій системі надання державної соціальної підтримки та допомоги.

Такі наукові розвідки сприяють розробці результативних підходів та програм, які спрямовані на розвиток членів малозабезпечених сімей, віднайдення ефективних шляхів зменшення бідності та соціальної нерівності в країні. Аналіз досліджень сприяють розумінню економічних, соціальних та політичних аспектів проблем та розробки інноваційних підходів задля забезпечення соціальної справедливості в державі.

Таким чином, надання необхідної державної соціальної підтримки та допомоги малозабезпеченій сім'ї є нагальним напрямком соціальної політики. На нашу думку, ефективна система соціальної підтримки та допомоги сприятиме зменшенню рівня бідності, покращенню життєвих умов сімей та забезпеченню рівних можливостей для всіх членів суспільства.

4.3. Законодавче забезпечення надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям

Згідно статті 2 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [13], законодавство про державну соціальну допомогу складається із Законів України «Про прожитковий мінімум» [14], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [13], інших нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини з надання державної соціальної допомоги, зокрема Закону України від 02 червня 2020 року № 646-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення соціальних гарантій для окремих категорій осіб», Постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 року № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» [10], Постановою Кабінету

Міністрів України від 22 липня 2020 року № 632 «Деякі питання виплати державної соціальної допомоги» [5].

У зв'язку введенням воєнного стану в Україні з 24 лютого 2023 року, Постановою Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022 р. № 214 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану» [6] встановлено, що на період введення воєнного стану надання державної соціальної допомоги та пільг здійснюється з урахуванням таких особливостей:

- строк виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей одиноким матерям, тимчасової державної соціальної допомоги непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату (далі - державна соціальна допомога), та пільг, які було призначено раніше, продовжується особам, які проживають на територіях територіальних громад, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією відповідно до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій (далі - відповідні території). Особам, які не проживають на відповідних територіях, строк виплати державної соціальної допомоги та пільг, строк виплати яких закінчився в період воєнного стану, продовжується до 31 грудня 2022 р. (включно). Державна соціальна допомога та пільги продовжують виплачуватися до місяця, що настає за місяцем завершення на відповідній території бойових дій, припинення можливості бойових дій або завершення тимчасової окупації (включно) [6];

- у разі коли отримувачі державної соціальної допомоги у період введення воєнного стану подають заяву з необхідними документами та/або відомостями для проведення перерахунку державної соціальної допомоги, структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві державних адміністрацій (військових адміністрацій), виконавчих органів міських, районних у містах (у разі їх утворення) рад визначають право на отримання такої допомоги і проводять розрахунок її розміру. Виплата державної соціальної допомоги проводиться у новому розмірі відповідно до поданих заяви та документів та/або відомостей. При цьому кошти державної соціальної допомоги, виплачені отримувачам під час воєнного стану до моменту

подання ними нових заяви та документів, не підлягають поверненню [6].

У Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» зазначається, що державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям це щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї [13].

Право сім'ї на цю допомогу залежить не лише від доходів, але і від її майнового стану, зайнятості працездатних членів сім'ї та інших факторів [13].

Ця допомога призначається і виплачується у грошовій формі відповідно до закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» та Постанови Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» [10].

Також в Законі говориться, що допомога на здобуття економічної самостійності малозабезпеченої сім'ї являє собою безвідсоткову поворотну фінансову допомогу, яка надається одноразово непрацюючій працездатній особі з числа членів малозабезпеченої сім'ї для організації підприємницької діяльності та сприяння її економічній самостійності [13].

Визначено, що непрацююча працездатна особа є особою працездатного віку з числа членів малозабезпеченої сім'ї, яка за станом здоров'я здатна до активної праці і не працює, не проходить військову службу, не займається підприємницькою діяльністю чи професійною незалежною діяльністю, не здобуває освіту за денною формою у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти [13].

Згідно Закону України «Про прожитковий мінімум» прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [14].

У згаданому вище Законі вказується, що прожитковий мінімум для сім'ї це визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума

прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до цього Закону для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення [14].

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення [14]:

- дітей віком до 6 років;
- дітей віком від 6 до 18 років;
- працездатних осіб;
- осіб, які втратили працездатність [14].

До працездатних осіб відносяться особи, які не досягли встановленого законом пенсійного віку [14].

До стабілізації економічного становища в Україні розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму [14].

Так, відповідно до рівня забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється відповідно до реальних можливостей видаткової частини Державного бюджету України і затверджується одночасно з прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік [13].

До складу сім'ї включаються: чоловік, дружина; рідні, усиновлені та підопічні діти цих осіб віком до вісімнадцяти років, а також діти, які навчаються за денною формою навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I – IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і які не мають власних сімей; неодружені повнолітні діти, які визнані інвалідами з дитинства I та II груп або інвалідами I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з самотнім інвалідом I групи і здійснює догляд за ним; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей [13].

При цьому враховується, що до складу сім'ї включаються незалежно від місця проживання (перебування) або реєстрації діти, які навчаються за денною формою навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації до досягнення двадцяти трьох років і не мають власних сімей [13].

До середньомісячного сукупного доходу враховуються такі доходи [13]:

- заробітна плата в розмірі, що залишається після сплати податку на доходи фізичних осіб;
- грошове забезпечення військовослужбовців;
- пенсія, щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці;
- стипендія, у тому числі із сумою її індексації, нарахованої відповідно до закону (крім соціальної стипендії, яка надається дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам з їх числа);
- соціальні виплати, які призначаються структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м.м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчими органами міських рад міст обласного значення, районних у містах (у разі утворення) рад (далі - органи соціального захисту населення), у тому числі пільги на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого палива та скрапленого газу;
- допомога по безробіттю, інші страхові виплати, які призначаються фондами соціального страхування;
- грошові перекази, отримані із-за кордону;
- дивіденди від цінних паперів;
- інші доходи, відомості про які отримано від ДПС і Пенсійного фонду України, а також задекларовані особою доходи, інформація про які відсутня в ДПС, Пенсійному фонді України, фондах соціального страхування та згідно із законодавством не може бути отримана за відповідним запитом органу соціального захисту населення [13].

До середньомісячного сукупного доходу не включаються такі виплати [9]:

- частина допомоги при народженні дитини, виплата якої проводиться одноразово;
- частина допомоги при усиновленні дитини, виплата якої проводиться одноразово;
- одноразова винагорода жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня»;
- державна соціальна допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях;

- допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- допомога на проживання внутрішньо переміщеним особам;
- компенсація витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період дії воєнного стану;
- компенсація послуги «муніципальна няня», що виплачується отримувачу такої послуги;
- державна соціальна допомога, яка виплачується з надбавкою на догляд:
 - за дитиною з інвалідністю підгрупи А;
 - за особою з інвалідністю з дитинства І групи підгрупи А.
- державна соціальна допомога, для призначення якої обчислюється сукупний дохід.
- житлова субсидія на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого палива та скрапленого газу.
- суми сплачених особою аліментів (за умови документального підтвердження фактичної сплати);
- суми отриманих аліментів;
- спеціальна бюджетна дотація за вирощування молодняка великої рогатої худоби, який народився в господарствах фізичних осіб;
- оплата праці членів виборчих комісій, а також осіб, яких залучають до роботи у цих комісіях, у тому числі в день голосування, дні встановлення підсумків голосування та результатів виборів;
- допомога громадських та благодійних організацій;
- допомога на поховання;
- матеріальна допомога дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям, а також сім'ям, у яких проживають троє і більше дітей, враховуючи тих, над якими встановлено опіку чи піклування, яка виплачується за рахунок коштів місцевих бюджетів;
- допомога, компенсація, яка надається відповідно до законодавства або за рішеннями органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, є одноразовою та отримана протягом одного календарного року;
- вартість безоплатно отриманих санаторно-курортних путівок, технічних та інших засобів реабілітації, в тому числі грошова компенсація вартості самостійно придбаних технічних засобів реабілітації, вартість отриманих дитячих новорічних подарунків;

- суми, які виплачуються в порядку відшкодування шкоди, завданої здоров'ю працівника під час виконання ним своїх трудових обов'язків;

- одноразова натуральна допомога «пакунок малюка»;

- допомога, отримана в межах реалізації соціальної благодійної програми з відновлення добробуту мешканців і розвитку територіальних громад Донецької та Луганської областей;

- доходи від розміщення депозитів;

- суми, які виплачуються з державного чи місцевого бюджету на придбання житла;

- кошти, отримані від продажу квартири (будинку), що були єдиним житловим приміщенням у власності особи, у разі купівлі іншої квартири (будинку) протягом шести місяців після здійснення такого продажу.

- до середньомісячного сукупного доходу осіб, які беруть (брали) безпосередню участь у проведенні АТО, участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, під час здійснення зазначених заходів (операції об'єднаних сил), та до середньомісячного доходу членів їх сімей не враховуються отримані ними у період безпосередньої участі у проведенні антитерористичної операції (операції об'єднаних сил) грошове забезпечення та інші виплати і види соціальної допомоги, передбачені законодавством для працівників правоохоронних органів, військовослужбовців і працівників Збройних Сил, Національної гвардії, СБУ, Служби зовнішньої розвідки, Держприкордонслужби, Держспецтрансслужби, МВС, Національної поліції, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, інших військових формувань, утворених відповідно до закону [9].

Водночас, до складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні.

Варто наголосити, що в декларацію не потрібно включати державну соціальну допомогу, призначену відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»; нараховану субсидію за спожиті житлово-комунальні послуги; сплачені членами сім'ї аліменти [13].

Соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям нараховується з місяця звернення за допомогою, якщо протягом місяця подано всі необхідні документи. У разі коли до заяви не додані всі необхідні

документи, орган праці та соціального захисту населення повідомляє уповноваженого представника сім'ї, які документи повинні бути подані додатково, ці документи мають бути подані не пізніше 1 місяця з дня подання заяви [13].

Соціальна допомога призначається на півроку, а через шість місяців сім'я знову повинна підтвердити своє право на виплати.

Розмір соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму.

Для кожної дитини, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10 відсотків, а для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває в шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень проводиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), на 20 відсотків [13].

Для громадян, які отримали статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20 відсотків [13].

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, який обчислюється за методикою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, але цей розмір не може бути більшим ніж 75 відсотків прожиткового мінімуму для сім'ї [13].

Програми державних соціальних виплат змінюються та удосконалюються в контексті максимального забезпечення адресності таких виплат та ефективного використання бюджетних коштів. З цією метою був прийнятий Закон України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат» [2; 11].

Відповідно до зазначеного Закону, верифікація – комплекс заходів щодо збору та перевірки достовірності інформації, що визначена законодавством для призначення, нарахування та/або здійснення державних виплат і впливає на визначення права на отримання та розмір таких виплат, а також виявлення невідповідності даних у автоматизованих інформаційних системах, реєстрах, базах даних (п. 1 ст. 1 Закону України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат» [11]).

Ухвалення цього Закону України науковці відзначають як позитивним моментом та пропонують його норми поширити на інші види (не лише соціальні виплати) соціального захисту малозабезпечених осіб, а також застосовувати для збору інформації уповноваженими органами з метою процедурної допомоги особам-заявникам щодо отримання необхідних правопідтверджувальних документів [3].

Державна програма соціальних допомог, яка вже сьогодні функціонує в Україні відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [13] базується на принципі матеріального забезпечення осіб, які зазнали ризику малозабезпеченості з поступовим розширенням застосування принципу індивідуальної відповідальності особи за власний добробут. Підтвердженням цих слів свідчить зміст Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям [10], який ухвалений Кабінетом Міністрів України відповідно до ст. 4 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [13].

Відповідно до ст. 9 зазначеного Закону України з метою сприяння економічній самостійності малозабезпеченої сім'ї непрацюючій працездатній особі з числа членів такої сім'ї, яка бажає провадити підприємницьку діяльність, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, державною службою зайнятості може надаватися одноразова безвідсоткова поворотна допомога на здобуття економічної самостійності малозабезпеченої сім'ї за рахунок коштів державного бюджету [10]. Порядок надання такої допомоги, її розмір та умови повернення визначатимуться Кабінетом Міністрів України.

У сучасному суспільстві щораз більше акцентується увага щодо запровадженні різноманітних соціальних програм, які б слугували стартом та стимулювали зайнятість і економічну самостійність малозабезпечених верств населення [4].

Зокрема Стратегія подолання бідності, підготовлена на виконання Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом на 2014-2017 роки, стратегічними напрямками, які слугують вектором розвитку національного законодавства у зазначеній сфері відносин називає: запровадження в системі соціальної допомоги механізмів, які стимулюють малозабезпечені сім'ї до самозабезпечення для виведення їх із стану нужденності; підтримки підприємницької

ініціативи зареєстрованих безробітних шляхом надання допомоги по безробіттю одноразово для започаткування власної справи та надання послуг із фахового консультування, а також допомоги у плануванні та провадженні підприємницької діяльності [3].

Реалізація зазначених програм надання малозабезпеченим особам різних видів соціальних допомог може бути впроваджена через різні соціальні програми та у різних напрямках здійснення соціального захисту [3].

Передусім, це – залучення малозабезпечених осіб до здійснення підприємницької діяльності через поширення на них механізму ч. 7 ст. 22 Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та Порядку надання допомоги по безробіттю, зокрема одноразової її виплати для організації безробітним підприємницької діяльності [9].

Згідно зі Стратегією подолання бідності у напрямі розширення доступу до продуктивної зайнятості, сприяння зростанню доходів населення від зайнятості передбачено: здійснювати підтримку підприємницької ініціативи зареєстрованих безробітних шляхом надання допомоги по безробіттю одноразово для започаткування власної справи та надання послуг із фахового консультування, а також допомоги у плануванні та провадженні підприємницької діяльності; створення на місцевому рівні мережі спеціалізованих консультаційних центрів з питань організації та ведення власної справи [2; 3]. У науковій праці І. Волошина «Щодо поняття «малозабезпеченість особи» відповідно до законодавства України», зазначено, що реалізація зазначеної пропозиції могла б відбуватися також з ініціативи працівників територіального органу, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції. Тому важливо передбачити право безробітних, які звертаються до державної служби зайнятості, на соціальний супровід при працевлаштуванні [3].

Дослідження з означеного питання свідчать про те, що перевагами соціальних програм зазначеного виду є те, що вони забезпечуватимуть консолідацію побудови системи соціального захисту населення шляхом поєднання соціальної солідарної та індивідуальної відповідальності, співфункціонування різних організаційно-правових форм такого захисту, активного включення малозабезпечених осіб у механізм побудови індивідуального/сімейного добробуту [3].

Серед різновидів соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям важливим також є муніципальні соціальні допомоги. Вони є додатковим до державних видом соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям, призначаються понад встановлені державні соціальні стандарти соціальних допомог на підставі та відповідно до рішень органів місцевого самоврядування [3].

У контексті соціального захисту малозабезпечених осіб варто підкреслити, що ч. 2 ст. 11 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» констатує: «...за рахунок місцевих бюджетів та спеціально створених регіональних фондів соціальної допомоги органи місцевого самоврядування можуть проводити доплати до встановлених відповідно до цього Закону розмірів державної соціальної допомоги виходячи із затвердженого регіонального прожиткового мінімуму...» [13].

А згідно до іншого Закону України – «Про прожитковий мінімум» для оцінки рівня життя в регіоні, розроблення та реалізації регіональних соціальних програм, визначення права на призначення соціальної допомоги, що фінансується за рахунок місцевих бюджетів, органами місцевого самоврядування може затверджуватися регіональний прожитковий мінімум, не нижчий від установленого відповідно до цього Закону України [13].

Отже, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям здійснюється відповідно до чинного законодавства, та базується на принципі матеріального забезпечення осіб, які зазнали ризику малозабезпеченості.

4.4. Соціальна політика держави щодо організації надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям

В нашій країні існує послуга Державна допомога малозабезпеченим сім'ям, відповідно до якої соціальні виплати надаються малозабезпеченим родинам, що проживають в країні та з поважних причин мають середньомісячний дохід, менший від прожиткового мінімуму [9; 13].

Умови призначення і виплати малозабезпеченим сім'ям державної соціальної допомоги визначає Порядок призначення та виплати державної соціальної допомоги, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 [10].

Призначення та виплата соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям здійснюється управліннями праці та соціального захисту населення за місцем реєстрації уповноваженого представника малозабезпеченої сім'ї [10].

Крім того, у сільській місцевості заяви з необхідними документами для призначення соціальної допомоги приймають спеціалісти відділу ЦНАП, відділи соціального захисту населення сільських і селищних рад та здійснюють їх передачу відповідним органам праці та соціального захисту населення. Зазначені виконавчі органи можуть визначати уповноважену особу для прийняття документів [13].

Зазначимо, що допомога також може бути призначена і виплачена за місцем фактичного проживання уповноваженого представника сім'ї за умови подання довідок про склад сім'ї і про неотримання такої допомоги в органах соціального захисту населення за місцем реєстрації [13].

Варто зауважити, що у разі коли повнолітні члени сім'ї, які звернулися за призначенням соціальної допомоги, фактично проживають разом, але зареєстровані за різними адресами, уповноважений представник сім'ї додає до заяви довідки про склад сім'ї та про неотримання такої допомоги в органах соціального захисту населення за місцем реєстрації [13].

Потрібно зазначити, що у цьому випадку рішення про призначення соціальної допомоги приймається органами соціального захисту населення на підставі обстеження матеріально-побутових умов сім'ї, яке проводиться соціальними інспекторами цих органів, із складенням акту за формою, затвердженою Міністерством соціальної політики [10].

Відповідно до чинного законодавства, малозабезпеченою сім'єю в Україні є родина, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від гарантованого прожиткового мінімуму для неї [13].

У такому випадку родина може звернутися до Управління праці та соціального захисту населення для перевірки права на призначення державної соціальної допомоги [9].

Як зазначається у ч. 2 ст. 13 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [13] під час надання державної соціальної допомоги проводиться перевірка майнового стану членів сім'ї. Відповідно до вище зазначеного, органи

соціального захисту можуть користуватися всіма офіційними джерелами отримання інформації під час процедури призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям, серед яких інформація органів доходів і зборів. І. Волошин вважає, що така законодавча норма могла б слугувати підґрунтям їхнього обов'язку самостійно отримувати необхідні для призначення соціально-правоможній особі – малозабезпеченій сім'ї/особі соціальної допомоги зазначеного виду правовстановлювальні документи [3].

Розмір соціальних виплат визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та середньомісячним сукупним доходом малозабезпеченої родини [13].

Передусім, розмір прожиткового мінімуму залежить від складу сім'ї та кількості осіб. Відповідно, для кожної родини сума виплат буде різною [14].

Оформлення допомоги є безкоштовне. Щоб її отримати, необхідно звернутися із заявою до органу соціального захисту населення або Центру надання адміністративних послуг:

1.Зберіть усі необхідні документи.

2.Напишіть заяву на отримання виплат.

3.Надішліть документи та заяву поштою до місцевого Центру надання адміністративних послуг або органу соціального захисту [9].

Для того, щоб отримати допомогу необхідно подати пакет документів, а саме:

- заяву на призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям;
- декларацію про доходи та майновий стан родини;
- довідку про участь в обороні України та у відсічі і стримуванні армії РФ на території України (якщо маєте);
- довідку про доходи, інформації про які немає у ДПС, Пенсійному фонді України або фондах соціального страхування.
- паспорт заявника;
- довідку про взяття на облік ВПО (для переселенців);
- посвідчення учасника бойових дій (за наявності) [6; 9].

Рішення про призначення державної соціальної допомоги чи про відмову в її наданні приймається місцевою державною адміністрацією упродовж 10-ти календарних днів і наступного після його прийняття дня надсилається уповноваженому представнику малозабезпеченої сім'ї [13].

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин,

соціального захисту населення, організовує роботу щодо призначення та виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям [9].

Допомога малозабезпеченим сім'ям в Україні призначається строком на шість місяців, який може бути продовжений за заявою представника родини за умови дотримання певних вимог, зокрема підтвердження низького доходу [13].

Як здійснюється виплата державної допомоги під час війни.

Призначення та отримання допомоги малозабезпеченим сім'ям є доступним процесом, оскільки заявник має можливість вибрати зручний спосіб отримання коштів – переказ на банківський рахунок або доставку Укрпоштою. У разі, якщо банк, який виплачував допомогу, припинив працювати в умовах воєнного стану, допомогу буде перераховано в АТ «Ощадбанк», про що отримувач буде повідомлений органами соціального захисту [13].

Для отримання коштів необхідно звернутися до відділення «Ощадбанку» з паспортом та ідентифікаційним кодом (РНОКПП), але відкривати рахунок у цьому банку не обов'язково. Якщо особа змінила місце проживання після виплати допомоги через Укрпошту в умовах війни, вона може отримати кошти шляхом:

- грошовим переказом через Ощадбанк без відкриття банківського рахунку (після узгодження з органом соціального захисту населення);

- у відділенні Укрпошти за новим місцем перебування (після узгодження з Укрпоштою за номером 0 800 300 545) [9; 13].

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму у 2024 році [9]:

- для працездатної особи: 55% прожиткового мінімуму для працездатних осіб (1665,40 грн.)

- для осіб, які втратили працездатність, та осіб із інвалідністю: 100% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (2361,00 грн.)

- для дітей: 140% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку

- до 6 років – 3588,20 грн.;

- від 6 до 18 років – 4474,44 грн.;

- від 18 до 23 років (за умови навчання) – 4239,20 грн [9].

Варто зауважити, що відмовити у наданні соціальних виплат можуть з наступних причин:

- родина має більше ніж один автомобіль;

- у власності малозабезпеченої сім'ї є друга квартира чи будинок (це не стосується тієї нерухомості, яка розташована на тимчасово окупованих територіях);

- якщо один із батьків за рік до звернення купував земельну ділянку, нерухомість чи транспортний засіб або ж здійснював разову оплату будь-яких послуг (крім медичних, освітніх та житлово-комунальних платежів);

- якщо в родині є працездатні особи, які досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи, та не працювали, не проходили військову службу чи не навчалися [10].

Невикористання сім'єю можливостей знаходження додаткових джерел для існування може стати підставою для зменшення розміру вже призначеної державної соціальної допомоги до 50%. Відповідне повноваження органу соціального захисту населення передбачено Порядком призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям [10]. Так, у разі повторного подання інформації про відсутність доходів у працездатних осіб, які є членами сім'ї, а також якщо середньомісячний розмір їхніх доходів залишається меншим, ніж розмір мінімальної заробітної плати, розмір соціальної допомоги поступово зменшується при кожному черговому зверненні за її призначенням [10].

Якщо ж особі було відмовлено у наданні послуги, вона може оскаржити результати, звернувшись в Окружний адміністративний суд [9].

Згідно із статистичними даними (сайт Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту) в Україні налічується 13,5 млн сімей. 206 011 сімей отримують державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям, 150 546 сімей отримують державну допомогу сім'ям з дітьми, 117 862 сім'ям надано житлово-комунальні субсидії, 182 240 сімей користуються пільгами (звільнення від оплати за дошкільний заклад, безкоштовне харчування дітей у ЗОШ, забезпечення дітей шкільною формою, безкоштовне відвідування гуртків) [9].

Також варто згадати такий вид соціальної допомоги як субсидії, який є одним із видів системи соціального захисту малозабезпечених громадян [16; 17].

Житлова субсидія – безповоротна адресна державна соціальна допомога вразливим споживачам житлово-комунальних послуг – мешканцям домогосподарств, що проживають в житлових

приміщеннях (будинках) і не можуть самотужки платити за житлово-комунальні послуги, оплачувати витрати на управління багатоквартирним будинком, витрати на комунальні послуги, витрати на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива в такому будинку [16].

Важливо згадати, що програму житлових субсидій було започатковано у 1995 році рішенням Уряду України для допомоги вразливим категоріям населення в оплаті житлово-комунальних послуг. Вже більше двадцяти п'яти років ця програма залишається головним механізмом соціального захисту населення в умовах підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги. Вона постійно вдосконалюється у відповідь на виклики сучасності.

Відповідно до п. 3 Положення про порядок призначення житлових субсидій, житлова субсидія призначається мешканцям домогосподарств, які проживають в житлових приміщеннях (будинках) і не можуть самотужки платити за житлово-комунальні послуги, оплачувати витрати на управління багатоквартирним будинком [1].

Право на отримання житлових субсидій мають сім'ї, у яких плата за житлово-комунальні послуги більше визначеного для них обов'язкового платежу. Крім того, право на отримання субсидій визначається з урахуванням майнового стану домогосподарств [9].

Житлова субсидія розраховується на всіх членів домогосподарства, якими є всі особи, зареєстровані в житловому приміщенні, а для орендарів чи внутрішньо переміщених осіб – які фактично проживають. На них розраховують соціальні норми житла та соціальні нормативи житлово-комунального обслуговування і їхні доходи враховуються під час призначення житлової субсидії. Для отримання субсидії враховуються також доходи членів сім'ї особи із складу домогосподарства у разі, коли їх зареєстроване/фактичне місце проживання відмінне від адреси домогосподарства. Виняток становлять доходи одного з подружжя, якщо обоє є віком понад 60 років та проживають у сільській місцевості/селищах міського типу, доходи батьків у разі призначення субсидії студентам за місцем навчання, доходи одного з батьків дитини (у випадку розлучення або неперебування в шлюбі), доходи осіб, які визнані безвісно відсутніми чи зниклими безвісти за рішенням суду (п. 24) [16].

Наразі обов'язковий відсоток платежу розраховується індивідуально для кожної сім'ї за встановленою формулою і залежить виключно від доходів сім'ї:

- обчислюється середньомісячний сукупний дохід домогосподарства;
- середньомісячний сукупний дохід ділиться на кількість членів домогосподарства, і визначається середньомісячний дохід на одну особу;
- дохід на одну особу ділиться на розмір прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць, встановленого на 1 січня року, з якого призначається субсидія;
- отриманий результат ділиться на 2, а потім множиться на 15%, і таким чином визначається відсоток від середньомісячного сукупного доходу [9].

Доходи враховуються:

- за III-IV квартали попереднього календарного року – у разі, коли житлова субсидія призначається з початку неопалювального сезону (травень);
- за I-II квартали поточного календарного року – у разі, коли житлова субсидія призначається з початку опалювального сезону (жовтень);
- за два квартали, що передують місяцю, який передує місяцю звернення за призначенням житлової субсидії, – у разі, коли житлова субсидія призначається не з початку опалювального (неопалювального) сезону [9].

У разі призначення житлової субсидії з початку опалювального сезону доходи у вигляді пенсії враховуються в розмірі нарахованої пенсії за серпень поточного року, а в разі призначення житлової субсидії з початку неопалювального сезону доходи у вигляді пенсії враховуються в розмірі нарахованої пенсії за березень поточного року. У разі призначення житлової субсидії не з початку опалювального (неопалювального) сезону враховується розмір нарахованої пенсії за місяць, що передує місяцю, попередньому до місяця, з якого призначається житлова субсидія [9].

Субсидія призначається:

- одній із зареєстрованих у житловому приміщенні (будинку) осіб;
- особі, яка не зареєстрована, але фактично проживає у житловому приміщенні (будинку) на підставі договору найму

(оренди) житла або індивідуальним забудовникам, будинки яких не прийняті в експлуатацію, якщо нараховується плата за житлово-комунальні послуги (до заяви додаються відповідні документи, що підтверджують проживання за фактичною адресою домогосподарства);

- особі, яка не зареєстрована, але фактично проживає у житловому приміщенні (будинку) без укладення договору найму (оренди) житла, у разі коли вона є внутрішньо переміщеною (до заяви додаються відповідні документи, що підтверджують проживання за фактичною адресою домогосподарства);

- неповнолітнім дітям, які залишились без батьківської опіки (піклування), або недієздатним особам працездатного віку, над якими встановлено опіку (за заявою опікуна (піклувальника) і розраховується виходячи з розміру пенсії у зв'язку з втратою годувальника та інших соціальних виплат, які отримує опікун (піклувальник) на підопічних дітей та недієздатних осіб [9].

Згідно чинного законодавства України, субсидія не призначається за наступних причин [9].:

1) загальна площа житлового приміщення перевищує 130 кв. метрів для квартир у багатоквартирному будинку, 230 кв. метрів для індивідуальних будинків (крім житлових приміщень дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, багатодітних сімей, сімей, у яких на початок місяця, з якого призначається субсидія, проживають троє і більше дітей, з урахуванням тих, над якими встановлено опіку чи піклування, а також за винятком житлових приміщень (будинків), на які оформлено два і більше окремі особові рахунки, за умови, що загальна площа частини житлового приміщення кожного домогосподарства, на яку призначається субсидія, не перевищує 130 кв. метрів для квартири, 230 кв. метрів для індивідуального будинку, а також житлових приміщень, якими забезпечено за рахунок державного чи місцевого бюджету осіб з інвалідністю з ураженнями опорно-рухового апарату, які пересуваються на візках) [9];

2) будь-хто зі складу домогосподарства або член сім'ї особи зі складу домогосподарства протягом 12 місяців перед призначенням житлової субсидії здійснив операцію на суму, яка перевищила 50,0 тис. грн, а саме:

- купівлю земельної ділянки, квартири (будинку), іншого нерухомого майна, транспортного засобу (механізму), цінних паперів

та інших фінансових інструментів, віртуальних активів, будівельних матеріалів, інших товарів довгострокового вжитку; оплату (одноразову) будь-яких робіт або послуг (крім медичних, освітніх та житлово-комунальних послуг згідно із соціальною нормою житла);

- платіж (платежі) згідно з правочинами, за якими передбачено набуття майнових прав на нерухоме майно та/або транспортні засоби (механізми) (крім об'єктів спадщини та дарування);

- внески до статутного (складеного) капіталу товариства, підприємства, організації;

- благодійну діяльність (виключно у вигляді сплати коштів);

- надання поворотної / безповоротної фінансової допомоги, позики;

- купівлю безготівкової та / або готівкової іноземної валюти, а також банківських металів (крім валюти, отриманої від благодійних організацій або придбаної для оплати медичних та/або освітніх послуг).

Водночас житлові субсидії призначаються, у разі купівлі квартири (будинку) протягом шести місяців після продажу іншої квартири (будинку), що були єдиним житловим приміщенням у власності особи, на підставі підтвердних документів, і доходи від такого продажу не враховуються у сукупний дохід домогосподарства [9];

3) будь-хто із складу домогосподарства або член сім'ї особи із складу домогосподарства на 1 число місяця, з якого призначається житлова субсидія, має у власності більше ніж одне житлове приміщення (квартиру, будинок), крім житлових приміщень у гуртожитках та житла:

- яке належить на правах спільної сумісної або часткової власності;

- на яке оформлено право на спадщину, за умови, що жодне із житлових приміщень, яке перебуває у власності, у тому числі на яке оформлено право на спадщину, не здається в оренду, що підтверджується актом обстеження матеріально-побутових умов домогосподарства;

- розташованого в сільській місцевості, селищах міського типу, на тимчасово окупованій території у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не

здійснюють свої повноваження, та у населених пунктах, що розташовані на лінії зіткнення;

- знищеного/непридатного для проживання внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, або з інших причин, за наявності відповідної інформації у Державному реєстрі майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, або за умови подання документального підтвердження від органів місцевого самоврядування такого факту знищення/пошкодження житлового приміщення (квартири, будинку);

- отриманого дитиною-сиротою, дитиною, позбавленою батьківського піклування, особою з їх числа за рахунок державного чи місцевого бюджету [9];

4) на 1 число місяця, з якого призначається житлова субсидія має на депозитному банківському рахунку (рахунках) наявні кошти в сумі, що перевищують 100,0 тис. грн, або облігації внутрішньої державної позики на загальну суму, що перевищує 100 тис. гривень [9];

5) у власності є транспортний засіб, що підлягає реєстрації в установленому законодавством порядку, з року випуску якого минуло менше ніж 5 років (крім мопеда і причепа), та / або більше ніж 1 транспортний засіб, що підлягає державній реєстрації, з року випуску якого минуло менше ніж 15 років (крім мопеда і причепа) [9];

6) у складі домогосподарства або сім'ї члена домогосподарства є особи, що досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи для призначення житлової субсидії, і в цьому періоді, за інформацією ДПС, Пенсійного фонду України, у них відсутні доходи, які враховуються під час призначення житлової субсидії, вони отримували середньомісячний сукупний дохід менший за розмір мінімальної заробітної плати, встановленої станом на початок періоду, за який враховуються доходи для призначення житлової субсидії, вони не сплатили єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі, не меншому ніж мінімальний, сумарно протягом трьох місяців у періоді, за який враховуються доходи для призначення житлової субсидії, крім військовослужбовців, а також осіб, щодо яких наявна заборгованість роботодавця із сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, або осіб, які

відповідно до законодавства звільнені від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування[9].

Водночас житлові субсидії у таких випадках, призначаються, якщо особи, доходи яких враховуються під час призначення житлової субсидії, протягом такого періоду не менше місяця [9]:

- навчалися за денною формою навчання у закладах загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, фахової передвищої освіти, вищої освіти або зареєстровані у Державній службі зайнятості як безробітні;

- отримували хоча б один із таких видів доходу, як пенсія, стипендія, допомога при народженні (усиновленні) дитини, допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, допомога по догляду за особами з інвалідністю I і II групи внаслідок психічного розладу, допомога особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю, тимчасова державна соціальна допомога непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату, допомога по безробіттю, допомога по частковому безробіттю відповідно до статті 47 Закону України «Про зайнятість населення»;

- надавали соціальні послуги, перебували у місцях позбавлення або обмеження волі, або до них застосовувалися заходи забезпечення кримінального провадження у вигляді відсторонення від роботи (посади), застосовувалися запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою, а також перебували у складних життєвих обставинах, викликаних інвалідністю, тривалою хворобою, що підтверджується висновком лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я встановленого зразка, алко- або наркозалежністю, що підтверджується висновком лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я, який забезпечує надання первинної медичної допомоги, на підставі довідки встановленого зразка закладу охорони здоров'я, що провадить діяльність з надання наркологічної допомоги населенню, в якому особа перебувала на диспансерному обліку, або перебували у відпустці без збереження заробітної плати, якщо дитина потребує домашнього догляду, відповідно до пункту 3 частини першої статті 25 Закону України «Про відпустки»;

- сплатили (за них сплачено) єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у розмірі, не меншому ніж мінімальний, протягом кварталу, що передує кварталу

перед місяцем звернення за призначенням житлової субсидії або перед місяцем, у якому житлова субсидія призначається без звернення громадянина. Водночас особі, яка працює за строковим трудовим договором, житлову субсидію може бути призначено лише у разі, коли строк дії строкового трудового договору є більшим, ніж строк, на який призначається житлова субсидія;

7) громадянин не повернув надміру перераховану (виплачену) суму житлової субсидії за попередні періоди її одержання на вимогу уповноваженого органу або не сплачує суми до повернення, визначені уповноваженим органом [9];

8) у разі отримання від підприємств – надавачів послуг інформації про наявність простроченої понад три місяці заборгованості з оплати послуг, загальна сума якої перевищує сорок неоподатковуваних мінімумів доходів громадян на день звернення за призначенням житлової субсидії. Житлова субсидія у такому випадку може призначатися за умови документального підтвердження сплати заборгованості або укладення договору про її реструктуризацію, або оскарження заборгованості в судовому порядку [9];

9) у складі домогосподарства або у складі сім'ї члена домогосподарства є особи, які, за даними Єдиного реєстру боржників, мають заборгованість за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів понад три місяці (крім осіб, заборгованість за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів яких погашається частинами за рішенням суду, осіб, які вважаються безвісно відсутніми за рішенням суду або мають правовий статус осіб, зниклих безвісти, осіб, які є алко- або наркозалежними, що підтверджується довідкою від лікаря, осіб, до яких застосовуються заходи забезпечення кримінального провадження у вигляді відсторонення від роботи (посади), осіб, до яких застосовуються запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою) [9]..

Частина малозабезпечених, які неспроможні оплатити у повному обсязі вартість житлово-комунальних послуг чи інші витрати, позбавлені можливості отримати житлову субсидію. Також, визначаючи основні напрямки реформування системи соціального захисту громадян, суб'єктами-одержувачами такого захисту визначено осіб та сімей [2].

Згідно 5 статті Закону України «Про житлово-комунальні послуги» визначено перелік житлово-комунальних послуг, а саме

- житлова послуга – послуга з управління багатоквартирним будинком;

- комунальні послуги – послуги з постачання та розподілу природного газу, постачання та розподілу електричної енергії, постачання теплової енергії, постачання гарячої води, централізованого водопостачання, централізованого водовідведення, поводження з побутовими відходами [9]..

Наразі у вигляді житлових субсидій держава відшкодовує витрати на оплату:

- житлово-комунальних послуг;

- абонентського обслуговування для споживачів комунальних послуг, що надаються за індивідуальними договорами про надання комунальних послуг або за індивідуальними договорами з обслуговуванням внутрішньобудинкових систем про надання комунальних послуг;

- витрат на управління багатоквартирним будинком, в якому створено об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, житлово-будівельний (житловий) кооператив, та витрат на комунальні послуги в такому будинку;

- на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу [9]..

Житлові субсидії на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива надаються один раз на рік і призначаються, якщо домогосподарство не отримує комунальну послугу з постачання теплової енергії для централізованого опалення (теплопостачання) та не використовує природний газ або електричну енергію для індивідуального опалення [16].

Житлова субсидія на оплату комунальних послуг призначається з урахуванням соціальних нормативів відповідних комунальних послуг [9].

Субсидія призначається з місяця звернення за її призначенням до дати закінчення опалювального сезону і розраховується [9]:

- на неопалювальний сезон – з 1 травня по 30 вересня;
- на опалювальний сезон – з 1 жовтня по 30 квітня;
- для домогосподарств, які використовують природний газ або електричну енергію для індивідуального опалення, субсидія на опалювальний сезон – з 16 жовтня по 15 квітня включно [9].

За наявності договору найму (оренди) субсидія призначається з місяця звернення до дати закінчення опалювального сезону, але не

більше ніж на 12 місяців, та до кінця місяця, в якому закінчується строк дії договору найму (оренди) [9].

Особа, яка зареєстрована (проживає) у житловому приміщенні, має подати заяву та декларацію за встановленими формами одним із наступних способів:

- особистим візитом до уповноважених посадових осіб виконавчого органу сільської, селищної, міської ради відповідної територіальної громади або посадових осіб центру надання адміністративних послуг або в електронній формі через Портал Дія;

- поштою або особисто до сервісного центру Пенсійного фонду України незалежно від місця проживання, в електронній формі через веб-портал електронних послуг Пенсійного фонду України та мобільний додаток Пенсійного фонду України.

Таким чином, звернутися з питань призначення субсидій громадяни можуть [9]:

- до уповноважених посадових осіб виконавчого органу сільської, селищної, міської ради відповідної територіальної громади;

- до посадових осіб центру надання адміністративних послуг;

- через Портал Дія;

- до сервісного центру Пенсійного фонду України;

- через веб-портал електронних послуг Пенсійного фонду України та мобільний додаток Пенсійного фонду України.

Отже, організація надання соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям здійснюється у відповідності до Порядку призначення і виплат державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та регулюється чинним законодавством.

Література:

1. Андрієнко І. С. Правове регулювання державних соціальних допомог малозабезпеченим особам в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2010. 18 с.

2. Волошин І. П. Гарантії захисту прав малозабезпечених громадян. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 68-72.

3. Волошин І. П. Щодо поняття «малозабезпеченість особи» відповідно до законодавства України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 5. С. 28-33.

4. Волошин І. П. Щодо проблеми соціального захисту малозабезпечених громадян соціальними гуртожитками в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 122-127.

5. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги : постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 року № 632 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2020-%D0%BF#Text>
6. Деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану: постановою Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022 р. № 214. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text>
7. Коломойцев М. М. Правове регулювання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: 12.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 22 с.
8. Конституція України : від 26 чер. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
9. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16211.html>
10. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям : постанова Кабінету Міністрів України від 24 лют. 2003 р. № 250. *Офіційний Вісник України*. 2003. № 9. Ст. 394.
11. Про верифікацію та моніторинг державних виплат : Закон України від 03 груд. 2019 р. №324-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 11. Ст.63.
12. Про Державну програму організації натуральної та грошової допомоги малозабезпеченим верствам населення: постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 1992 р. № 128. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-92-%D0%BF#Text>
13. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01 чер. 2000 р. № 1768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст.290.
14. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15 лип. 1999 р. №966-X- IV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 348.
15. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.
16. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива : постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 1995 р. № 848. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF>
17. Про цільову грошову допомогу громадянам з мінімальними доходами: постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-92-%D0%BF#Text>
18. Рудик В. А. Зміст поняття «соціальна допомога» в теорії та законодавстві. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С.43-47.
19. Синчук С. М. Теорія правовідносин соціального забезпечення : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.05. К., 2015. 433 с.
20. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. / В. В. Утвенко. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 248 с.

21. Сімейний кодекс України від 10 січ. 2002 р. №2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
22. Сокол М.В. Поняття та критерії малозабезпеченості. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3-1. С. 179-183
23. Соціальна підтримка сімей з дітьми в США. *Народонаселення*. 2007, №4. С. 94-106
24. Соціальний захист населення України : статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 122с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_szn_2017.pdf
25. Стрепко В. Л. Правові засади регулювання соціальних допомог в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.05. К., 2007. 18 с.
26. Юрченко Ю. Д. Державне управління в сфері соціального захисту населення: теоретико-методологічні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл.: 25.00.01. Київ, 2006. 18 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко І. С. Правове регулювання державних соціальних допомог малозабезпеченим особам в Україні. URL: <http://www.disslib.org/pravove-rehuljuvannja-derzhavnykh-sotsialnykh-dopomoh-malozabezpechenym-osobam-v.html>.
2. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11515?show=full&locale-attribute=uk>.
3. Бичков С. І. Сучасна система соціального захисту в Україні. URL: <https://buklib.net/books/35852/>.
4. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/450-pravo-sotsalnogo-zahistu-bolotna-nb.html>.
5. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2019, № 4. С. 36.
6. Бондаренко З. П., Лях Т. Л. Основні поняття і категорії соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні: навч. посіб.* За ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. К.: Наук. світ, 2004. С. 25–39.
7. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 18, ст.203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-19#Text>.
8. Волошин І. П. Гарантії захисту прав малозабезпечених громадян. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 68-72.
9. Волошин І. П. Соціальний захист малозабезпечених осіб в Україні : дис. .канд. юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2020. 240 с.
10. Волошин І. П. Щодо поняття «малозабезпеченість особи» відповідно до законодавства України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 5. С. 28-33.
11. Волошин І. П. Щодо проблеми соціального захисту малозабезпечених громадян соціальними гуртожитками в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 122-127.
12. Григоренко І. О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»]. Полтава: ПНПУ, 2017. 100 с.
13. Гринюк Р. Ф., Примуш М. В. Регіональний та державний виміри української специфіки децентралізації влади. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 12–17.
14. Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах: постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 року № 1195. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.01.2024).
15. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 року №632. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2020-%D0%BF#n238> (дата звернення: 15.01.2024).

16. Деякі питання виплати державної соціальної допомоги : постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 року № 632 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2020-%D0%BF#Text>.

17. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 7.02.2024).

18. Деякі питання виплати пенсії в разі втрати годувальника під час дії воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 1.04.2022 №377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 2.02.2024).

19. Деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану: постановою Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text>

20. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF?fbclid=IwAR1DL9HSaAertcT1L1R5hQ5iJRonoPaB_X0vvqoNl2S4CoD6GSNvhk90ZVU#Text (дата звернення: 15.01.2024).

21. Деякі питання фінансування соціальних послуг під час дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: постанова Кабінету Міністрів України затвердив від 07.07.2022 № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 7.02.2024).

22. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. За заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.

23. Євтух В. Б. Етнічність: енциклопедичний довідник. Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. К. : Фенікс, 2012. С.15.

24. З благодійного рахунку Мінсоцполітики будуть виплачені одноразові допомоги сім'ям учасників АТО та переселенці. Урядовий портал: єдиний веб портал органів виконавчої влади України. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=247829447&cat_id=248439756 (дата звернення: 23.04.2021).

25. Загальна декларація прав людини. За ред. Кушніренко О., Слінько Т. Права і свободи людини та громадянина. Х.: Факт, 2011. С.440.

26. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/page>.

27. Законодавчий вимір реформи децентралізації. Короткий огляд законопроектів та основних нормативно-правових актів. Загальна редакція та упорядкування Парасюк І. Л. Київ: ФОП Москаленко О.М., 2019. 36 с.

28. Капська А.Й. Соціальна робота. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.
29. Касинюк Л. А. Досвід та проблеми реформування місцевого самоврядування в Україні: філософсько-правовий аспект. Гуманітарний часопис. 2018. № 3. С. 48–55.
30. Козаченко Ю. П. Історичні передумови децентралізації в Україні. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/39.pdf.
31. Коломойцев М. М. Правове регулювання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук: 12.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 22 с.
32. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст.141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.01.2024).
33. Конституція України : від 26 чер. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
34. Конституція України від 28.06.12018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/>.
35. Конституція України: [Текст]: офіц. текст: [прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 р.]. К.: Мін-во Юстиції України, 2006. 124 с.
36. Кравченко М.В. Захист соціальний. Енциклопедія державного управління : у 8 т. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 4: Галузеве управління. наук.-ред. колегія: М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. 2019. 648 с. С. 270-271.
37. Кравченко, О. О., Міщенко, М. С., Скочко, М. О. (2021). Культурно-рекреаційнотуристична Черкащина: інклюзивно-соціальна 3D-карта (з досвіду Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини). Соціальна робота та соціальна освіта. Вип. 2 (7), С. 127–133. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(7\).2021.244109](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244109).
38. Кульчицький Т. Р. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Журнал Київського університету ринкових відносин: економіка, бізнес-адміністрування, право*. 2018. № 4 (4). С.348-358.
39. Мазіна Н. Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. Вісник Маріупольського державного університету, Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2016. Вип. 12. С. 131-138.
40. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16211.html>.
41. Міхєєва О., Серєда В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні: збірка аналіт. матеріалів. Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. 461 с.

42. Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. Юридичні науки. С. 85–92.

43. Панок В. Г. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України. В. Г. Панок, І. І. Цушко, А. Г. Обухівська. К.: Шк. світ. 2008. – 256 с.

44. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах. Монографія. Білоус Т. Л., Клімова С. М., Трубавіна І. М. Суми, ФОП Наталуха А. С., 2015. 174 с.

45. Питання виплати грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири), яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 02. вер. 2020 р. №767. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.05.2021).

46. Питання надання гуманітарної та іншої допомоги цивільному населенню в умовах воєнного стану в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

47. Порядок використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 01 жовт. 2014 р. № 535. Дата оновлення: 15.04.2017. 191 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

48. Порядок надання матеріального забезпечення деяким категоріям застрахованих осіб: постанова правління Фонду соціального страхування України від 24 січня 2017 р. №8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0008890-17#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

49. Порядок надання страхових виплат, фінансування витрат на медичну та соціальну допомогу, передбачених загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання для внутрішньо переміщених осіб: затв. постановою правління Фонду соціального страхування України від 12 груд. 2018 р. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0027890-18#n6> (дата звернення: 20.04.2021).

50. Порядок надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовт. 2014 р. № 505. Дата оновлення: 24.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

51. Порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям : постанова Кабінету Міністрів України від 24 лют. 2003 р. № 250. *Офіційний Вісник України*. 2003. № 9. с. 394.

52. Постанов КМУ № 895 від 21.11.2013 року «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF#Text>.

53. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://bit.ly/39J8uJC>

54. Право соціального забезпечення України: підручник. Пилипенко П. Д. та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. 4-те вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2014. 476 с.

55. Практики громадських ініціатив. Збірка практик створена та надрукована в рамках проекту ПРООН «Оперативне реагування на соціальні та економічні проблеми ВПО в Україні». 2015. 48 с.

56. Прилипко С. М. Деякі питання застосування адресної соціальної допомоги. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. Вип. 5. С. 130-136.

57. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 30.01.2023).

58. Про верифікацію та моніторинг державних виплат : Закон України від 03 груд. 2019 р. №324-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 11. Ст.63.

59. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 14.04.2022 року № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

60. Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення соціальних гарантій для окремих категорій осіб: Закон України від 2.06.2020 року №646-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/646-20#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

61. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: постанова Кабінету Міністрів України від 7.05.2022 року №560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

62. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії закон України: закон України від 05 жовтня 2000 р. № 1217-III. *Відомості Верховної Ради України* України. 2000. № 48. С. 409.

63. Про Державну програму організації натуральної та грошової допомоги малозабезпеченим верствам населення: постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 1992 р. № 128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-92-%D0%BF#Text>.

64. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01 чер. 2000 р. № 1768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. С. 290.

65. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб Закон України від 20.10.2014 року 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

66. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. Дата оновлення: 06.09.2021. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

67. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закону України від 9.07.2003 №1058. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text> (дата звернення: 20.01.2024).

68. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: закон України від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV. Дата оновлення: 14.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

69. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст.412). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 28.01.2023).

70. Про затвердження Основних напрямів розв'язання проблем зайнятості внутрішньо переміщених осіб на 2015-2016 роки: Постанова КМУ № 505 від 8 липня 2015 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2015-%D0%BF>

71. Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р. № 204-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-%D1%80#n9> (дата звернення: 17.01.2024).

72. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах: Наказ Міністерства соціальної політики від 19.04.2023 року №130-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23#Text> (дата звернення: 15.01.2024).

73. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.01.2024).

74. Про затвердження Порядку та умов надання компенсації за спожиті комунальні послуги під час розміщення внутрішньо переміщених осіб у будівлях (приміщеннях) об'єктів державної, комунальної та приватної власності у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 року №261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

75. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 року № 505. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

76. Про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України : Постанова Правління Пенсійного фонду України від 30.07.2015 №13-1. URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/368292/755500> (дата звернення: 18.01.2024).

77. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.22 № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.01.2024).

78. Про особливості реалізації прав деяких категорій осіб на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 р. № 531. Дата оновлення: 22.09.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/531-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

79. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 28.01.2023).

80. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15 лип. 1999 р. №966-X- IV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 38. Ст. 348.

81. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січ. 2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.

82. Про соціальні послуги: Закон України 2671-VIII від 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 16.01.2024).

83. Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 1995 р. № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-95-%D0%BF>

84. Про цільову грошову допомогу громадянам з мінімальними доходами: постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-92-%D0%BF#Text>

85. Програма зайнятості населення Харківської області на період до 2020 року : затв. рішенням обласної ради від 01 бер. 2018 р. № 663-VII (із змінами). URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/982/98165/files/Дод%20%20Виконання%20ПЗН%20за%202019%20рік.pdf?sv> (дата звернення: 06.05.2021).

86. Професійне становлення фахівця із соціальної роботи. URL: https://eukraina.com/publ/education/profesijne_stanovlennja_fakhivcja_iz_socialnoji_roboti/11-1-0-208.

87. Пустовой В. С. Історія централізації та децентралізації Української держави: правові аспекти. Актуальні проблеми держави і права. 2019. Вип. 60. С. 433-440.

88. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень п. 6 ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», ч. 4, 5 ст. 22 Закону України «Про міліцію» та ч. 6 ст. 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміну «член сім'ї») від 3 червня 1999 р. № 5-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (дата звернення: 20.04.2021).

89. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; за ред. С. Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с.

90. Рудик В. А. Зміст поняття «соціальна допомога» в теорії та законодавстві. *Юридична Україна*. 2011. № 11. С.43-47.

91. Руженський М. М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці. дис. на здобуття наукового ступеня д.е.н. К.: 2018 р. URL:https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF.

92. Семигіна Т. Нове законодавство про соціальні послуги: що воно означає для територіальних громад? Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей III щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС, 2019. С. 42-46.

93. Семигіна Т. В., Гусак Н. Є., Трухан С. О., Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. К.: 2015. №2. 266 с.

94. Сергієнко Аліна. Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/6/32.pdf>.

95. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.

96. Синчук С. М. Теорія правовідносин соціального забезпечення : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.05. К., 2015. 433 с.

97. Система соціального забезпечення та соціальної підтримки: навч. посіб. В. В. Утвенко. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 248 с.

98. Сімейний кодекс України від 10 січ. 2002 р. №2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.

99. Сіньова Л. М. Проблеми законодавчого забезпечення соціальних допомог в умовах Євроінтеграції України. *Соціальне право*. 2017. № 2. С. 113-119.

100. Слосанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія. За наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.

101. Сокол М. В. Поняття та критерії малозабезпеченості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 179-183
102. Соціальна підтримка сімей з дітьми в США. *Народонаселення*. 2007, №4. С. 94-106
103. Соціальний захист населення України: статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 122с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_szn_2017.pdf
104. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посіб. К.: Знання, 2005. 405 с.
105. Стрепко В. Л. Правові засади регулювання соціальних допомог в Україні : автореф. дис канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2007. 14 с.
106. Тарасенко В. С. Відмінність державної соціальної допомоги від державного соціального страхування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 338-342.
107. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб. [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.] ; за заг.ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у 2 ч. К. : НАДУ, 2019. Ч. 1. 456 с.
108. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика*. 2019. № 2. С. 90-95.
109. Юрченко Ю. Д. Державне управління в сфері соціального захисту населення: теоретико-методологічні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл.: 25.00.01. Київ, 2006. 18 с.
110. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. *Проблемні питання реалізації реформи децентралізації влади в Україні. Проблеми економіки*. 2019. № 4. С.177–187.
111. Cheong P.H. et al. Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *CriticalSocial Policy*. 2007. Vol. 27. № 1. P. 24-49.

Наукове видання

**Організація
системи соціального захисту в Україні**

Колективна монографія